भाषान्तरमयूखस्य

प्रथमो विलासः

BHÂSHÂNTARA—MAYUKHA,

PART I

(for High School Students of Sanskrit)

—:o:—

BY

GOVIND KRISHNA MODAK.

1914.

PRICE 7 ANNAS.

भाषान्तरमयूखस्य

प्रथमो विलासः

BHÂSHÂNTARA—MAYÛKHA,

PART I,

(*Being an attempt to teach translation from English into Sanskṛit*),

WITH

an intelligent exposition of Syntax in Sanskrit, illustrated with copious examples

AND

a number of Sanskrit passages in prose and verse,

——:0:——

BY

GOVIND KRISHANA MODAK,
Jagannath Shankarshet Scholar and Sanskrit Teacher,
New English School, Poona.

प्रतिष्ठितं तत्त्वबोधे विशदं च निदर्शनैः ।
स्वैतिह्यज्ञानसंयुक्तं व्याख्यानं प्रगुणीभवेत् ॥ १ ॥

BOMBAY:
GOPAL NARAYEN & Co.,
Booksellers & Publishers,

1914.

PRICE 7 ANNAS.

Printed by Chintaman Sakharam Deole in the Bombay Vaibhav Press, Servants of India Society's Building, Sandhurst Road, Girgaon, Bombay.

AND

Published by Venayek Narayan and Dattarâm Venayek (Proprietors) Gopal Narayen & Co., Booksellers, Kalbadevi Road, Bombay.

PREFACE.

Proficiency in a language other than one's own is often judged by one's ability to translate into that language. Translation, besides being useful in this particular, enables a man to discover the peculiarities of his tongue, to say nothing of those of the language he wishes to acquire, by instituting, at every step, a comparison between the two. In the case of a dead language, moreover, which is approached only through books, translation is perhaps the only means of learning to express one's thoughts in that language.

Progress in translating into a dead language as distinguished from a living one where the conversational method may be useful is possible only on systematic lines based on a clear knowledge of its syntax; whence it follows that an exposition of the syntax is indispensable in a work aiming at helping students in translating into a dead language.

The present work is an attempt at teaching to translate into Sanskrit from English, the latter being supposed to be well known to all High school students. The treatment of the subject is arranged on the threefold lines of *directions, models and examples worked out*. It is divided into three parts, the first for standard IV., the second for St. V., and the last for junior students of St. VI., the sequel undertaken providing for St VI. senior, and St. VII.

Side by side with the main object, the enlightening of the student in ancient history and morality, and supplying him with useful information, have been ever kept in view, in this work, as far as possible. The text ends with a number of a choice verses, grouped under various heads, and the student is desired to learn them by heart.

Just as a clear knowledge of syntax is best imparted when given along with that of analysis, the two being complementary to each other, so translation from one language into another can be rightly understood, when accompanied by the translation from the latter into the former. Accordingly, Sanskrit passages have been inserted in this work, and hints added in the notes explaining their translation. Questions appended to these passages will be found materially useful as leading to a thorough understanding of them, and as directing attention to the peculiarities of grammar and idiom.

The learner who would profit himself to the fullest extent from this book (as from any other of its type) will, after reading the original, try to make the translations and tranformations himself, wherever they occur, and *then* compare these with those given—all along bearing in mind the value of *selfhelp*.

In conclusion, I have to request teachers of Sanskrit to kindly bring to my notice such places as might, in their opinion, require correction, modification, explanation or any other improvement, in this treatise.

THE AUTHOR.

———:o:———

An apology is necessay for the slight liberty taken with the rigid rules of the orthography of Sanskrit passages in this book.

1 Almost every sentence, except the most elementary like the earth moves' 'हस्ती ब्रूते' &c., proceeds by pauses. Such pauses are necessary for two reasons:—

(1) For the sake of breath, it being a sort of imposition, if not an utter imposibility in ordinary cases, to read a long sentence at a single breath; and

(2) For an easy grasp of the meaning, the knowledge of the separate parts of a sentence paving the way for the understanding of the whole.

2 These pauses are consequently sanctioned by grammar, as

संहितैकपदे नित्या, नित्या धातूपसर्गयोः ।
नित्या समासे, वाक्ये तु सा विवक्षामपेक्षते ॥ १ ॥

which means "† संहिता (or utterance of letters in close succession) is necessary in the body of a word, whether simple or compound, and between a prefix and the root, while it depends on the will of the speaker, between words of the same sentence."

The propriety of pauses being thus established, it follows but as a corollary that the letters (of words or पद्s) bordering a pause should be written and read in their natural state, without being subjected to the ordinary rules of संधि, or those dictated by euphony, (1) since these संधि rules are valid only in absence of a pause or 'संहितायाम्' and (2) since a blind adherence to them often leads to very ludicrous effects, by the modification of the form of a word in view of the next following *after* a pause.

The most erudite commentary on पाणिनि's अष्टाध्यायी, called सिद्धान्तकौमुदी, has long been acknowledged as the standard work on grammar. This work too, at times, holds in abeyance rules of संधिs, of course at the pauses it desires to make. Nay, the very अष्टाध्यायी overlooks rules laid down by itself in places like the following:—

(1) अणुदित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः for अण्णुदित् &c. (1-1-69)

(2) सुप्तिङन्तं पदम् for सुप्तिङ्न्तं पदम् (1-4-14)

The following are some instances from a few pages at the beginning of the सिद्धान्तकौमुदी—सोऽच् क्रमात् ह्रस्वदीर्घप्लुतसंज्ञः स्यात् for...क्रमाद्ध्रस्वदीर्घ... (page 1 line 19)

---

† परः संनिकर्षः संहिता, or वर्णानामेकप्राणयोगः संहिता, where प्राण means 'effort or breath.'

प्रादयः क्रियायोगे उपसर्गसंज्ञा गतिसंज्ञाश्च स्युः
for...क्रियायोग उपसर्ग... (page 3 line 23)

क्रेतारः क्रीणीयुरिति बुध्या आपणे प्रसारितम्
for...बुध्यापणे... (6–8)

तेन ऊढग्रहणेन क्तान्तमेव गृह्यते
for...तेनोढग्रहणेन... (6–30)

ओमि आङि चात्परे (7–28)

असति माद्ग्रहणे एकारोऽप्यनुवर्तेत (9–20)

वा प्रगृह्यो वैदिके इतौ परे (9–26)

Such instances may be multiplied to any extent.

The traditional excuses for these seeming anomalies are 'स्पष्टप्रतिपत्तये', and, in the case of the अष्टाध्यायी, the additional one expreseed as " स्वस्मिन्नप्रवृत्तिः शास्त्रस्य ".

3 Now it is asked, if this concession is desired and claimed in the interest of old time शास्त्रिs, who having comparatively fewer subjects to tax their energies, were generally hale and cool-brained, why the same should not be extended to the modern High School students, who, having to mind a variety of subjects, are, to say the least, not very healthy and seldom free from worrying cares.

The learned commentaries of मल्लिनाथ, likewies, are not without this intelligent 'absence of संधि's. The following are a few such examples.—

(1) वन्दे अभिवादये for वन्देऽभिवादये (र० I. 1)

(2) तस्मिन्वयसि अभ्यस्तविद्यानाम्
for...वयस्यभ्यस्त... (र० I. 8)

(3) सर्वेभ्यः उन्नतेन for सर्वेभ्य उन्नतेन (र० I. 14:)

Classical authors also furnish examples of this type, even in poetry, to say nothing of prose.

(1) आकर्ण्य च यत्तया प्रतिसंदिष्टं तदेष तयैव विसर्जितः तस्या एव वीणावाहक : केयूरकः कथयिष्यति (Peterson's edition of का० 180)

(2) एह्येहीत्याहूय पित्रा गाढमुपगूढः तत्कालसंनिहितानां च माननीयानां कृतनमस्कारः करे गृहीत्वा विलासवतीभवनमनीयत राज्ञा (का० 230)

(3) बुद्धियुक्तो जहातीह उभे सुकृतदुष्कृते (भ० 2–50)

(4) भक्त्या त्वनन्यया शक्य अहमेवं विधोऽर्जुन (भ० 11–54)

(5) धिक्तां च तं च मदनं च इमां च मां च (भर्तृ०)

(6) अहश्च रात्रिश्च उभे च संध्ये
धर्मोऽपि जानाति नरस्य वृत्तम्। (सुभाषित)

What I have done in the following pages, beyond the above concession, is nothing but the insertion of a comma (following in the wake of Messrs. Kale & Kane) at these pauses with the avowed object of warning the learner against supposing the bordering letters as parted by the influence of प्रकृतिभाव.

Sentences like the following certainly gain in ease of reading and understanding, if read with due pauses as marked below:—

(1) पूरय मे मनोरथम्, आर्तास्मि, भक्तास्मि, अनुरक्तास्मि, बालास्मि, अगतिकास्मि, दुःखितास्मि, अनन्यशरणास्मि,......इत्येतानि चान्यानिच व्याक्रोशन्ती, कियद्वा स्मरामि,.........भूतोपहतेव व्यलपम्। (का० 167)

(2) तदेवमवस्थिते, यदत्रावसरप्राप्तम्, ईदृशस्य चानुरागस्य सदृशम्, अस्मदागमनस्य चानुरूपम्, आत्मनो वा समुचितम्, तत्र प्रभवति भवती। (का० 158)

4 Practical inconveniences due to an injudicious observance of संधि :—

(1) The reading of a sentence is rendered difficult and unnatural, being at variance with the mode of uttering the same sentence in speaking.

(2) The grasping of the meaning of a sentence is rendered laborious and difficult.

(3) The writing of a sentence is slowly proceeded with, as no word can be completed, till the next word is fixed upon.

(4) The writing is often disfigured, in spite of the above care, if a better word happens to suggest itself in the meanwhile.

These inconveniences loudly call for correction, in these days of *ease and intelligence.*

They have been felt, and attempts made, to some extent, to avoid them by the late Prof. Gole in his introductory lessons of the First Sanskrit Course and by living Sanskritists like Messrs. Kâle and Kâne, M. A. in their scholarly editions of the कादम्बरी, which, it should be noted, are meant, not for beginners but *for advanced students.*

Nor is it to be feared that this absence of संधिs will appreciably affect the knowledge of the same among students, who have still to observe them between words closely connected by syntax in prose, and throughout in poetry.

From these considerations, the author humbly believes that the reader will not look with distrust on a division † of the sentence into syntactical units ending with pauses marked by the absence of संधि, such splitting up being natural and rational, and consequently allowed by grammar; and favoured by the practice of scholars, ancient and modern. In short the student should note the truth that "the phonetic influence cannot bridge over a pause."

---

† The views of Professors Rajwade and Gune, at the end of the book, are worth noticing in this connection.

CONTENTS.

PART I (for St. IV.)—Pages 1—18

PART II (for St. V.)—pages 18–42.

OPINIONS.

I have read Mr. Modak's भाषान्तरमयूख Part I. and have no hesitation in saying that the lessons are well-arranged and interesting. I do not object to his innovation in point of punctuation. I think it a desirable one in the interest of the 4th, 5th and 6th standards, in High Schools. I must state, however, that the innovation has been carried too far. I would not place a comma after every syntactical group, however, short*. I would follow the English system and give up the final sanskrit pause altogether and replace it by a full stop. I would advise Mr. Modak to make this improvement in the second edition and in his second part. I have every hope that the innovation would not come in the way of the necessary sanction by the Educational Department and that the student would take to it kindly.

V. K. RAJVADE,
Professor of Languages,
Fergusson College, Poona.

I went through Mr. Modak's भाषांतरमयूख. I think that it would admirably serve the purpose intended by the author. As one reads it, the conviction grows that the author has brought all his teaching experience to bear on the subject.

There is a new feature in the book, namely that the 'Samdhi' is disregarded, when, while reading one finds

* It should be noted that the compact nature of the construction of a sentence in English with the verb placed *between* the agent and the object requires a less member of pauses and consequently that of commas than that met with in Sanskrit or Marathi.

'Author.'

slight natural pauses, and when the word, which,—ordinarily, would be combined with the following one, comes at the end of a syntactical group. And I think there is reason in it. So, for instance, at page 85 l. 5. अर्जुनमनुग्रहीतुकामः इन्द्रः, द्विजवेषं विधाय, अर्थिभावेनागत्य, तस्मात्........कुण्डलान्यपजहार—there is no 'Samdhi' between इन्द्रः and द्विज, विधाय and अर्थि०. Without the samdhi one gets a better idea of the syntactical units in the sentence. The objection of those who stand on Paṇini's rules are met by Mr. Modak. in the preface.

Again, to indicate the pauses and units in the sentences, Mr. Modak has made use of the comma, as in English. This is a device that has already been used by Mr. P. V. Kane in his edition of the 'Kâdambari.' That helps a great deal in the understanding of Sanskrit passages, as every reader of Kadambari knows so well. This, with the punctuation of the full point, instead of the vertical line, would modernise the language, so far at least as the mere writing is concerned.

The comma, however, should not be used too freely, as for instance after every अथ and तदा.

The introduction of these two features is, I think, justified by their usefulness; and they are but the realization of the mental process of an intelligent reader of Sanskrit.

I have no hesitation, therefore, in recommending this book for sanction, to be used as a text in Government and private schools.

P. D. GUNE, M. A, PH. D.,
Professor of Sanskrit,
Fergusson College, Poona.

CORRECTIONS.

Page	Line	Read
4	6	विहगैः सनाथः
7	last but three.	उपयुक्तानि कुसुमानि
8	last but seven.	thoughtlessness
12	last but two.	end the line with अमृगयन्त.
14	last but four.	किंनावचिनोषि । अङ्ग
	last but three.	सावधानमनसा
34	last but five	precedes its object
35	3.	preposition
36	18	governing the tone
40	last	had no rat left in his house to vex him.
46	10th sentence.	सावित्री यमाद्वरानयाचत.
47	21st sentence.	रघुर्यामपि
	25th sentence.	द्वारकामाहारयामास.
48	38th sentence.	जातेषु, instead of using the corresponding participle भवत्सु.
50	40th sentence	स्वल्पकेनापि
51	51st sentence	विवर्धेत चेत्
59	read health after the bracket.	
73	16	द्रुततरं गच्छामि.
78	8	सम्यगनुष्ठानमर्हति.
95	last but four.	शृङ्खला
96	last but eight	नयनिष्ठुरतामाश्रित्य
	last but four.	वसन्तसेना
97	5	एतत्सर्व–
98	14	end the line with 'foolish'
100	last but one.	He who grasps.
106	last but seven.	*austerities*
112	4	separate ब्रूयान्न from ब्रूयात्.
123	10	वसुधापते तव

(Easy sentences for translation.)

PART I.

(FOR STANDARD IV.)

LESSON I.

NOMINATIVE.

राम *m.*	रामः	रामौ	रामाः	भानुः *m.*	भानु	भानू	भानवः
वन *n.*	वनं	वने	वनानि	(धेनु *f.*)			
माला *f.*	माला	माले	मालाः	नदी *f.*	नदी	नद्यौ	नद्यः
हरि *m.*	हरिः	हरी	हरयः	वधू *f.*	वधूः	वध्वौ	वध्वः
(मति *f.*)				नेतृ	नेता	नेतारौ	नेतारः

EXERCISE (1).

Translate into English.

कारुणिको देवः
गहनं वनम्
सुरभिर्माला
दयालुर्हरिः
पटुर्मतिः
महती नदी
चण्डो भानुः
लज्जावती वधूः
शूरो नेता
उमा वधूः

दीर्घौ भुजौ
विशाले लोचने
शोभने बाले
कृपालू गुरू
दूरौ गिरी
धन्यौ कर्णौ
पेशले मती
पुष्पिते वल्ल्यौ
कपिले धेनू
संनद्धे चम्वौ

ऋषयो याचितारः
प्रवीणा गन्धर्वाः
निपुणाः कवयः
विपुला गिरयः
शीतला वायवः
वेगवत्यः स्रवन्त्यः
उदारा दातारः
निर्मलाः कासाराः
सोपानवत्यो वाप्यः
मधुराणि दाडिमानि

रामो जामदग्न्यः, भीष्मो गाङ्गेयः, गरुडो वैनतेयः, युधिष्ठिरः कौन्तेयः, कर्णो राधेयः, अभिमन्युः सौभद्रः, वसिष्ठोऽगस्त्यश्च मैत्रा-

वरुणी, उत्तरो वैराटिः, रघुः काकुत्स्थः, दमयन्ती भैमी, अजो राघवः, मेघनादो रावणिः, दुर्योधनो धार्तराष्ट्रः, धृष्टद्युम्नो द्रौपदः, भरतो दौष्यन्तिः, ध्रुव औत्तानपादिः, बलिर्वैरोचनिः, भीमः पाण्डवः, बलरामो रौहिणेयः, लक्ष्मणः सौमित्रिः, रामः कौसलेयः, शुको वैयासकिः, विश्वामित्रो गाधेयः, व्यासः पाराशरिः, देवव्रतः शान्तनवः, नकुलसहदेवौ माद्रेयौ, बुधः सौम्यः, सीता जानकी, मारुतिराञ्जनेयः,

EXERCISE (*2*)

Translate into Sanskrit.

A fair day. A gold vessel. A large house. A kind mother. Brave people. Charming deer. Proud horses. Domestic beasts. Home-made articles. A terrible tiger. A noble lion. A sweet voice. Extended hands. Big shoulders. Red fingers. Plump arms. A full belly. Long ears. Sore eyes. A smooth surface.

LESSON II.

——:o:——

ACCUSATIVE.

राम *m.*	रामम्	रामौ	रामान्	मति *f.*	मतिम्	मती	मतीः
वन *n.*	वनम्	वने	वनानि	धेनु *f.*	धेनुम्	धेनू	धेनूः
माला *f.*	मालाम्	माले	मालाः	नदी *f.*	नदीम्	नद्यौ	नदीः
हरि *m.*	हरिम्	हरी	हरीन्	वधू *f.*	वधूम्	वध्वौ	वधूः
भानु *m.*	भानुम्	भानू	भानून्	नेतृ *m.*	नेतारम्	नेतारौ	नेतॄन्

Present participles of roots of the Atm. of the first group of classes are formed in the following way :—

III. person Sing. लभते,—ते = लभ, + मान = लभमान,—लभमानः *m.* लभमाना *f.* लभमानम् *n.*

EXERCISE (*3*).

Translate into Sanskrit.

पद्मं गतः, चन्द्रं याता, वेलामतीतः, हरिमभितः, भानुं प्राप्तः, नदीमापन्नः, वधूं श्रितः, नेतारं प्रतिनिवृत्तः, पर्वतौ प्राप्ते नार्यौ, फले सेवमानौ कुमारौ, लते आश्रिता भ्रमराः, अली प्रेक्षमाणा बालाः, गुरू

आद्रियमाणाः शिष्याः. सख्यावपेक्षमाणा राज्ञ्यः, दातारौ प्रार्थयमाना भिक्षुकाः, शत्रूनाह्वयमाना वीराः, पुष्पाणि चिन्वाना मर्कटाः, पाठशाला निर्मिमाणाः सूत्रधाराः, प्रदीप्तान् वह्नीन् पूजयमानास्तापसाः, वायूनाभिनन्दन्त्यो वध्वः, त्वष्टृनालोकमाना बटवः, यामं सुप्तः, क्रोशमायता.

EXERCISE (*4*).

Translate into Sanskrit.

Gone to the river. Arrived at the sea. Reaching the bank. Looking at the cow. Hating sin. Driving a cart. Serving one's country. Mothers embracing their daughters. Running towards the south. Adoring the guests. Offering a sacrifice. Lying on the mat. Occupying the mountain. Requesting the lords. Getting money. Waiting upon the sage. Defeating the enemies. Loving the king's daughter. Pervading the whole earth. Studying their lessons. Taking pity on the poor. Worshipping शिव.

LESSON III.

—:o:—

INSTRUMENTAL.

राम	*m.*	रामेण	रामाभ्याम्	रामैः	मति	*f.*	मत्या	मतिभ्याम्	मतिभिः
वन	*n.*	वनेन	वनाभ्याम्	वनैः	धेनु	*f.*	धेन्वा	धेनुभ्याम्	धेनुभिः
माला	*f.*	मालया	मालाभ्याम्	मालाभिः	नदी	*f.*	नद्या	नदीभ्याम्	नदीभिः
हरि	*m.*	हरिणा	हरिभ्याम्	हरिभिः	वधू	*f.*	वध्वा	वधूभ्याम्	वधूभिः
भानु	*m.*	भानुना	भानुभ्याम्	भानुभिः	नेतृ	*m.*	नेत्रा	नेतृभ्याम्	नेतृभिः

PAST PARTICIPLES.

Root	Past Participle.	Root	Past Participle.
याच्	याचित	ज्ञा	ज्ञात
क्रीड्	क्रीडित	चि	चित
दिश्	दिष्ट	स्तु	स्तुत
मुच्	मुक्त	धू	धूत
वृध्	वृद्ध	नी	नीत
तृष्	तृषित	कृ	कृत
चुर्	चोरित	तॄ	तीर्ण

EXERCISE (*5*)

Translate into English.

स्तेनेन चोरितं रत्नम्; बलाकयाऽध्युषितो वृक्षः; मौक्तिकेन प्रीतः पार्थिवः; विधिना निर्मितं विश्वम्; बटुनाऽधीतः पाठः; लक्ष्म्या मत्तो धनिकः; चम्वानुयातो भूपतिः; दोग्ध्रा रक्षिता धेनुः; चाणक्यमत्या गृहीतो राक्षसः, धेन्वा करुणं वीक्षितः; विगहैः सनाथो वृक्षः; अजाभिर्मुक्तं शाद्वलम्; हरिभिरुपदिष्टो मार्गः; हंसीभिः समं वृद्धा कुक्कुटी; तृषितेन पथिकेन प्रार्थिता वनदेवता; विष्णुर्भयातुरैर्देवैः साहाय्यं याचितः; वधूभिरुद्याने क्रीडितम्; पितृभिः स्तुतो धर्मः; कपिशा रघुसैन्यैस्तीर्णा; सेवकैः फलान्यवचितानि; ईशस्य सर्वं ज्ञातम्; सदागतिभिर्धूता लताः.

रावणो रामेण हतः। दुर्योधनो भीमेन घातितः। जरासन्धो वृकोदरेण पञ्चत्वं नीतः। शिशुपालो हरिणा निषूदितः। तारकः कार्तिकेयेन निधनं प्रापितः। हरेण कामो निबर्हितः। विष्णुना गजेन्द्रस्त्रातः। रामेण सागरो बद्धः। दशास्येन वैदेही हृता। दैत्या मारुतिना हिंसिताः। प्रजा रामेण पालिताः। ध्रुवो विष्णुना रक्षितः। प्रह्लादो नृहरिणा पातः। सागरोऽगस्त्येन पीतः। नलो दमयन्त्या वृतः। द्रोणाचलो हनूमताऽनीतः। पार्थः कृष्णेनोपदिष्टः। भगीरथेन गङ्गा भूलोकमाकृष्टा॥

EXERCISE (*6*).

Translate into Sanskrit.

The load carried by servants. Fruits tasted by children. Two nests built by sparrows. One of its legs was raised by the parrot. Seized by an eagle. Surrounded by mountains. Watered by rivers. Seen by the eyes. Caught by the hands. Beaten by the feet. Sent with the servants. Written by the king. Asked by the queens. Told by the messenger. Prepared by the carpenter. Heated by the goldsmith. Sprinkled with the water. Burnt by the fire. Dried by the breeze. Cut by the sword.

LESSON IV.

—:o:—

GENITIVE.

राम *m*. रामस्य	रामयोः	रामाणाम्	
माला *f*. मालायाः	मालयोः	मालानाम्	
हरि *m*. हरेः	हर्योः	हरीणाम्	
भानु *m*. भानोः	भान्वोः	भानूनाम्	
नेतृ *m*. नेतुः	नेत्रोः	नेतॄणाम्	
मति *f*. मतेः–मत्याः	मत्योः	मतीनाम्	
धेनु *f*. धेन्वाः–धेनोः	धेन्वोः	धेनूनाम्	
नदी *f*. नद्याः	नद्योः	नदीनाम्	
वधू *f*. वध्वाः	वध्वोः	वधूनाम्	

EXERCISE (7).

Translate into English.

नृपस्य सेना; विधेरिच्छा; मालाया मणयः; असेर्धारा; धेनोः शृङ्गम्; सवितुः किरणाः; श्वश्वाः स्नेहः; स्रवन्त्याः प्रवाहः; शक्तेरुत्कर्षः; भुजयोर्वीर्यम्; ऊर्वोर्बलम्; धेन्वोर्युगलम्; नद्योः संगमः; कर्कन्ध्वोः फलानि; वक्त्रोर्विवादः; वानराणां कलकलः; वीतीनां केसराः; गिरीणां शिखराणि; गुरूणां सभा; तनूनां लावण्यम्; बदरीणां कण्टकाः; वधूनां कलहः; भोक्तॄणां प्रीतिः;

हंसो विधेर्वाहनम् । गरुडो हरेर्यानम् । मूषको गणेशस्य । वृषभो धूर्जटेः । सिंहः कात्यायन्याः। मयूरो वाण्याः कुमारस्यापि । हरस्य पत्नी पार्वती । विष्णोर्भार्या लक्ष्मीः । सावित्री ब्रह्मणो जाया । गणेशस्य कुटुंबिनी सरस्वती । मदनस्य दयिता रतिः । रुक्मिणी प्रिया कृष्णस्य । अर्जुनस्य वल्लभा सुभद्रा । सीता रामस्य कान्ता । कौसल्या दशरथस्य वधूः । धृतराष्ट्रस्य गृहिणी गांधारी । पराशरस्य रमणी सत्यवती । रेवती बलरामस्य कलत्रम् । वसिष्ठस्यारुन्धती सहधार्मिणी । अगस्त्यस्य दारा लोपामुद्रा । अत्रेः परिग्रहोऽनसूया । रेणुका जमदग्नेर्गेहिनी । रावणस्य स्त्री मन्दोदरी.

कपिलस्य माता देवहूतिः । सुनीतिर्ध्रुवस्य जननी । कृपी प्रसूरश्वत्थाम्नः । कुमारस्याम्बा गौरी ॥

अवन्तीनामुज्जयिनी नाम प्रधाना नगरी। कुरूणां हस्तिनापुरम्। दशार्णानां विदिशा, द्रविडानां काञ्ची, मगधानां पाटलिपुत्रम्, विदर्भाणां कुण्डिनपुरम्, विदेहानां च मिथिला.

EXERCISE (8).

Translate into Sanskrit.

Leaves of books. Ends of garments. Bark of a tree. Might of the nation. Velocity of the current. Peace of mind. Favourite of the people. Colour of the cloth. Sweetness of the dish. The load of fruits. The houses of the villagers. The palace of the king. Report of the gun. The reach of the arrow. Length of the stick. Opportunity of speaking. The maid of the queen. The light of the lamp. The cub of a lion. The calf of a cow. Fangs of a serpent.

LESSON V.

—:o:—

LOCATIVE.

राम *m.*	रामे	रामयोः	रामेषु	मति *f.*	मतौ–मत्याम्	मत्योः	मतिषु
माला *f.*	मालायाम्	मालयोः	मालासु	नदी *f.*	नद्याम्	नद्योः	नदीषु
हरि *m.*	हरौ	हर्योः	हरिषु	वधू *f.*	वध्वाम्	वध्वोः	वधूषु
भानु *m.*	भानौ	भान्वोः	भानुषु	धेनु *f.*	धेनौ–धेन्वाम्	धेन्वोः	धेनुषु
नेतृ *m.*	नेतरि	नेत्रोः	नेतृषु				

EXERCISE (9).

Translate into English.

कूपे मण्डूकः; गेहे शूरः; छायायां विश्रान्तः; अग्नावाहुतम्; शत्रावादरः; प्रतीहार्यां विश्वासः; शास्त्रे कौशलम्; विहगेषु मुख्यः; पूजासु निरतः; सेवायां विचक्षणः; कपिषु विश्रुतः; दासीषूपलब्धा, अनुमन्तृषु प्रथमः; जले गूढः; अम्बुधौ गलितम्; द्यूते पाटवम्; सभायां पण्डितः; गाने निपुणः; वादने विशारदः; नर्तने कुशलः; काव्ये शिक्षितः; मन्त्रे विदग्धः; नाट्ये चतुरः; लङ्घने समर्थः.

EXERCISE (10).

Translate into Sanskrit.

A bird in the hand. The church on the hill. The man on the camel. The money in the box. The milk in the bottle. The mangoes in the garden. The pearls in the shells. The books on the shelf. The grass in the meadow. The animals in the forest. The rice in the field. The men in the town. The parrot in the cage. The basket on the head. Weapons in the store. The trees in the valley. The water in the cocoanut. Lost in the jungles. Hid in the heap. Residing in the country. Bred among foreigners.

LESSON VI.

—:o:—

DATIVE AND ABLATIVE.

राम *m.*	रामाय	रामाभ्याम्	रामेम्यः
	रामात्	रामाभ्याम्	रामेभ्यः
माला *f.*	मालायै	रामाभ्याम्	मालाभ्यः
	मालायाः	मालाभ्याम्	मालाम्यः
हरि *m.*	हरये	हरिभ्याम्	हरिभ्यः
	हरेः	हरिभ्याम्	हरिभ्यः
भानु *m.*	भानवे	भानुभ्याम्	भानुभ्यः
	भानोः	भानुभ्याम्	भानुभ्यः
नेतृ *m.*	नेत्रे	नेतृभ्याम्	नेतृभ्यः
	नेतुः	नेतृभ्याम्	नेतृभ्यः

नदी *f.*	नद्यै	नदीभ्याम्	नदीभ्यः
	नद्याः	नदीभ्याम्	नदीभ्यः
वधू *f.*	वध्वै	वधूभ्याम्	वधूभ्यः
	वध्वाः	वधूभ्याम्	वधूभ्यः
मति *f.*	मत्यै-मतये	मतिभ्याम्	मतिभ्यः
	मत्याः–मतेः	मतिभ्याम्	मतिभ्यः
धेनु *f.*	धेन्वै–धेनवे	धेनुभ्याम्	धेनुभ्यः
	धेन्वाः–धेनोः	धेनुभ्याम्	धेनुभ्यः

EXERCISE (11).

Translate into English.

ग्रामादागतो वयस्यः। मालाया उपयुक्तानि कुसुमाति। मालाया गलितानि पुष्पाणि। हरये नमः। बालकः कपेर्भीतः। भोजेन दूतो रघवे विसृष्टः। आतिथी रघोः पूर्णांशो निवृत्तः। वचाभक्षणं बालानां मतये हितम्। भुक्तेर्मुक्तिर्गरीयसी। वाप्यै गच्छाति किंकरः। शम्या उत्थितोऽ-

ग्निः। निशासु विजृम्भमाणानां तिमिराणां निहन्त्रे स्वागतमिन्दवे। धातुर्जातो नारदः। विप्रेभ्यो दुग्धम्। कौण्डिन्याय तक्रम्। अजाभ्यो हितम्। व्याधिभ्यः संत्रस्तः। पशुभ्यो रक्षितः। नारीभ्यो मुक्ता। वृष्टिभ्यो निर्मुक्तः। श्रोतृभ्यो निर्गतः।

पटाय कार्पासः। यूपाय दारु। कुण्डलाय हिरण्यम्। घटाय मृत्तिका। चन्द्रमा मनसो जातः। सूर्यश्चक्षुष उद्भूतः। मुखादिन्द्रः संभूतः। वायुः प्राणादुत्पन्नः। अंतरिक्षं नाभ्याः संजातम्। स्वर्गः शिरसः संवृत्तः। पादाभ्यां भूमिर्निष्पन्ना। दिशः श्रोत्रात् प्रवृत्ताः।

विद्या विवादाय धनं मदाय
शक्तिः परेषां परिपीडनाय।
खलस्य साधोर्विपरीतमेतज्
ज्ञानाय दानाय च रक्षणाय॥ १॥

EXERCISE (*12*).

Translate into Sanskrit:

A rod for a fool's back. Derived from the cow. Fetched from the ocean. Offered for sale. Ready for the fight. Flown from the cage. Let loose from the kennel. Come for greeting. Going to a forest for (bringing) fruit. Devoted to Vishnu for (obtaining) emancipation. Warded off from the body. Requested to catch the thief. Set to watch the cows. Strength meant for the help of others. The chair to sit in. The sofa to lie on. Born of the goddess of wealth. Flowing from the हिमालयs. Protected from wolves. Thonghtlessness resulting in troubles.

LESSON VII.

:o:

PRESENT.

Root.	Par.			Atm.		
नी Cl. 1. u.	नयामि	नयावः	नयामः	नये	नयावहे	नयामहे
	नयसि	नयथः	नयथ	नयसे	नयेथे	नयध्वे
	नयति	नयतः	नयन्ति	नयते	नयेते	नयन्ते

Roots of classes 4, 6 and 10 are similarly conjugated.

या Cl. 2. P.	यामि यावः यामः यासि याथः याथ		याति	यातः	यान्ति	
तन् cl. 8 u.	तनोमि	तनुवः तन्वः		तनुमः तन्मः		Par.
	तनोषि	तनुथः		तनुथ		
	तनोति	तनुतः		तन्वन्ति		
	तन्वे	तनुवहे–तन्वहे		तनुमहे–तन्महे		Atm.
	तनुषे	तन्वाथे		तनुध्वे		
	तनुते	तन्वाते		तन्वते		
प्री. cl. 9 u.	प्रीणामि	प्रीणीवः		प्रीणीमः		Par.
	प्रीणासि	प्रीणीथः		प्रीणीथ		
	प्रीणाति	प्रीणीतः		प्रीणन्ति		
	प्रीणे	प्रीणीवहे		प्रीणीमहे		Atm.
	प्रीणीषे	प्रीणाथे		प्रीणीध्वे		
	प्रीणीते	प्रीणाते		प्रीणते		

Special root अस् 'to be' Cl. 2 P.

अस्मि	स्वः	स्मः
असि	स्थः	स्थ
अस्ति	स्तः	सन्ति

EXECISE (13).

Translate into English.

पक्षिणो वृक्षस्य शाखायां सीदन्ति। वृश्चिकस्य विषमस्ति। तौ विहंगौ विहायसीतस्ततः प्रचलतः। धेनोर्विषाणे स्तः। उद्याने निर्झराः सन्ति। पतनस्य भीतिः खगस्य चेतसि नैव वर्तते। अधुना स विश्रान्तिमाहारं चापेक्षते। तस्य श्वा तत्समीप एवोपविशति। स दरिद्रान्नराद् भक्ष्यस्य संविभागं प्रतीक्षते। स्थविरः सारमेयस्य दयते। विहंगमा आहारस्यान्वेषणाय बहिः प्रतिष्ठंते।

कह्लारं शुक्लं वर्तते सायं च विकसति। कोकनदं रक्तमस्ति। इन्दीवरं च नीलम्। पुण्डरीकं कमलं कैरवं च शुभ्राणि सन्ति। पद्मम्भोजं पुण्डरीकं च सवितुरुदय उन्मीलन्ति। अरविन्दमुत्पलं कैरवं कुमुदं च चन्द्रोदये स्फुटन्ति।

हंसः श्वेतः। काकोऽसितः। यशो धवलम्। अपकीर्तिः कृष्णा। नीलमाकाशम्। सुवर्णं पीतं वर्तते। रजतं शुभ्रमस्ति। शुको हरितः। अरुणः संध्यारागः। मङ्गलो लोहितः। कपिः कपिशः। कपिला दीपस्य शिखा। धूमो धूम्रः।

त्वद्वाक्यं प्रतिनन्दामः सर्वे चैव विशांपते।
तं नूनमेष धावन्तं गृह्णाति स धनंजयः।
तपाम्यहमहं वर्षं निगृह्णाम्युत्सृजामि च।
उन्नमति नमति वर्षति गर्जति मेघः करोति तिमिरौघम्।
त्वदन्यः संशयस्यास्य छेत्ता न ह्युपपद्यते।
स नो मन्यामहे दृष्ट्वा भीत एष पलायते।
मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते।
यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत।
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम्॥
कुसुमस्तबकस्येव द्वे गती स्तो मनस्विनाम्।
मूर्ध्नि तिष्ठति सर्वस्य जृणाति वन एव वा॥

Translate into Sanskrit.

EXERCISE (*14*).

How bright it is! The sun is up. Do you hear these songs? The sky is red in the west. The two birds are at rest in the tree. Each bird hides its head in its wings. The milkmaid gives nice warm milk to drink. जयन्त stays a week at the house of his grandmother. The owl does not bear light of the day. The owl sits all day long hid in a tree or in the hole of a well out of sight. When it is night, he comes out and flies round and round, in search of mice or small birds. The mice and birds do not hear him, till he is quite near. The birds know him well and are in great fear of him. When they find him out by day, they come and peck at him with all their might. He is then half blind and does not know how to fight with them.

The boat seems to sink in the waves. The boat goes once more to the wreck. The doctor puts oil into the wound, for healing it.

LESSON VIII.

IMPERFECT.

नी Cl. 1. U.	अनयम्	अनयाव	अनयाम
	अनयः	अनयतम्	अनयत
	अनयत्	अनयताम्	अनयन्
	अनये	अनयावहि	अनयामहि
	अनयथाः	अनयेथाम्	अनयध्वम्
	अनयत	अनयेताम्	अनयन्त
या Cl. 2 P.	अयाम्	अयाव	अयाम
	अयाः	अयातम्	अयात
	अयात्	अयाताम्	अयान्–अयुः
		Par.	
तन् Cl. 8 U.	अतनवम्	अतनुव	अतनुम
		अतन्व	अतन्म
	अतनोः	अतनुतम्	अतनुत
	अतनोत्	अतनुताम्	अतन्वन्
		Atm.	
	अतन्वि	अतनुवहि	अतनुमहि
		अतन्वहि	अतन्महि
	अतनुथाः	अतन्वाथाम्	अतनुध्वम्
	अतनुत	अतन्वाताम्	अतन्वत
प्री Cl. 9 U.	अप्रीणाम्	अप्रीणीव	अप्रीणीम
	अप्रीणाः	अप्रीणीतम्	अप्रीणीत
	अप्रीणात्	अप्रीणीताम्	अप्रीणन्
	अप्रीणि	अप्रीणीवहि	अप्रीणीमहि
	अप्रीणीथाः	अप्रीणाथाम्	अप्रीणीध्वम्
	अप्रीणीत	अप्रीणाताम्	अप्रीणत

[illegible]

[illegible]XERCISE ([illegible])

into English

[illegible]

EXERCISE (16).

Translate into Sanskrit.

He went up to the cage with some nice seed. The poor bird lay dead in the cage. It died for want of food. The old man once had a son. She went to the grass park. She saw the sheep and the snow-white lambs. They played on the soft green grass. She saw the ducks playing in the pond. She threw bits of fruits to them. It was a fine sight for her. Just then दक्ष saw that नन्द had a small stone in his hand. He thought that नन्द meant to throw it at the poor lark. वरद had got a new spade from his uncle. He sent it to him one day, with a small box of seeds; as soon as he got it, he went out to dig with it in his own bit of ground at the back of his house. जयन्त went with him, and as he dug, he stood near him and talked to him. जयन्त held the box of seeds in his hand. वरद did his work with a will and did it well. As जयन्त stood and talked, he let the box of seeds fall on the ground. He was much vexed, and said so to वरद and asked him, "Why don't you speak to me ?".

LESSON IX.

——:o:——

IMPERATIVE.

	Par.			Atm.		
नी Cl. 1. U.	नयानि	नयाव	नयाम	नयै	नयावहै	नयामहै
	नय	नयतम्	नयत	नयस्व	नयेथाम्	नयध्वम्
	नयतु	नयताम्	नयन्तु	नयताम्	नयेताम्	नयन्ताम्
या Cl. 2 P.			यानि	याव		याम
			याहि	यातम्		यात्
			यातु	याताम्		यान्तु
तन् Cl. 8 U.			तनवानि	तनवाव		तनवाम
			तनु	तनुतम्		तनुत

	तनोतु	तनुताम्	तन्वन्तु
	तनवै	तनवावहै	तनवामहै
	तनुष्व	तन्वाथाम्	तनुध्वम्
	तनुताम्	तन्वाताम्	तन्वताम्
प्री Cl. 9 U.	प्रीणानि	प्रीणाव	प्रीणाम
	प्रीणीहि	प्रीणीतम्	प्रीणीत
	प्रीणातु	प्रीणीताम्	प्रीणन्तु
	प्रीणै	प्रीणावहै	प्रीणामहै
	प्रीणीष्व	प्रीणाथाम्	प्रीणीध्वम्
	प्रीणीताम्	प्रीणाताम्	प्रीणताम्
Special root अस् Cl. 2 P.	असानि	असाव	असाम
	एधि	स्तम्	स्त
	अस्तु	स्ताम्	सन्तु

VOCATIVE.

राम m.	राम	रामौ	रामाः	भानु m.	भानो	भानू	भानवः
वन n.	वन	वने	वनानि	(धेनु f.)			
माला f.	माले	माले	मालाः	नदी f.	नदि	नद्यौ	नद्यः
हरि m.	हरे	हरी	हरयः	वधू f.	वधु	वध्वौ	वध्वः
(मति f.)		नेतृ m.	नेतः (नेतर्)		नेतारौ	नेतारः	

EXERCISE (17).

Translate into English.

भो गुरो, अभिवादये। मामधीष्व। हे राजानः कवीनाद्रियध्वम्। अयि गोपाल नवनीतमतिमात्रं मा भक्षय। अये देवदत्त गुरोः पूजाकुसुमानि किं नावचिनोषि। अङ्ग वत्स मा रुदिहि। एष ते क्रीडाशुक उपलब्धः। रे रे चातक सावधान मनसा मद्वाक्यमाकर्णय। हे कुमारा एतां दुःखोदर्कां कथां सम्यगवधारयत। वल्लभेषु सत्त्वेषु च कृपया वर्तध्वम्। हे वायस शीघ्रं स्वनीडं प्रति पलायस्व। हे पक्षिणोऽधुना सायंकाले धान्यकणान् कुलायान् नयत। तत्र च शावकेभ्योऽर्पयत।

सर्वे युध्यामहे पार्थं कर्ण मा साहसं कुरु ।
गच्छन्तु दूतास्त्वरितं नगरं तव पार्थिव ।
अन्वेषणे पाण्डवानां भूयः किं करवामहै ।
अन्यदेवायुधं किंचित्प्रतिपद्यस्व मानुषम् ।
प्रहसन्तु च मां नार्यो नरा वापि बृहन्नले ।
संग्रामे न च मे कार्यं गावो गच्छन्तु चापि मे ॥ १ ॥

त्वयाज्ञप्तं पुनर्दासो देवि किं करवाण्यहम् ।
रावणमुत्साद्य राघवो मां नयतु ।
तस्मात्त्वमुत्तिष्ठ यशो लभस्व
जित्वा शत्रून् भुङ्क्ष्व राज्यं समृद्धम् ।
मया हतांस्त्वं जहि मा व्यथिष्ठा
युध्यस्व जेतासि रणे सपत्नान् ॥ १ ॥

बृहन्नले गायनो वा नर्तनो वा पुनर्भव ।
क्षिप्रं मे रथमास्थाय निगृह्णीष्व हयोत्तमान् ॥ १ ॥

कामं गच्छन्तु कुरवो धनमादाय केवलम् ।
रथेषु वापि तिष्ठन्तो युद्धं पश्यन्तु मामकम् ॥ १ ॥

कामं हरन्तु मत्स्यानां भूयांसः कुरवो धनम् ।
कवचानि च चित्राणि दृढानि च मृदूनि च ।
प्रतिमुञ्चन्तु गात्रेषु दीयन्तामायुधानि च ॥ १ ॥

सत्यं वद । धर्मं चर । मातृदेवो भव । पितृदेवो भव । आचार्यदेवो भव । अतिथिदेवो भव ।

EXERCISE (18).

Translate into Sanskrit.

See how the men are climbing the trees. Try to reach the shore. Sit down and read your lessons. Fetch water from the river. Open that umbrella and cast shadow over the body. O potter, make me a big jar. Oh fruiterer, do not sell raw fruit. Oh kings, treat your subjects like children. Oh servant, white-wash all the walls of the temple. Oh Bhima, do not com-

mit a rash deed. Let this tree stand. Let Rama kill Ravana and take me to Ayodhya. Oh Arjuna, do not yield to weakness of spirit. It is not expected from you. Get up and gain fame. Put the enemies to the sword and enjoy the properous realm. Kill these opponents doomed to death by me. Do not be sorry. Fight, your victory is certain. Triumph over the adversaries. Oh boys, obey your father, mother and teacher.

LESSON X.

:o:

POTENTIAL.

	Par.			Atm.		
नी Cl. 1 U.	नयेयम्	नयेव	नयेम	नयेय	नयेवहि	नयेमहि
	नयेः	नयेतम्	नयेत	नयेथाः	नयेयाथाम्	नयेध्वम्
	नयेत्	नयेताम्	नयेयुः	नयेत	नयेयाताम्	नयेरन्

या Cl. 2 P.	यायाम्	यायाव	यायाम
	यायाः	यायातम्	यायात
	यायात्	यायाताम्	यायुः
तन् Cl. 8 U.	तनुयाम्	तनुयाव	तनुयाम
	तनुयाः	तनुयातम्	तनुयात
	तनुयात्	तनुयाताम्	तनुयुः
	तन्वीय	तन्वीवहि	तन्वीमहि
	तन्वीथाः	तन्वीयाथाम्	तन्वीध्वम्
	तन्वीत	तन्वीयाताम्	तन्वीरन्
प्री Cl 9 U.	प्रीणीयाम्	प्रीणीयाव	प्रीणीयाम
	प्रीणीयाः	प्रीणीयातम्	प्रीणीयात
	प्रीणीयात्	प्रीणीयाताम्	प्रीणीयुः
	प्रीणीय	प्रीणीवहि	प्रीणीमहि
	प्रीणीथाः	प्रीणीयाथाम्	प्रीणीध्वम्
	प्रीणीत	प्रीणीयाताम्	प्रीणीरन्

EXERCISE (19)

Translate into English.

यदि कदापि त्वं क्रुध्येस्तदादौ दशाङ्कान् पठेः पश्चाद्भाषेथाः। साऽखिलं दिनमत्र वृक्षस्याधस्तिष्ठेत् पतत्रिणो गानं च शृणुयात्। स्वाध्यायान्न प्रमाद्येः। यदि भुञ्जानाय तुभ्यं कश्चित् कवलो न रोचेत तं न दूरं क्षिपेः, यस्मात् कोऽपि जन्तुस्तं खादेत्। सुवर्णघटितेऽपि पञ्जरे निरोधः स्वैरविहारिणे पक्षिणे न रोचेत। स वनराजिष्विच्छाविहाराय गानाय च स्पृहयेत्। यदि मार्जार्याः पुच्छं प्रसभमाकर्षेस्तदा सा त्वां दशेत्। इयता जवेनाश्वान्न प्रवर्तयेर्मा तव रथो विपर्यस्तो भवेत्। जलसिक्तास्तरवो बहुलानि पत्रपुष्पाणि धारयेयुः। को वा दुर्जनवागुरासु पतितः क्षेमेण यायात् पुमान्। युष्माकं साहाय्येन विशालां भवनदीं सुखेन तरेयम्। जीवन्नरो भद्रशतानि पश्येत्।

अनागसं प्रियां भार्यां विजने श्रममोहिताम्।
अपहाय तु को गच्छेत् पुण्यश्लोकमृते नलम्॥ १॥

न हि ते नाशमृच्छेयुरिति पश्याम्यहं धिया।
पश्येयुरद्य मे वीर्यं कुरवस्ते समागताः।
बृहन्नले आनयेथा वासांसि रुचिराणि च।
पाञ्चालिकार्थं चित्राणि सूक्ष्माणि च मृदूनि च॥ १॥

सर्वथा सर्वयत्नेन पुत्रे शिष्ये हितं वदेत्।
तं मोचय महाबाहो न गच्छेद् द्विषतां वशम्।
न प्रहृष्येत्प्रियं प्राप्य नोद्विजेत्प्राप्य चाप्रियम्।
नात्मानमवमन्येत पूर्वाभिरसमृद्धिभिः॥ १॥

आ मृत्योः श्रियमन्विच्छेन्नैनां मन्येत दुर्लभाम्।
यद्यत्परवशं कर्म तत्तद्यत्नेन वर्जयेत्।
यद्यदात्मवशं तु स्यात्तत्तत्सेवेत यत्नतः॥ १॥

पाणिग्राहस्य साध्वी स्त्री जीवतो वा मृतस्य वा
पतिलोकमभीप्सन्ती नाचरेत् किंचिदप्रियम्॥ १॥

STANDARD

PART II

2. Syntax is considered under three heads—

(1) Concord or अभेदान्वय

(2) Government or भेदान्वय

and (3) Order or पदक्रम.

3. Concord means the agreement of the variable properties between two connected words relatin to the same object in a sentence. This agreement is brought about by the imitation of properties of one of them by the other.

4. Government means the power that a word has to regulate the case of another, pointing to a different object.

5. Order means the proper arrangement of the words of a sentence.

CHAPTER I.

CONCORD.

——:o:——

6. The properties of words concerned in concord are gender, number, case, and person.

7. Gender is possessed by nouns, pronouns and adjectives.

Obs. In English, adjectives have got no gender, number and case.

8. Number is found in nouns, pronouns, adjectives and verbs.

9. Person is found in pronouns, verbs and nouns.

Obs. All nouns have the third person, unless they are subordinate to pronouns of the first or second person.

10. Case is met with in nouns, pronouns and adjectives.

GENDER.

11. The genders of nouns are definite, while those of pronouns and adjectives, being variable, are modified so as to suit the nouns they point to; as नीलः पटः a blue piece of cloth नीला गौः, नीलं कमलम्, एष पुरुषः, एषा नारी, एतदपत्यम्.

NUMBER.

12. Verbs copy the number of their subjects, as, देवो वर्षति God pours down rain; शिवकेशवौ पूज्येते 'शिव and केशव are worshipped.' गावश्चरन्ति cows graze.

13. Pronouns and adjectives imitate the number of the noun they refer to; as, अहं रामः, आवां रामलक्ष्मणौ, यूयं ब्रह्मविष्णुमहेशाः, विद्वान् कविः, विद्वांसौ कवी, विद्वांसः कवयः,

Exception—In acting as the subject by itself, a demonstrative pronoun agrees in number and gender, not with the noun it represents, but with the predicate expressed as a noun; as (1) शैत्यं हि यत् सा प्रकृतिर्जलस्य = यद् हि शैत्यं सा जलस्य प्रकृतिः 'What is coolness is the nature of water' (2) तवानुभावोऽयमवेदि यन्मया निगूढतत्त्वं नयवर्त्म विद्विषाम् = मया निगूढतत्त्वं विद्विषां नयवर्त्म अवेदि (इति) यत् अयं तवानुभावः 'It is an effect of your dignity that I could understand your enemies' course of policy of a very mysterious nature.' This is expressed as "विधेयप्राधान्यात् लिङ्गादिभेदः" 'The gender and other properties differ (from the antecedent) on account of the importance of the predicate.'

PERSON.

14. Nouns undergo no change to show difference of person.

15. Person is primarily found in pronouns, and it is from these used as subjects that verbs borrow it; as अहं भास्करं वन्दे, त्वं लोके पूज्यसे, अग्नितप्तं सुवर्णं विलिनाति A piece of gold, being heated with fire, melts.

Obs. A verb stands in the first or second person, only when its subject is अस्मद् or युष्मद् or a relative pronoun representing one of them; in all other cases, it stands in the third person, as धन्या खलु त्वं या राजमूर्धानमारोहसि 'Blessed indeed art thou who mountest the head of a prince.' धन्यः खल्वहं यो राजशब्देन त्वयाऽभिनन्द्ये 'Blessed indeed am I who am congratulated by you with the title of a king;' but स्मर्यतामयं जनः (= अहम्) सुहृत्कथासु Let this person (*i. e.* myself) be remembered in talks with friends'; for, here अहम्, though referred to by जनः, is not the subject.

Case.

16. Adjectives and pronouns (except those of the first and second person), as also nouns standing in apposition, imitate the case of the noun referred to, in the same clause or sentence; as,

(1) इयं कायनौस्त्वया महता पुण्यपण्येन क्रीता 'This ferry in the form of a body has been purchased by you for a large price in the form of religious merit.'

(2) यस्मिन् देशे न संमानः न तत्र दिवसं वसेत् 'One should not dwell even for a single day in a place where there is no honour (paid to him).

(3) रामः प्रियसुहृदि बिभीषणे वैरिश्रियं संक्रमयांचकार 'Rama made over the enemy's riches to his dear friend बिभीषण' but यस्यास्ति वित्तं स नरः कुलीनः 'He who has wealth is (looked upon as) highly born,' here the pronoun यस्य differs in case from its noun नरः; as the latter does not stand in the same clause.

17. Pronouns of the first or second person are rarely adjectival, and it is with them that other pronouns, nouns or ajectives (pointing to the same individuals as those pronouns) have to agree in point of case; as,

(1) येन मया दुस्तरा प्रतिज्ञासरित् निस्तीर्णा सोऽहमेनमर्थं शमयितुं न समर्थः किम्। 'Am I not able to hush up this matter, seeing that I have crossed over the difficult river in the form of my vow?

(2) येन मया श्रियो जातेन.........पक्कणं प्रवेष्टव्यम् (का० ३५५). 'By whom (myself), being born of goddess of wealth, the hamlet is to be entered.

(3) भो गुरो देवदत्तोऽहमभिवादये 'Oh preceptor, I देवदत्त pay homage.'

(4) यस्य तव तक्रमपि दुर्लभं स (त्वं) कथं क्षीराय स्पृहयसि How do you wish for milk, you to whom even butter-milk is difficult to obtain?

———o———

CHAPTER II.

GOVERNMENT.

———:o:———

18. Cases called oblique (all except the nominative and vocative) are governed by other words in the sentence.

19. The following are the occasions for the use of the accusative.

No.	Example.	Translation.	Remarks.
1.	शिवो विषं कंठे नियच्छति	शिव checks poison in the throat.	Object of a verb.
2.	हरिं पश्यन् मुच्यते	A man seeing हरि is released.	Object of participle.
3.	वामनेन बलिर्वसुधां याचितः	The earth was begged of बालि by वामन.	Retained object.
	Note. (1) If not used as the subject, the object stands in the accusative.		
4.	चन्द्रो हरमूर्धानमधिशेते	The moon lies on the head of शिव.	Object of अधि+शी.
5.	अर्धासनं गोत्रभिदोऽधितष्ठौ	He occupied half the seat of इन्द्र.	Object of अधि+स्था.
6.	तापसा आश्रममण्डलानि अध्यासते	The ascetics inhabit the spacious hermitages.	Object of अधि+आस्.
7.	रविमावसते सतां क्रियायै	Entering the sun for the observance of the good.	Object of आ+वस्.
8.	भयं तावत् सेव्यात् अभिनिविशते सेवकंजनम्	First of all, fear of the master enters the heart of a servant.	Object of अभिनि+विश्.
9.	क्रुध्यन्तं न प्रतिक्रुध्येत्	One should not show anger in return to an angry person.	Object of क्रुध् with a prefix.

10. मच्छरीरमभिद्रोग्धुम् — To do injury to my person. — Object of सोपसर्ग द्रुह्.

Note (2). Roots शी, स्था, and आस् being preceded by the prefix आ, root वस् by आ, अनु, or अधि and क्रुध् and द्रुह् after any prefix—become transitive.

11. सप्ताहं पठति — He recites for a week. — Accusative of duration.

12. शरक्षेपमुच्छ्रितोऽयं वृक्षः — This tree is as high as the throw of an arrow. — Accusative of space.

13. प्रमदामनुसंस्थितः शुचा — He died of grief, after a woman. — Object of अनु.

14. कर्णारुंतुदं रणितमन्तरेण — Without the cries offensive to the ear. — Object of अन्तरेण.

15. परिजनो राजानमभितस्तस्थौ. — The train of servants stood on both sides of the king. — Object of अभितः.

16. चैत्रं यावत् शीतम्. — Cold continues till चैत्र. — Object of यावत्.

Note (3) अनु, अन्तरेण, अभितः, यावत् and some other prepositions govern an accusative.

20 The following are the occasions for the instrumental.—

17. एष दुःशासनो मया हन्यते. — Here is दुःशासन being killed by me. — Agent of a verb in the passive.

Note. (4) If not used as the subject, the agent stands in the instrumental.

18. संचूर्णयामि गदया न सुयोधनोरू — Shall I not pound the thighs of सुयोधन, with the club? — Instrument of an act.

19. कान्ते कथं घटितवानुपलेन चेतः — Oh my dear, how did the creator form (your) heart with stone? — Material of a product.

20. आत्मनः पदं विमानेन विगाहमानः — Ranging through (the region once occupied by) his own foot by means of a heavenly car. — Means of an action.

No.	Example.	Translation.	Remarks.
21.	विग्रहेण न किमपि साध्यम्	Nothing is obtained by strife.	Object of साध्यम्, गुणः, अलम्, &c.
22.	विग्रहेण किं साध्यम्, किं विग्रहेण, विग्रहेण किं प्रयोजनम्, कोऽर्थो विग्रहेण, विग्रहेण को गुणः	What is to be obtained by strife ?	
23.	कृतं विग्रहेण, अलं विग्रहेण, अलं विगृह्य	Enough of quarreling.	
24.	अतिदवीयस्तया च तस्य प्रदेशस्य न किंचिद्ददर्श.	The spot being very far off, he could see nothing.	Reason for an act.
25.	अध्ययनेन वसति	He resides for study	Motive.
26.	द्वादशवर्षैर्व्याकरणं श्रूयते	Grammar is completely learnt in twelve years.	Period for the completion of an act.
27.	चतुर्दशाभिर्वर्षै रामः प्रत्यागमिष्यति	Rama will return after fourteen years.	Interval of time.
28.	पादेन खञ्जः	Lame of a leg.	A defective limb–its epithet being transferred to the body.
29.	त्वया सह निवत्स्यामि वनेषु मधुगन्धिषु	In company with you, I shall dwell in forests full of the odour of honey.	Object of सह.

No.	Sanskrit	English	Use
30.	रामः सीतया वनं गतः	Rama went to a forest along with सीता.	Object of सह understood.
31.	जात्या अवध्यः	Fit to be preserved by his caste.	Miscellaneous uses
32.	साहस्रेण पशून् क्रीणाति	He buys beasts by thousands.	
33.	तां विधिनोपयेमे	He married her according to the rites.	
34.	पूर्वोत्तरेण दिग्भागेन गतः स जाल्मः	The rogue went in the north-east direction.	
35.	स श्वानं स्कन्धेन उवाह	He carried the dog on the shoulder.	
36.	जीवितेन शपामि ते	I conjure you with my life.	
37.	विद्युता विप्रयोगः	Separation from the lightning	Miscellaneous uses.
38.	अस्य मुखं सीताया मुखचन्द्रेण संवदति	His face resembles the moon-like face of सीता.	
39.	धनदेन समस्त्यागे	Equal to कुबेर in charity	
40.	त्यागेन धनदस्य समः	Equal to कुबेर by charity.	
41.	पशुना रुद्रं यजते	He offers a beast to शिव.	

21. The following are the uses of the dative:—

No.	Sanskrit	English	Use
42.	सम्यक् हुतो वह्निस्तस्मै जयं ददौ	Being properly fed, the fire gave him victory	Receiver
43.	निःशब्दोऽपि प्रदिशसि जलं याचितश्चातकेभ्यः	Though not speaking a word, being supplicated, you give water to चातक	,,

No.	Example.	Translation.	Remark.
44.	सभ्यास्तस्मै अर्हणां चक्रुः	The polite people offered a welcome to him	Person concerne(
45.	याज्ञवल्क्यो मुनिर्यस्मै ब्रह्मपारायणं जगौ	To whom, sage याज्ञवल्क्य sang the complete वेद	"
	Note (5) The person who is approached through the *object* stands in the dative.		
46.	हरिरस्मै सुराङ्गनां प्रजिघाय	इन्द्र sent to him a celestial nymph	Person approached.
47.	मुक्तये हरिं भजति	He worships हरि for absolution	Motive.
48.	फलेभ्यो याति	He goes for (bringing) fruit	Object aimed at.
49.	वासाय गृहम्	A house for residence.	Use of a thing
	Note (6) The purpose of an act or thing is put in the dative.		
50.	भक्तिर्ज्ञानाय संपद्यते	Devotion leads to knowledge	End reached.
51.	काव्यं यशसे जायते	A poem brings in reputation	Effect.
52.	स स्थाणुर्निःश्रेयसायास्तु वः	May that शिव give you final beatitude !	"
	Note (7) The result is expressed by the dative.		
53.	दिवं दुदोह सस्याय	For the (growth of) crops, he called forth rain from the heaven.	What is profited.
54.	वनाय धेनुं मुमोच	He let loose the cow for (going to) the woods.	Object of an infinitive understood.
55.	अनुजानीहि मां गमनाय	Consent to my going.	A noun expressive of an action attributed to the *object*.

No.	Sanskrit	Translation	Remark
56.	प्रणिपेतुः सुरास्तस्मै	The gods bowed down to him	Governed by प्रणिपत्.
57.	मोदका गणेशाय रोचन्ते	मोदकs are liked by गणेश	Governed by रुच्.
58.	प्रतिशुश्राव काकुत्स्थस्तेभ्यो विघ्नप्रतिक्रियाम्	Being requested, काकुत्स्थ promised them the removal of obstacles.	Person governed by प्रतिश्रु.
59.	हरये कुप्यति-क्रुध्यति	He gets angry with Hari.	Governed by कुप् etc.
60.	हरये द्रुह्यति	He hates हरि.	,, द्रुह् etc.
61.	हरये ईर्ष्यति	He envies हरि.	Governed by ईर्ष्य् &c.
62.	परिक्षीणः कश्चित् स्पृहयति यवानां प्रसृतये	Being impoverished, some one wishes for a handful of यव s.	,, स्पृह्.
63.	न मैथिलेयः स्पृहयांबभूव भर्त्रे दिवः	The grandson of the king of मिथिला did not envy (the opulence of) the lord of heaven.	Governed by स्पृह्
64.	हरिमप्यमंसत तृणाय	He cared a straw for इन्द्र himself	Complement of मन्, conveying contempt.
65.	श्रीगणेशाय नमः	A bow to the glorious गणेश !	Geverned by particular words
66.	स्वस्ति राज्ञां कुलेभ्यः	Wel-fare to dynasties of kings !	
67.	अग्नये स्वाहा	Given to the fire	
68.	पितृभ्यः स्वधा	,, the departed souls.	
69.	अलमेषा क्षुधितस्य मे तृप्त्यै	She is enough to satisfy the hunger of me who am hungry.	
70.	स्वागतं वयस्याय	Welcome to the friend !	
71.	पर्याप्तोऽसि प्रजापालनाय	You are competent to protect the subjects.	

22. The following are the uses of the ablative:—

No.	Example.	Translation.	Remarks.
72.	ग्रामादायाति	He comes from a village	The place left.
73.	अश्वात् पतति	He falls from a horse	
74.	पापाज्जुगुप्सत उदारमतिः सदैव	That noble-minded person ever shrinks from sin.	What is avoided.
75.	न कथंचिद्रोदनाद्विरराम	By no means did he cease from crying	What is left

Note (8) That from which something is taken away is put in the ablative.

No.	Example.	Translation.	Remarks.
76.	मरणाद् बिभेति	He is afraid of death.	Object of fear.
77.	भीमाद्दुःशासनं त्रातुम्	To protect दुःशासन from भीम.	
78.	सुहृद् सुहृदं पापान्निवारयाति	A man dissuades his friend from a sinful act.	What is undesirable.
79.	हिमवतो गङ्गा प्रभवाति	The Ganges rises in the हिमालयs.	The source or origin of a thing.
80.	कामात्क्रोधः प्रजायते	Anger proceeds from desire (unfulfilled).	
81.	समुद्रात्पुरी क्रोशः क्रोशे वा	The town is two miles distant from the sea.	The starting point.
82.	विजयादशम्याः दीपावली विंशतौ दिनेषु	The दिवाली holidays follow twenty days after विजयादशमी.	
83.	प्रासादात्पश्याति नृपः (= प्रासादमारुह्य पश्याति).	The king sees from the palace.	What is governed by an absolutive understood.
84.	सुखात्तु यो याति नरो दरीद्रताम् (सुखात् = सुखमनुभूय).	The man who goes to poverty after enjoying happiness.	

No.	Sanskrit	English	Remarks
85.	गुणानामेव दौरात्म्यात् धुर्यो धुरि नियुज्यते.	A leader is placed at the head for the mischief played by his merits.	The cause.
86.	पुत्रगात्रस्य संस्पर्शश्चन्दनादपि शीतलः	The touch of a son's body is more agreeable even than that of sandal.	That with which something is compared.
87.	मौनात्सत्यं विशिष्यते	Truth is preferable to silence.	
88.	मोहादभूत्कष्टतरः प्रबोधः	The wakeful state proved more painful than the swoon.	
89.	रामादन्यः	Other than राम.	
90.	ग्रामः समुद्रात्पूर्वः	The village is to the east of the sea.	The noun accompanying a noun expresive of direction.
91.	विवाहात् प्राक् समावर्तनम्	The rite of समावर्तन precedes the marriage.	
92.	शैशवात् प्रभृति	Since the childhood	Examples of various indeclinables governing the ablative.
93.	मलयादारभ्य	From Mountain मलय	
94.	मुहूर्तादूर्ध्वम्	After an hour	
95.	त्यागादनन्तरम्	After the act of giving.	
96.	आ मूलात्	From the origin	
97.	पुराद्बहिः	Outside the town.	
98.	तिलेभ्यः प्रति	In exchange for तिलs.	,,
99.	सुधां विना	Without ambrosia	
100.	ऋते कृशानोः	Without the fire	

No.	Example.	Translation.	Remarks.
23.	The following are the uses of the genitive:—		
101.	तस्य पिता-स्वामी-शत्रुः-शिष्यः-आचार्यः etc.	His father, -master,-enemy,-disciple,-preceptor, etc.	Related.
102.	भानोः प्रकाशः; जगतो निर्माणम्; शापस्य उक्तिः;	The sun-light; creation of the world; utterance of a curse.	Agent or object.
103.	मम (मया वा) हरिः सेव्यः	Hari should be served by me	Agent.
104.	भुजंगस्य (भुजंगेन वा) पयसः पानम्	The drinking of milk by a serpent.	Agent.
105.	न एतन् मम मतम्	This is not approved of by me.	Agent.
106'	एतन् मम विदितम्	This is known to me.	Agent.
107.	एतत्सर्वं ममाभीष्टम्	All this is desired by me.	Agent.

Note (9). When pointing to the present, the participles ending in त formed from roots meaning to desire, to know, or to honour' govern the genitive of the agent

No.	Example.	Translation.	Remarks.
108.	सविता वै प्रसवानामीष्टे	The sun is the lord of products.	Governed by ईश् and प्र-भू.
109.	प्रभवति निजस्य कन्यकाजनस्य महाराजः	The lord has mastery over his daughters.	Governed by ईश् and प्र-भू.
110.	त्रयोदशोऽयं वत्सरः पाण्डवानां वनं गतानाम्	This is the thirteenth year since पाण्डवs went into exile.	(पाण्डवानां वनगमनात् &c.)

111. गृहस्य पुरस्तात्, पुरस्	In front of the house.	Governed by particular indeclinables.
112. गृहस्य दक्षिणतः	To the south of the house	
113. अमीषां प्राणानां कृते	For the sake of this life	
114. ग्रामस्य (ग्रामं वा) पूर्वेण पर्वतः	The hill lies to the east of the village	
115. बालका दिवसस्य त्रिः भुञ्जते	Boys take their meals thrice a day	
116. सा तस्य युज्यते भूमिका	That part suits him	Miscellaneous uses.
117. इदं जटानां सदृशम्	This befits the matted hair	
118. वत्से न तव युक्तं मङ्गलकाले रोदितुम्	Oh child, it is not proper for you to weep on an auspicious occasion	
119. वन्ध्या खलु प्रसववेदनानामनभिज्ञा	A barren woman is not conscious of the throes of delivery.	
120. स्पष्टं प्रापत् साम्यमुर्वीधरस्य	Evidently he attained to equality with a mountain.	Miscelleneous uses.
121. किं धूर्जटेः तुलामुपयान्ति संख्ये.	Do they equal शिव in battle?	
122. तस्याश्रमपदस्य (आश्रमपदाद्वा) नातिदूरे.	Not very far from the hermitage.	
123. सीतायाः कारणात् हेतोर्वा रामेण दीर्घः शोकः कृतः	Rama lamented for a long time on account of सीता.	
124. यस्यास्ति वित्तं स नरः कुलीनः.	The man who has money is (looked upon as) high-born.	

No.	Example.	Translation.	Remarks.
	24. The following are the uses of the locative :—		
125.	धन्या केयं स्थिता ते शिरसि	What blessed lady is sitting on your head ?	(Place).
126.	शरदि न वर्षति मेघः	The cloud does not pour water in शरद्.	(time).
127.	तं केशेषु गृहीत्वा	Having seized him by the hair.	(part seized).
128.	मृगेषु शरान् मुमुक्षुः	Wishing to discharge arrows at the deer.	Object aimed at.
129.	अस्मिन् विनयेन वर्तस्व	Behave gently towards him.	Person concerned.
130.	वाञ्छा सज्जनसंगमे	Desire for the company of the good.	
131.	गुरौ नम्रता	Humility towards the teacher.	
132.	युष्मासु कदाचित् खिद्यते गुरुः.	Perhaps the elder brother will get angry with you.	
133.	श्वश्रूर्जामातरि स्निह्यति	The mother-in-law feels affection for the son-in-law.	
134.	निर्गुणेष्वपि सत्वेषु दयां कुर्वंति साधवः.	The good take pity on even useless animals.	

135.	स्पृहावती वस्तुषु केषु मागधी.	Of what objects is the princess of मगध desirous?	Governed by स्पृहावत्.
136.	छात्रेषु (छात्राणां वा) मैत्रः पटुः.	मैत्र is the most intelligent of the pupils.	Group from which selection is made.
137.	गृहकर्माणि व्यापृता	Engaged in household duties.	Governed by particular words.
138.	त्रैलोक्यस्यापि प्रभुत्वं त्वयि युज्यते.	The sovereignty even of the three worlds is right in your case.	

Obs:—For the government of cases concerned in the passive and impersonal voices, see under Transformation.

CHAPTER III.

——:0:——

ORDER.

So far, we have finished 'Concord' and 'Government.' There remains the third branch of syntax, namely 'order'.

25. This is concerned with the sequence in which the words of a sentence are to be arranged. A sentence is made up of parts and it is necessary beforehand to ascertain all the possible parts of a sentence.

These are the subject, the predicate verb, the complement if any, the completion (or object of an active transitive verb), enlargement of the subject, and extension of the predicate.

26. *In English*, the predicate which is mostly a verb occupies a central position, and naturally the other parts of the sentence are arranged about it.

The subject with its enlargement opens the sentence, then comes the verb with its simple or enlarged object if any, then follows the complement if there be one, and last of all appears the extension of the predicate verb. It is obvious that in the absence of the object and complement, the extension follows the verb directly.

Now the extension, being subordinate *to a verb*, is an *adverb* or its equivalent consisting of some oblique case of a noun. Such cases being mostly absent in English, their place is filled up by—'nouns with prepositions'—which form adverbial phrases. In these, the preposition being the governing word, is principal with respect to the noun, and is turned towards, or placed near, the verb which is *the* principal *word* of the sentence. It is for this reason that the preposition in English preceeds its object. This priority, once secured, is preserved by the preposition even in phrases used adjectivally, as in 'a pearl *of* great value.'

27. *In Sanskrit*, as also in Marathi, on the other hand,

(1) the predicate ends the sentence; and adverbs or adverbial phrases have to precede it. As observed before, in such

phrases it is the governing word, and not the noun governed, that is placed near the verb. So what is the equivalent of a preposion follows its object in Sanskrit. *e. g.* **'They did not come to a stop** *without the nectar,*

ते सुधां विना विरामं न प्रययुः

Obs. In works of grammar in Sanskrit, it is desirable to use the term 'prefix' to mean प्रादि as in प्रबुध्, संगम्, अवज्ञा and the term—'postposition' to denote all such indeclinables as govern oblique cases of noun; as in सागरं प्रति, जलेन विना, संतोषाय अलम्, कृशानोः ऋते, राज्ञः पुरः—समीपे-समक्षम्, वने अन्तर.

(2) Each principal word being required to stand to the right in a sentence, attributive words precede the word they qualify; thus, असौ कुमारः, प्रभावदर्शी महेन्द्रः, शीतलं जलम्.

28. In English, the relative pronoun used restrictively continuatively, or coordinatively comes invariably after the 'antecedent, while in Sanskrit it may come before or after the noun or pronoun it relates to, as,

(1) 'Such a one as has not been decieved by wealth is not met with.=न स उपलभ्यते यो लक्ष्म्या न वञ्चितः' 'He who has wealth is (looked upon as) a man of noble family'=यस्यास्ति वित्तं स नरः कुलीनः'

(2) 'I saw my friend who recognized me at once.' अहं सुहृदं दृष्टवान् येनाहं सपादि विज्ञातः (or तेन चाहं सपादि विज्ञातः'

(3) 'Balbus who had been found guilty was hanged.' यस्यापराधित्वं स्फुटीभूतं स बल्बः शिरश्छेदं प्रापितः (or बल्बोऽपराधीत्युपलब्धः शिरश्छेदं च प्रापितः).

Note (*a*) In case (3) the sentence has to be transposed as, 'Balbus had been found guilty–and he was hanged', before the relative can be replaced by 'and he'; so such use of the relative may be called 'transpositive'.

(*b*) In cases where the relative is used continuatively or transpositively, we may, in translating into Sanskrit, use the demonstrative for the relative pronoun, and have a compound sentence in place of a complex one.

29. In both English and Sanskrit, the order of words is changed for the sake of emphasis; but it is only in English that it is modified for expressing a wish or question; as,

'*Is* there any knowledge of their names' 'अपि तयोर्नामसंविज्ञानमास्ति'.

'*May* you have a long life' 'आयुष्मान् भव'. 'May you get what you desire' इष्टेन युज्यस्व.

30. In Classical Sanskrit, the natural order noted above, is often overruled for the following reasons :—

(*a*) For the sake of emphasis, as,

(1) 'विद्वांसमपि इयं दुर्विनीता खलीकरोति लक्ष्मीः' This naughty Wealth harasses even a learned person (Object precedes the agent). 'परिगतपरिगंतव्य एव भवान्' Your honour already knows what is worth knowing.' 'सैनापत्येऽभिषिक्तं भवन्तमिच्छामि' 'I wish you to be appointed as the commander,' (subjective and objective complements precede the subject and object respectively.) 'नमो नृसिंहाय' 'A bow to नृसिंह' (Post-position precedes its object).

(2) Being important, as governing the the tone of the whole sentence, interrogative words, and those they are directly subordinate to, often head the sentence, as 'कथमेवं भविष्यति' 'How will it so happen?' को देशः समलंकृतो भवता जन्मना' What country have you graced by your birth?' कथमेवं प्रलपतां वः सहस्रधा न दीर्णमनया जिह्वया' 'How did this tongue of yours, while raving thus, not go to a thousand pieces? (predicate precedes the agent).

(*b*) To secure rhythm or harmony of sounds, which consists in the succession of the same, similar or congruous sounds; as, 'भवादृशा एव उपदेशानां भाजनानि भवन्ति' is put as, 'भवादृशा एव भवन्ति भाजनान्युपदेशानाम्' 'It is only persons like you, that are the (fit) objects of advice.'

(*c*) To bring together epithets mutually balancing by sound or sense, especially in poetry.

अथाङ्गदाश्लिष्टभुजं भुजिष्या हेमाङ्गदं नाम कलिङ्गनाथम्।
आसेदुषीं सादितशत्रुपक्षं बालामबालेन्दुमुखीं बभाषे॥

'Then the maid-servant spoke to the damsel with a face like the full moon, on her approaching हेमाङ्गद, Lord of कलिङ्ग**s**, whose arm was clasped with an armlet and who had destroyed the party of his enemies.'

'श्रुतप्रकाशं यशसा प्रकाशः प्रत्युज्जगामातिथिमातिथेयः' 'That hospitable king, illustrious for his glory, went forth to receive him who was illuminated by (the possession of) Vedic knowledge.

LESSON XI.

——:o:——

Present Participles.

Par.

Neuter.

		Present III. Sing.	Nom. Sing.	Dual	Plural	Masc. Nom. Sing [etc).
नी	Cl. 1.	नयति	नयत्	नयन्ती	नयन्ति	नयन् (नयन्तौ नयन्तः
दिश्	Cl. 6.	दिशति	दिशत्	दिशन्ती दिशती	दिशन्ति	दिशन्
या	Cl. 2.	याति	यात्	यान्ती याती	यान्ति	यान्
		III. Plural.				
तन्	Cl. 8.	तन्वन्ति	तन्वत्	तन्वती	तन्वन्ति	तन्वन् [etc.)
धा	Cl. 3.	दधति	दधत्	दधती	दधन्ति दधति	दधत् (दधतौ, दधतः

Note. 1. The nominative singular feminine is the same as the nominative dual neuter.

Note. 2. (*a*) Present participles of roots of 1st, 4th, 6th, and 10th. classes follow नयत्; (*b*) those of roots of 2nd, 5th, 7th, 8th, and 9th classes follow तन्वत्, while (*c*) Those of roots of the third class, follow दधत्

Atm.

III. Sing.	mas and neu.	Fem
नयते	नयमान	नयमाना
III. dual.		
तन्वाते	तन्वान	तन्वाना

Translate into English.

EXERCISE (*21*).

दुर्योधनं सभामध्य आसीनमिदमब्रुवन् ।
ततोऽन्धकारं प्रणुदन्नुदतिष्ठत चन्द्रमाः ।
कुर्वाणो विमलां रात्रिं नन्दयन् क्षत्रियान् युधि ॥ १ ॥

पश्य मे सुमहत्कर्म युध्यमानस्य शत्रुभिः ।
स्वबाहुबलमाश्रित्य मित्रस्योपचिकीर्षया ॥ १ ॥

द्विजान् वित्रासयन् धीमान् उरसा पादपान् हरन् ।
निघ्नन् मृगांश्च सुबहून् शाद्वले व्यचरत्सुखम् ॥ १ ॥

लोकस्य पापानि विनाशयन्तं महोदधिं चापि समेधयन्तम् ।
भूतानि सर्वाणि विराजयन्तमपश्यदिन्दुं प्रभया लसन्तम् ।१।

तं मत्तमिव मातंगं वीक्षमाणं वनस्पतिम् ।
अब्रवीद्भ्रातरं वीरं धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ १ ॥

वेदानुद्धरते जगन्निवहते भूगोलमुद्बिभ्रते
दैत्यं दारयते बलिं छलयते क्षत्त्रक्षयं कुर्वते ।
पौलस्त्यं जयते हलं कलयते कारुण्यमातन्वते
म्लेच्छान्मूर्च्छयते दशाकृतिकृते कृष्णाय तुभ्यं नमः ॥ १ ॥

स घोषो धार्तराष्ट्राणां हृदयानि व्यदारयत् ।
नभश्च पृथिवीं चैव तुमुलो व्यनुनादयन् ॥ १ ॥

अस्तुवन्नृषयश्चैनं प्लवमानं विहायसा ।
अगायन्देवगन्धर्वा प्रशंसन्तो वनौकसम् ॥ १ ॥

EXERCISE (*22*).

Translate into Sanskrit.

A Brahman, travelling through the Deccan, arrived at Nasik. The boy having lost the toy never stopped crying. As the nobleman was taking a walk, he saw a boy trying in vain to drive the cow to his house. The boy, not knowing the nobleman, requested him to help him. The nobleman walked slowly on, not seeming to notice the boy, who still kept calling for his help. Calling a servant, he put a निष्क into his hand, saying, "Give it to the boy who is standing at the door." Falling on his knees, the butler confessed his fault. You have lost both your place and your good name by acting dishonestly. While they are drying, men and women keep turning them about. There was a laugh when he got up. If the man can walk, they lead him towards the hermitage, barking loudly all the way for help.

Note—In the light of the rules and directions given under 'syntax of Sanskrit' in this part, the student should translate the following passages.

(1) The Hands.

Look at your hands. The one hand is called the right hand, the other is called the left hand. Do you know your right hand from the left? On each hand, there are five fingers. One of these fingers is called the thumb. The fingers of the feet are called toes. One side is called the back of the hand, the other side is called the palm. When the hand is closed, it is called the fist. Bad boys sometimes strike each other with their fists. What will a man's hand not do for him ? Put a spade into it, and it will dig for him. Put a pen into it, and it will speak for him, plead for him, pray for him.

(2) The Senses.

I can see, hear, taste, feel and smell. With my eyes, I can see the blue sky, the bright sun, and the pale moon. I can see green

fields, tall trees, high hills, and the wide deep sea. I can see the face of my friends. With my ears, I can hear the singing of the birds, the music of the winds, and the roar of mighty waters. I can taste fruit and all kinds of food with my mouth. I can smell the pretty flowers with my nose. I can feel with hands and with all parts of my body. Some poor boys and girls are blind, others deaf and dumb. They cannot see the face they love. They can neither hear the voice of dear friends nor tell their fears or their joys.

(3) N. E. W. S.

You have all seen the sun rise. The place where the sun rises is called the East. If you turn your face to the rising sun, then your back will be turned towards the West. If you also stretch out your arms, your right hand will point to the South, and your left hand to the North. Look at the map. The top of it is called the North, the right hand side of it is called the East, the left-hand-side of it is called the West and the bottom is called the South.

(4) The Blind Man.

One dark night, a blind man was going along the road with a jar on his shoulder and a lamp in his hand. A man passing said to him, 'Why do you carry a lamp? Day and night are alike to you.' The blind man said, "The lamp is not for me, but for you, that you may not run against me in the dark and break my jar."

(5) The Frightened Rats.

A man once caught a rat in a trap. He did not kill it, but fixed a bell on its neck and let it go. The rat was glad to get off, and ran back to its nest. But the bell frightened the other rats, so that they all ran away, and the rat with the bell was left alone in the house. The rat with the bell soon felt lonely, and ran away after the other rats. The man was glad, for he had no rats left in his house to vex him.

(6) A Shower of Rain.

Rain comes from the clouds. Look, there are black clouds now in the sky.

How fast they move along ! See, they have hid the sun. They have covered up the sun, just as you cover up your face, when you put something over it. But there is one little bit of blue sky still left.

Now there is no blue sky at all: the whole sky is black with clouds. There is very little light. It will rain soon. Now the rain begins. What large drops ! The ducks are very glad; but the little birds are not glad; they go and shelter themselves under the trees.

Now the rain is over. It was only a shower. Now the flowers smell sweet, the sun shines brightly, and the little birds sing again.

(7) Salt.

We all use salt every day. Do you know where salt comes from ? Some salt comes from the sea. Men make the sea-water run into little tanks called 'salt-pans.' The sun causes the water to dry up. Then the salt is found there. Some salt is dug out of the earth. Men dig deep pits or mines and bring up salt from the rocky beds. Salt makes our food taste well and it helps to turn things we eat into blood. Some children like salt better than sugar; and many animals are very fond of salt.

(8) The Kite and the two Cocks.

Two cocks had a long fight for the first place in the yard. At last one of them drove the other away. He that was driven away crept into a hole and hid himself in shame. The other flew up to the top of the house, clapped his wings, and crowed with pride. A kite, hearing him crow, darted down upon him and seized him in his claws, and ate him up.

Be not too proud of your success ! If the cock had not crowed with pride, he would not have been seized by the kite.

(9) The Fox and The Grapes.

A fox once saw a bunch of fine large ripe grapes hanging from a vine. He jumped at them, but failed to seize them. Time after time he tried, but all in vain, for they were quite out of reach. At last he gave up the attempt, and going away, said "I am very glad I could not reach those grapes. They are quite sour, and would have made me very ill, if I had been so foolish as to eat them."

(10) A Clever Dog.

A merchant kept a dog to guard his house. One night thieves came; so the dog barked as loudly as he could. But he was not able to rouse the sleeping master. So the clever beast watched the thieves. He noted also the place where they hid the spoil. In the morning, he led his master to the spot. There he scratched the ground to show where to dig. The money was found.

(11) A Dangerous Place.

A sailor was once telling a friend that his father, brother, uncle, and grandfather had all died at sea. His friend said, "Then if I were you, I would never go to sea myself." The sailor remarked, "Why, where have most of your relations died?" To this the friend replied, "They have all died in their beds." "Well," said the sailor, "if all your relations have died in their beds, I should strongly advise you never to go to bed. It must be a very dangerous place."

PART III.

(For Standard VI.)

LESSON XII.

Futures.

Root		Simple F.	Periphrastic Future	Infinitive
धा	U.	धास्यति-ते	धाता	धातुम्
चि	U.	चेष्यति-ते	चेता	चेतुम्
नी	U.	नेष्यति-ते	नेता	नेतुम्
स्तु	U.	स्तोष्यति-ते	स्तोता	स्तोतुम्
लू	U.	लविष्यति-ते	लविता	लवितुम्
कृ	U.	करिष्यति-ते	कर्ता	कर्तुम्
स्तृ	U.	स्तरिष्यति-ते स्तरीष्यति-ते	स्तरिता स्तरीता	स्तरितुम् स्तरीतुम्
भज्	U.	भक्ष्यति-ते	भक्ता	भक्तुम्
विश्	U.	वेक्ष्यति-ते	देष्टा	वेष्टुम्
मुच्	U.	मोक्ष्यति-ते	मोक्ता	मोक्तुम्
कृष्	U.	कर्क्ष्यति-ते क्रक्ष्यति-ते	कर्ष्टा क्रष्टा	कर्ष्टुम् क्रष्टुम्
वल	U.	वलिष्यति-ते	वलिता	वलितुम्
लिख्	P.	लेखिष्यति	लेखिता	लेखितुम्
क्षुभ्	P. A.	क्षोभिष्यति-ते	क्षोभिता	क्षोभितुम्
वृज्	P. A.	वर्जिष्यति-ते	वर्जिता	वर्जितुम्
राज्	U.	राजिष्यति-ते	राजिता	राजितुम्
जीव्	P.	जीविष्यति	जीविता	जीवितुम्
कूज्	P.	कूजिष्यति	कूजिता	कूजितुम्
लङ्घ्	U.	लङ्घिष्यति-ते	लङ्घिता	लङ्घितुम्

	Periphrastic Future			Simple Future		
			Par			
Root. धा	धातास्मि	धातास्वः	धातास्मः	धास्यामि	धास्यावः	धास्यामः
	धातासि	धातास्थः	धातास्थ	धास्यासि	धास्यथः	धास्यथ
	धाता	धातारौ	धातारः	धास्यति	धास्यतः	धास्यन्ति
Root. राज	राजितास्मि	राजितास्वः	राजितास्मः	राजिष्यामि	राजिष्यावः	राजिष्यामः
	राजितासि	राजितास्थः	राजितास्थ	राजिष्यसि	राजिष्यथः	राजिष्यथ
	राजिता	राजितारौ	राजितारः	राजिष्यति	राजिष्यतः	राजिष्यन्ति
			Atm.			
Root. नी.	नेताहे	नेतास्वहे	नेतास्महे	नेष्ये	नेष्यावहे	नेष्यामहे
	नेतासे	नेतासाथे	नेताध्वे	नेष्यसे	नेष्येथे	नेष्यध्वे
	नेता	नेतारौ	नेतारः	नेष्यते	नेष्येते	नेष्यन्ते
Root. वृज्	वर्जिताहे	वर्जितास्वहे	वर्जितास्महे	वर्जिष्ये	वर्जिष्यावहे	वर्जिष्यामहे
	वर्जितासे	वर्जितासाथे	वर्जिताध्वे	वर्जिष्यसे	वर्जिष्येथे	वर्जिष्यध्वे
	वर्जिता	वर्जितारौ	वर्जितारः	वर्जिष्यते	वर्जिष्येते	वर्जिष्यन्ते

EXERCISE (*23*).

Translate into English:

कदा सुस्निग्धगम्भीरां जीमूतस्वनसंनिभाम् ।
श्रोष्यामि नैषधस्याहं वाचंताममृतोपमाम् ॥ १ ॥

वसात्र वत्से कल्याणि प्रीतिर्मे परमा त्वयि ।
भद्रे ते मृगयिष्यन्ते भर्तारं सेवका मम ॥ १ ॥

आस्थास्याति पुनर्भैमी दमयन्ती स्वयंवरम् ।

रात्रिर्गमिष्यति भविष्यति सुप्रभातम्
भास्वानुदेष्यति हसिष्यति पङ्कजश्रीः ।
इत्थं विचिन्तयाति कोषगते द्विरेफे
हा हन्त हन्त नलिनीं गज उज्जहार ॥ १. ॥

सूर्योदये द्वितियं सा भर्तारं वरयिष्याति ।
कामं च ते करिष्यामि यन्मां वक्ष्यसि बाहुक ।
विदर्भान् यदि यात्वाद्य सूर्यं दर्शयितासि मे ॥ १ ॥
प्रत्यक्षं ते महाराज शातयिष्ये बिभीतकम् ।
संख्यास्यामि फलान्यस्य पश्यतस्ते महीरुहः ।
यदि मां मेघनिर्घोषो नोपगच्छाति नैषधः ।
अद्य चामीकरप्रख्यं प्रवेक्ष्यामि हुताशनम् ॥ १ ॥
नाहं परकृतं दोषं त्वय्याधास्ये कथंचन ।
अथैतद्वचनं मेऽद्य नियुक्ता न करिष्यसि ।
प्रणयादुच्यमाना त्वं परित्यक्ष्यामि जीवितम् ॥ १ ॥
मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादात्तरिष्यासि ।

EXERCISE (*24*).

Translate into Sanskrit.

Both of us sorry and helpless shall not survive you. As you have made me lament the death of my son, you too shall share the same fate. To-day shall my Bharat be seated on the throne, and Rama sent to the forest to live there for fourteen years. I shall give you your pay in due course. I shall take an axe and fell that tree. Rama will come to Lankâ and rescue me from the hands of Rávana. The effect of my poison shall be injurious only to Kali residing in your person. By my grace, you, with your mind devoted to me, shall come out safe from all troubles. If you will not obey me, I shall sacrifice my life. When शिव will be happy, he will restore to him his body.

(Easy Transformation, and formation of Compounds.)

CHAPTER IV.

(*a*) Verb for verb.

	Sentence	Transformation	Remarks.
1.	मयूरा नृत्यन्ति	मयूरैर्नृत्यते	Impersonal for Active
2.	मन्दोऽपि स्थिरोद्यमो विजयी भवति	मन्देनापि स्थिरोद्यमेन विजयिना भूयते	
3.	मनोरथोऽफलत्	मनोरथेनाफल्यत	”
4.	दहनोऽपि शीतोऽभवत्	दहनेनापि शीतेनाभूयत	
5.	विषमपि सुधा भवेत्	विषेणापि सुधया भूयेत	”
6.	मेरुरपि चलेत्	मेरुणापि चल्येत	
7.	अग्निर्दहति काष्ठानि	अग्निना काष्ठानि दह्यन्ते	Passive for Active.
8.	पिता पुत्रमभ्यनन्दत्	पित्रा पुत्रोऽभ्यनन्द्यत	
9.	कृतोपकारं कः साधुर्विस्मरेत्	कृतोपकारः केन साधुना विस्मर्येत	
10.	सावित्री यमं पञ्च वरानयाचत	सावित्र्या यमः पञ्च वरानयाच्यत	
11.	सावित्री यमात् पञ्च वरानयाचत	सावित्र्या यमात् पञ्च वरा अयाच्यन्त	
12.	रामचरणरेणुः शिलां मुनिपत्नीं जनयामास	रामचरणरेणुना शिला मुनिपत्नी जनयामासे	

(*b*) Verb and participle.

13.	कुम्भकर्ण उदतिष्ठत्	कुम्भकर्ण उत्थितः
14.	कुम्भकर्णेनोदस्थीयत	कुम्भकर्णेनोत्थितम्
15.	जलं प्रसन्नं भवेत्	जलेन प्रसन्नेन भाव्यम्–भवितव्यम्–भवनीयम्
16.	जलेन प्रसन्नेन भूयेत	
17.	रामो रावणं जघान	रामो रावणं हतवान्
18.	रामेण रावणो जघ्ने	रामेण रावणो हतः
19.	मेघोऽलकां जगाम	मेघोऽलकां गतः (or गतवान्)
20.	मेघेनाऽलका जग्मे	मेघेनालका गता
21.	रघुर्द्यामपि मनोरथं दुह्यात्	रघुणा द्यौरपि मनोरथं दोह्या
22.	रघुणा द्यौरपि मनोरथं दुह्येत	
23.	रघुर्दिवोऽपि मनोरथं दुह्यात्	रघुणा दिवोऽपि मनोरथो दोग्धव्यः–दोहनीयः
24.	रघुणा दिवोऽपि मनोरथो दुह्येत	
25.	सत्यभामा कृष्णं पारिजातं द्वारकामाहारयामास	सत्यभामा कृष्णं पारिजातं द्वारकामाहारितवती
26.	सत्यभामया कृष्णः पारिजातं द्वारकामाहारयामासे	सत्यभामया कृष्णः पारिजातं द्वारकामाहारितः
27.	सत्यभामा कृष्णेन पारिजातं द्वारकामाहारयांचकार	सत्यभामा कृष्णेन पारिजातं द्वारकामाहारितवती

28. सत्यभामया कृष्णेन पारिजातो द्वारकामाहारयांचक्रे	सत्यभामया कृष्णेन पारिजातो द्वारकामाहारितः

(*c*) Clause and absolute phrase

29. यदा पिता स्वर्गमगच्छत्तदा कथाप्रबन्धो विच्छेदमाप =यदा पिता स्वर्गं गतस्तदा कथाप्रबन्धः etc.	पितरि स्वर्गं गते कथाप्रबन्धो विच्छेदमाप
30. यदा पितरः पुरंदरपुरातिथयोऽभवंस्तदा पुत्रा मिथः कलहमारभन्त।	पितृषु पुरंदरपुरातिथिषु जातेषु पुत्राः etc.

Here to bring out the priority of the death of the parents to the falling out of their sons, it is desirable to supply जातेषु.

31. यदि तच्छुष्कतां यायात्तदा पान्थाः कं प्रति गच्छेयुः =यदि तच्छुष्कतां यातं भवेत्तदा etc.	तस्मिञ्छुष्कतां याते पान्थाः etc.
32. यस्मान्मौर्यो नवो† राजाऽस्ति तस्माद्विजयोऽस्माकं सुलभः	मौर्ये नवे राजानि विजयो etc.

† It need not be stated anew that the adjective changes its case along with the विशेष्य.

33. यदा नृपा बहिर्निगृहीतवाहनाः स्थितास्तदा वर्वरको हतः	नृपेषु बहिर्निगृहीतवाहनेषु† स्थितेषु वर्वरको हतः

† It is obvious that the complement should change its case along with the subject.

34.	उत्सीदेयुरिमे लोका न कुर्यां कर्म चेदहम् = अहं कर्म न § कुर्वन् स्यां चेदिमे etc.	मयि कर्माकुर्वतीमेलोकाः etc.
35.	यदा प्राभातिको मातरिश्वा मन्दं मन्दं प्रावात् तदा मृगयाकोलाहलध्वनिरुदचरत् = यदा प्राभातिको मातरिश्वा मन्दं मन्दं प्रवानासीत्तदा &c.	प्राभातिके मातरिश्वनि मन्दं मन्दं प्रवाति मृगयाकोलाहलध्वनिरुदचरत्.
36.	यावद् मरुतां गिरः खे चरन्ति तावदेव भवनेत्रजन्मा वह्निर्मदनं भस्मावशेषं चकार = यावद् मरुतां गिरः खे चरन्त्यः आसन् तावदेव भवनेत्र etc.	मरुतां गीर्षु खे चरन्तीषु एव भवनेत्र. etc.
37.	यावद्गजपतिर्बालकमादत्ते तावन्मृगपतिः प्रादुर्बभूव = यावद्गजपतिर्बालकमाददानो भवति तावद् etc.	गजपतौ बालकमाददाने मृगपतिः etc.

§ A negative predicate tranfers the negation to the participle, so that the two should together form a compound.

38.	यदा इह आयास्यति नलो भूयोऽहं ते वसु दास्यामि = यदा इह नलः आयातो भविष्यति तदाहं भूयो वसु etc.	आयाते नलेऽहं तुभ्यं etc.
39.	यदा सा महीतले जाता तदाकाशे देवदुन्दुभयो नेदुः	तस्यां महीतले जातायां आकाशे etc.

(*d*) Interchange of cases.

40.	असंतुष्टः कापुरुषः स्वल्पकनापि तुष्यति.	असंतुष्टस्य कापुरुषस्य स्वल्पकमपि तोषाय जायते.
41.	केन जायिष्यते यमः	को यमं जेष्यति.
42.	हिमवतो गङ्गा प्रभवति	हिमवान् गङ्गायाः प्रभवः
43.	अर्थिनो हि राजानो हिरण्येन भवन्ति	हिरण्यमेव राज्ञां प्रधानोऽर्थः
44.	को मम वधेनार्थी स्यात्	मम वधः कस्य इष्टोऽर्थः
45.	वसुमत्या हि नृपाः कलत्रिणः	वसुमती हि नृपाणां कलत्रम्
46.	इत्थं निर्घृणं प्रहरन् कथं न लज्जसे	इत्थं निर्घृणं प्रहरतस्तव कथं न लज्जा जायते
47.	रामो दशरथस्य पुत्रः	दशरथो रामेण पुत्रवान्.

48. नद्या शेखरिणे, दृशा तिलकिने, नारायणेनास्त्रिणे, नागैः कङ्कणिने, नगेन गृहिणे, तस्मै नमः शूलिने.	नदी यस्य शेखरः, दृक् तिलकः, नारायणोऽस्त्रं, नागाः कङ्कणानि, नगश्च गृहम्, तस्मै शूलिने नमः
49. तौ स्वल्पदुःखाय जायेते	तौ स्वल्पदुःखं जनयतः
50. कः खलु नवमल्लिकामुष्णजलेन सिञ्चति	कः खलु नवमल्लिकायामुष्णजलं सिञ्चति.

(*e*) Condition variously expressed.

51. रजस्येतानि जायन्ते विवृद्धे भरतर्षभ.	रजसि विवृद्धे = रजः विवर्धेत चेत् etc.
52. मयि शुष्कतां याते पान्थसंततिः कं प्रति गन्ता	अहं शुष्कतां यायाम् चेत् etc.
53. अश्वमेधसहस्रेण इष्ट्वा स्वर्गाधिपो भवेत्	यदि कश्चित् यजेत ततः etc.
54. मामुपेत्य तु कौन्तेय पुनर्जन्म न विद्यते	मामुपैति चेत् तस्य पुनर्जन्म etc.
55. त्वं जित्वा भोक्ष्यसे महीम्	यदि जेष्यसि ततः etc.
56. ज्वलति चलितेन्धनोऽग्निर्विप्रकृतः पन्नगः फणां कुरुते	इन्धनानि चलितानि चेत् अग्निः etc. विप्रकृतश्चेत् पन्नगः फणां कुरुते.

57.	यश्चेतनोऽपि पादैः स्पृष्टः प्रज्वलति सवितुरिनकान्तः	सवितुः पादैरिनकान्तः स्पृश्येत चेत् ततः सः etc.
58.	परस्परं भावयन्तः श्रेयः परमवाप्स्यथ	यदि यूयं परस्परं भावयिष्यथ ततः परं श्रेयोऽवाप्स्यथ
59.	जगदेकेन कर्मणा वशीकर्तुमिच्छता त्वया कलौ कल्पलतादेवी प्रतारणा उपास्यताम्	यदीच्छसि वशीकर्तुं जगदेकेन कर्मणा । उपास्यतां कलौ कल्पलता देवी प्रतारणा ॥
60.	लभेत सिकतासु तैलमपि यत्नतः पीडयन् (पिबेच्च मृगतृष्णिकासु सलिलं पिपासार्दितः)। कदाचिदपि पर्यटञ् शशविषाणमासादयेत् (न तु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमाराधयेत्). ॥	यदि नरः यत्नतः पीडयेत् स सिकतासु अपि तैलं लभेत । नरः भृशं पर्यटेत् चेत् कदाचित्सः शशविषाणमासादयेत् ।
61.	पूज्यपूजाव्यतिक्रमे महदेनो जायते	पूज्यपूजां व्यतिक्रान्ता चेत् ततः महदेनो जायते.
62.	प्रसादे सर्वदुःखानां हानिरस्योपजायते	प्रसादोऽधिगतश्चेत् etc.
63.	मृदङ्गो मुखलेपेन करोति मधुरध्वनिम्	मृदङ्गस्य मुखं लिप्तं चेत् स मधुरं ध्वनिं करोति.

64.	चिरनष्टस्य बालकस्य दर्शनेन कियान् खलु मातुरानन्दो जायेत.	चिरनष्टः बालकः यदि दृश्येत तस्य मातुः कियान् खलु आनन्दः जायेत.
65.	विहितस्याननुष्ठानात् निन्दितस्य च सेवनात् ।	विहितं अननुष्ठितं चेत् निन्दितं सेवितं चेत्
	अनिग्रहाच्चेन्द्रियाणां नरः पतनमृच्छति ॥ १ ॥	इन्द्रियाणि वा अनिगृहीतानि चेत्, ततः नरः पतनमृच्छति
66.	क्षणं स्वर्गवासोऽपि नरं पुण्यवन्तं कथयति.	क्षणं स्वर्गवासो लभ्येत चेत् तर्हि तन्नरं पुण्यवन्तं कथयति.
67.	फलार्थी नृपतिर्लोकान् पालयेद्यत्नमास्थितः	नृपतिः फलार्थी भवेत् चेत् स यत्नमास्थितः लोकान् पालयेत्.
68.	जिज्ञासुरपि योगस्य शब्दब्रह्मातिवर्तते	नरः योगं ज्ञातुमिच्छति चेत् स तावता शब्दब्रह्मातिवर्तते.

Note:—For practice in transfomation, solve the questions appended to Sanskrit pieces given later on.

CHAPTER V.

(Use of compounds in translating into Sanskrit.)

———:o:———

We know that—

(1) हरिहरौ='Hari *and* Hara' (2) 'राजपुत्रः'=A king's son. 'पाठशाला'='A room *for* study.' 'मनोऽभिरामा'='Pleasant *to* the mind' (3) 'बालकविः'=A young poet'. (4) 'यथाशक्ति'='In proportion to the strength'. 'अभ्यग्नि'='Towards the fire. (5) नागभूषण':='(One) *to whom* serpents *are* ornaments.' वक्रतुंडः=(One) *whose* face *is* crooked.

From this we see,

(1) that nouns joined by '*and*' may be translated by putting together the nouns without the intermediate conjunction,

(2) that a declinable governing a noun in an oblique case, or qualified or modified by an adjectival or adverbial phrase consisting of a noun with preposition, may be rendered by making the declinable follow the noun.

(3) That a noun with an adjective may be rendered by simply putting the two together in the usual order.

(4) That an adverbial phrase consisting of a noun with a preposition may be rendered by putting the preposition or its substitute before the noun.

(5) That an adjectival clause introduced by an oblique case of the relative pronoun may be rendered simply by two words, by making the subject follow or precede the complement, according as the latter is merely adjectival to, or expressive of the capacity of, the subject; and

(6) that the words italicized in the above are not represented by separate words in the compounds.

By way of further examples, we may have the following:—

In rendering the following, dispense with 'and'

(1) 'pleasure and pain'	सुखदुःखे
space and time	देशकालौ
gods and demons	सुरासुराः
the sun and the moon	अर्कशशिनौ
profit and loss	लाभालाभौ

(2) In rendering the following, dispense with the case termination or the preposition:—

The temple *of* शिव	शिवमन्दिरम्
A cat'*s* tail	बिडालपुच्छम्
The world *of* mortals	मर्त्यलोकः
A bed *of* grass	तृणशय्या
Dear *to* devotees	भक्तप्रिय
A grove *for* penance	तपोवनम्
A desire *for* drinking	पानस्पृहा
Lying *on* the bank	तीरस्थित
Hidden *among* canes	वेतसगूढ
Expert *in* dice	द्यूतकुशल
Busy *with* the sword	कृपाणव्यग्र
Accustomed *to* a share	भागधेयोचित
Deserving *of* respect	पूजार्ह
Delicacy *of* frame	शरीरमार्दवम्
Agreeable *on account of* modesty	विनयमधुर
Soiled *with* dust	धूलिधूसर
The duties *of* a nurse	धात्रीकर्म
The time *for* departure	प्रयाणकालः
Gold *for* a bracelet	वलयसुवर्णम्
A vessel *of* gold	कनकघटः
भरत'*s* elder brother	भरताग्रजः
Eager *to* see	दर्शनोत्सुक
Red *with* anger	कोपारुण
Crooked *by* nature	प्रकृतिवक्र
Horrid *with* jaws	दंष्ट्राकराल

A herd *of* boars	वराहकुलम्
A couple *of* क्रौञ्चs	क्रौञ्चमिथुनम्
The pretext *of* protection	रक्षापदेशः
The make *of* the body	शरीरबन्धः
Gone out *for* a ramble	विहारनिर्गत
Throes *of* delivery	प्रसववेदना
Gone *to* the heaven	स्वर्गप्राप्त
Fallen *from* the tree	वृक्षपतित
Slipped *from* the beak	चञ्चुभ्रष्ट
A tree *by* the side	पार्श्वद्रुमः
Raised *by* the horses	तुरगोत्कीर्ण
Wet *by* mud	पङ्कक्लिन्न
Equal *to* the father	पितृसम
Refulgent *with* ornaments	अलंकारदीप्त
Possessed *of* beauty	रूपसंपन्न
Afraid *of* death	मरणभीरु
Different *from* a fruit	फलेतरत्
Desirous *of* fruit	फलप्रेप्सु
The fault *of* the fate	भाग्यदोषः
Incidental *to* mankind	मानुषतासुलभ

———:o:———

Abounding in fish	मत्स्यबहुल (बहुमत्स्य)
Absolved of a charge	दोषनिर्मुक्त
Absorbed in study	अध्ययननिमग्न
Abstinence from flesh	मांसनिवृत्तिः
Acceptable to ordinary persons.	प्राकृतजनाभिनन्दित
Accession to the throne	सिंहासनारोहणम्
Accomplished in an art	कलापारीण
Accruing to the friend	मित्रोपस्थायिन्
Accusation of theft	चौर्यारोपः
Accustomed to riding	वाहनोचित
Adapted to the tastes	रुचिसंमत
Adequate to the wants	अपेक्षापर्याप्त
Adverse to the interests	हितविरोधिन्

Affection for the son	पुत्रप्रीतिः
Affectionate to a person	जनानुरक्त
Afflicted with fever	ज्वरोपहत
Afraid of death	मरणभीत
Aghast at a sight	दर्शनचकित
Agreeable to the wishes	इच्छानुकूल
Alarmed at a rumour	वार्तासंत्रस्त
Alien to his character	शीलविसंवादिन्
Alienate from a friend	मित्रविप्रयुक्त
Alive to the consequences	उदर्काभिज्ञ
Ambition for distinction	कीर्तिस्पृहा
Amenable to reason	विवेकानुगुण
Amused at a joke	परिहासतोषित
Annoyed at the fault	प्रमादोद्विजित
Anxiety for one's safety	क्षेमचिन्ता
Applicable to the case-in-hand	प्रस्तुतानुबन्धिन्
Apprehension of danger	व्यसनशङ्का
Apprehensive of danger	भयाशाङ्किन्
Appropriate to an occasion	प्रस्तावसदृश
As iration for fame	यशोऽपेक्षा
Assiduous in his studies	अध्ययनतत्पर
Astonished at the rudeness	वैयात्यविस्मापित
Averse to head-work	चिन्तनविमुख
Aware of the intentior	संकल्पाभिज्ञ
Bar to success	जयप्रतिबन्धः
Bare of grass	तृणरहित
Based on truth	सत्यप्रतिष्ठित
Beset with difficulties.	व्यसनाभिभूत
Betrayal of a secret	रहस्यभेदः
Bigoted in his opinions	मतसंरम्भिन्
Boastful of his wealth	संपद्विकत्थन
Bound for England	अङ्ग्लदेशप्रस्थित
Busy with his lessons	पाठव्यापृत
Careful about his dress	नेपथ्यावेक्षिन्

Celebrated for his ability	बुद्धि-प्रज्ञा-प्रतीत
Cessation from work	व्यापारविरतिः
Clothed with shame	लज्जापरीत
Cognisant of a truth	सत्याभिज्ञ
Commemorative of a victory	विजयानुस्मारक
Commensurate with one's desires	इच्छानुरूप पर्याप्त
Common to several persons	जनतासामान्य
Compassion for the poor	दीनानुकम्पा
Compatible with one's temper	शीलसंवादिन्
Competent for a certain work	कार्यक्षम
Compliant with one's wishes	इच्छानुकूल
Composed of grass	तृणनिर्मित
Concerned at some mishap	अनिष्टदुःस्थ
Conclusive of a fact	तथ्यनिर्णायक
Conditional on his arrival	तदागमसापेक्ष
Conducive to success	जयावह
Conformable to reason	विवेकानुकूल
Conformity to a rule	नियमानुरोधः
Congenial to one's tastes	मनोऽनुकूल
Connivance at the fault	स्खलितापेक्षा
Consistent with honesty	आर्जवानपेत
Cospicuous for honesty	आर्जवप्रकाश
Contempt for a person	जनावमानः
Contented with a little	अल्पसंतुष्ट
Contingent on success.	विजयानुवर्तिन्
Contrary to rule	नियमविरुद्ध
Convulsed with laughter	हासपीडित
Copy from nature	निसर्गानुकरणम्
Coupled with fame	कीर्तिसंयुत
Covetuous of other's goods	परस्वाभिलाषिन्
Cured of a disease	गदनिर्मुक्त
Decision of a dispute	विवादनिर्णयः
Defective in point of style	शैलीविकल
Deficient in energy	उत्साहविहीन
Degradation from rank	पदभ्रंशः

Delet: rious to health	आरोग्यपरिपन्थिन्
Delighted with success	विजयानन्दित
Deliverance from a danger	व्यसनमोक्षः, आपदुद्धरणम्
Depleted with strength	शक्तिविधुर
Derogatory to his character	शीलदूषण
Deserving of praise	प्रशंसार्ह
Desire for wealth	धनाशा
Desirous of success	जयाशंसु, जिगीषु
Destructive of / Detrimental to } healt	स्वास्थ्यविघातक
Diligent in business	कार्यतत्पर
Disastrous to the friend	मित्रप्रतिकूल
Disgrace to family	कुलदूषणम्
Disgusted with an affair	कार्योद्विजित
Dismayed at a result	उदर्कविस्मापित
Disqualified for a post	पदानर्ह
Distracted with pain	पीडाव्याकुल
Divested of office	पदभ्रंशित
Dominion over sea and land	जलस्थलाधिपत्यम्
Eager for distinction	यशोलालस
Effective for a purpose	कार्यनिर्वाहक
Eminent for his learning	श्रुतप्रकाश
Emulous of fame	यशःप्रार्थिन्
Endeared to all men	लोकाभिराम, विश्वजनप्रिय, सकलजनकमनीय.
Endowed with courage	धैर्यसंपन्न
Engaged in a business	कार्यव्यापृत
Engraved on the memory	हृदयनिहित
Enveloped in mist	नीहारमग्न
Envious of another's success.	परजयामर्षण
Escape from punishment	दण्डपरिहारः
Esteem for a person	जनादरः
Exempted from a fine	दण्डनिर्मुक्त
Exemption from a penalty	दण्डमोक्षः
Exhausted with labour.	श्रमखिन्न-विकल-निःसह.

Expressive of feelings	भावपिशुन
Familiar with a language	भाषाकोविद
Famous for his learning	श्रुतविश्रुत
Fatal to his prospects	आयतिविघातक
Fatigued with travelling	अध्वखिन्न
Favourable to his prospects	आयत्युपकारक
Fearful of consequences	उदर्काशङ्किन्
Fit for a position	पदार्ह
Flushed with victory	जयोद्धत
Fond of music	गीतप्रिय
Foreign to the purpose	कार्यबाह्य
Founded on fact	सत्यप्रतिष्ठित
Fraught with danger	व्यसनभूयिष्ठ, संकटप्राय
Full of persons	जनाकीर्ण
Glad of his assistance	तत्साहाय्यमुदित
Glad at a result	उदर्कप्रीत
Glutted with commodities	पण्यसंकट–निर्भर
Greedy after riches	विभवलोलुप
Guess at the truth	याथातथ्यानुमानम्
Healed of a disease	नीरुज
Heedless of consequences	उदर्कानादर
Hindrance to an affair	कार्यान्तरायः
Hopeful of success	जयाशंसु
Horrified at the sight	दर्शनपरित्रस्त
Hostile to my endeavours	मद्व्यापारप्रत्यर्थिन्
Hungry after wealth	धनसतृष्ण
Identical with that	तदभिन्न
Ignorant of English	अङ्ग्लभाषानभिज्ञ
Ill with fever	ज्वरार्त
Immaterial to the point	प्रस्तुतानुपयुक्त
Immersed in thought	चिन्तामग्न
Impatient of reproof	तर्जनाऽमर्षण
Impediment to progress	प्रगतिप्रतिघातः
Impending over one's head	शिरोवलम्बिन्

Impenetrable to heat	उष्णताऽगोचर
Impervious to water	जलरोधक, जलाभेद्य.
Incidental to a journey	प्रवाससुलभ
Inclined to laziness	आलस्यप्रवण
Inclination to study	अध्ययनप्रवृत्तिः
Indifferent to heat or cold	शीतोष्णानपेक्ष
Indulgent to his children	अपत्यसदय
Infected with small-pox	मसूरिकापीडित
Infliction of punishment	दण्डनिपातः
Infested with rats	मूषकाक्रान्त
Inimical to a person	जनविरोधिन्
Initiation into a brotherhood	गणदीक्षा
Insensible to shame	त्रपानिःसंज्ञ, लज्जातीत
Instruction in music	गानोपदेशः
Intent on his studies	स्वाध्यायपरायण
Involved in difficulties	विपद्ग्रस्त, व्यसनाक्रान्त
Irrelevent to the question	प्रस्तुतापेत
Irrespective of consequences	परिणतिनिरपेक्ष
Invitation to a dinner	भोजनामन्त्रणम्
Jealous of his reputation	तद्यशोऽमर्षिन्
Justification for a crime	अपराधसमर्थनम्
Kindness to animals	भूतानुकम्पा
Leisure for amusement	विनोदनवेला
Level with the ground	भूमिसम
Limited to a certain area	क्षेत्रनियत
Lust for money	धनगर्धा–लालसा
Made of iron	लोहनिर्मित–घटित
Moved with pity	अनुकम्पामृदु–दयार्द्र
Natural to a person	मनुजसुलभ
Neglect of duty	कर्तव्योपेक्षा
Neglectful of his interests	हितानवेक्षिन्
Obedience to orders	शासनानुवर्तनम्
Obstructive to a project	उपायपरिपन्थिन्
Occupied with some work	कार्यव्यापृत
Ominous of ruin	नाशपिशुन

Opportunity for action	कार्यवेला
Opposition to a person	जनविरोधः
Overcome with sorrow	दुःखाभिभूत
Overwhelmed with grief	दुःखविह्वल
Painful to one's feeling	चेतःपीडाकर, हृदयोन्माथिन्
Paramount to every thing else	सर्वातिशायिन्
Partial to the youngest son	कनिष्ठपुत्रप्रवण
Passion for gambling	द्यूताभिनिवेशः
Patient of suffering	पीडासहिष्णु
Penitent for a fault	पातकानुतापिन्
Pertinent to a question	प्रकृतानुबन्धिन्
Polite in manners	आचारनिपुण
Poor in spirit	सत्वशून्य-हीन
Popular with class-fellows	सतीर्थ्यप्रिय
Possessed of wealth	धनसंपन्न, संपदुपेत
Pre-eminent above the rest	सर्वातिशायिन्
Pride in his wealth	धनगर्वः
Productive of wealth	धनोत्पादक
Proficient in mathematics	गणितपारदृश्वन्
Prone to idleness	आलस्योन्मुख
Proper for the occasion	प्रस्तावसदृश
Prophetic of evil	अहितपिशुन, अनिष्टावेदक
Proud of his position	अधिकारगर्वित
Qualified for teaching music	गानाध्यापनक्षम
Radiant with smiles	स्मितोद्भासित-विकसित-समुज्ज्वल
Ready for action	कार्यसंनद्ध
Receptive of advice	अनुशासनाभिनन्दिन्
Reckless of expenditure	व्ययनिरपेक्ष
Redolent of smoke	धूमगन्धिन्
Regardless of consequences	आयतिनिरपेक्ष
Relative to a question	प्रस्तुतानुषङ्गिन्
Relevant to a point	प्रकृतानपेत
Relish for food	अन्नाभिरुचिः
Remiss in duties	कर्तव्यशिथिल
Remorse for a crime	अपराधानुतापः

Remote from one's intentions	संकल्पापेत
Repentance for sin	एनोऽनुशयः
Repentant of sin	पातकानुतप्तः
Replete with comfort	सुखनिर्भर, आनन्दबहुल
Repugnant to his wishes	वाञ्छाविरुद्ध
Repulsive to one's feelings	मनःप्रतिकूल
Rid of trouble	कष्टोन्मुक्त
Sanguine of success	जयाशंसु
Satiated with pleasure	सुखातितृप्त
Search after wealth	धनलिप्सा
Secure from harm	अपायातिक्रान्त, वीतबाध
Secure against an attack	अभिभवागोचर, आक्रमागोचर
Slave to avarice	लोभोपहत
Slothful in business	कार्यमन्थर
Solicitous of a reply	उत्तराकाङ्क्षिन्
Stained with scandal	उपक्रोशमलीमस
Startled at a sight	दर्शनचकित
Steeped in vice	दुर्गुणनिरत-निरूढ
Subject to authority	अधिकारवश्य
Subversive of discipline	व्यवस्थाप्रमाथिन-भञ्जक
Sufficient for a purpose	कार्यपर्याप्त
Suitable to / Suited to } an occasion	प्रस्तावोचित
Suited for a post	पदोचित
Sympathetic with sufferers	दीनानुकम्पिन्
Tired with exertions	परिश्रमखिन्न
Transported with joy	आनन्दपरवश
Trust in the honesty	आर्जवप्रत्ययः
Uneasy about consequences	उदर्कचिन्ताकुल
Useful for a certain purpose	कार्योपयुक्त
Vain of his dress	नेपथ्यदर्पित
Vested in the minister	अमात्यसंन्यस्त
Victory over the mind	मनोजयः
Void of meaning	अभिप्रेयशून्य
Wanting in common sense	विवेकविश्रान्त

Worthy of praise	स्तवोचित, स्तुत्यर्ह
Zealous in a cause	पक्षदृढनिष्ठ

———:o:———

It should be borne in mind that every phrase of the above type cannot be rendered by a तत्पुरुष compound. Sometimes the Sanskrit idiom may justify the use of the बहुव्रीहि compound and sometimes it may require the use of separate words; as,
'Obstinate in resistance' = स्थिरप्रतिबन्धः (बहु०)
'Oblivious of the past' = विस्मृतातीतवृत्त
'Insatiable of learning' = ज्ञाने नित्यतृष्णः—अविरतलालसः
'Callous to suffering' = अगणितव्यथः
'Bereft of a child' = अपहृतापत्या
'Beguiled in a trap' = छद्मना कूटयन्त्रपातित
'Martyr to a certain cause' = पक्षरक्षणे परित्यक्तजीवितः

(3) In rendering the following–in which the chief words point to the same object–drop, 'like' whether a word or a part of a word, 'in the form of' 'of' and 'and', taking care to use, as the second member, a word expressive of capacity or a standard of comparison, if there be one.

(*a*)	A blue lotus	नीलोत्पलम्
	A loud voice	धीरनादः
	A yellow garment	पीतपटः
	A long journey	दीर्घप्रवासः
	Fresh youth	नवयौवनम्
	A dear friend	प्रियमित्रम्
	An aged queen	प्रवृद्धराज्ञी
	The innocent deer	मुग्धमृगः
	Burning rays	दहनकिरणाः
(*b*)	A moonlike king	नृपचन्द्रः
	A creeper-like arm	बाहुलता
	A lotus-like face	मुखकमलम्
	A bud-like tooth	दन्तमुकुलम्
	A leaf–like lip	ओष्ठपल्लवः

	English	Sanskrit
(*c*)	A lamp in the form of lightning	विद्युत्प्रदीपः
	The fire of anger	कोपानलः
	The fire in the form of insult	परिभवाग्निः, निकारदहनः, अभिभवानलः
	The sword of knowledge	ज्ञानासिः
	The ocean in the form of the army	सेनासागरः
	That beast of a man	मनुजपशुः
(*d*)	White like camphor	कर्पूरगौर
	Tall like a शाल tree	शालप्रांशु
	Delicate like a lotus-stalk	मृणालिकापेलव
	Blue like a bee	भृङ्गनील
	Shining like gold	कनकावदात
	Tender like a flower	कुसुमसुकुमार
(*e*)	Gentle and favourable	शान्तानुकूल
	Sweet and deep	स्निग्धगम्भीर
	Dense and green	घनहरित
	Dense and dreary	गहनभीषण
	Shady and cool	प्रच्छायशीतल
	Indistinct and sweet	अव्यक्तमधुर
(*f*)	King भोज	भोजराजः
	Mount विन्ध्य	विन्ध्याद्रिः
	a Brahman king	द्विजराजः
	a boy sage	तापसयुवा

(4) In translating the following, render the governing word or phrase by an indeclinable and use it as the first member

On the mountain	अधिशैलम्
After हरि	अनुहरि

Day by day	अनुदिनम्
Towards चैद्य	अभिचैद्यम्
Along with the origin	आमूलम्
Near the well	उपकूपम्
On every elephant	प्रतिगजम्
Outside the forest	बहिर्वनम्
On the way	मध्येमार्गम्
In proportion to one's means	यथाविभवम्
In their respective places	यथाभागम्
Not leaving even a blade of grass	सतृणम्

(5) In translating the following, render 'with' by स (or सह), drop the suffix 'ed' at the end, and dispense with the relative pronoun, and the verb 'to be'.

Evil-hearted	दुष्टचेतस्	Red-coloured	अरुणवर्ण
Hot-headed	संरम्भशील	Bare-footed	अनावृतपाद
Long-tailed	दीर्घपुच्छ	Quick-sighted	तीक्ष्णदृष्टि
Thick-skinned	घनत्वच्	Narrow-minded	कृपण-क्षुद्र-चेतस्
Sharp-edged	तीक्ष्णधार	Public-spirited	विश्वजनीनवृत्ति

(a man) with his wife	सभार्यः
(the earth) with islands	सद्वीपा
(a thing) with the master	सनाथम्
(the door) with a bar	सार्गलः
(a man) with compassion	सकरुणः
(a man) with the family	सकुटुम्बः
(the moon) with the digits	सकलः
To whom the Ganges is flown	प्राप्तगङ्गः
By whom the water has been drunk	पीतोदकः
To whom a reward has been given	दत्तपारितोषिकः
From which fire has arisen	उद्भूतानलः

Whose sight is pleasant　　　　　　　　　प्रियदर्शनः
In which the jewels are many　　　　　　　बहुरत्ना

Note (1) Here we see

(*a*) that the clause is introduced by an oblique case of the relative pronoun, or its equivalent prepositional phrase.

(*b*) that the verb in each clause is 'to be' of incomplete predication.

and (*c*) that in the compound, the verb, 'to be' and the relative pronoun are not represented by separate words.

(2) An adjectival clause that is differently constituted should, if possible, be first reduced to the form described in (*a*) and (*b*) in the above note and then rendered by a compound in Sanskrit.

As examples, we may take the following.

1 (One) to whom the tail serves as a weapon
=whose tail is his weapon
=पुच्छप्रहरणः, लाङ्गूलायुधः

2 (One) who is accompanied by the bow
=whose companion is the bow
=चापद्वितीयः

2 (Those) that begin with Rama
=Of whom Rama is the first
=रामादयः

4 (That) which abounds in water
=in which water is copious
=प्रभूतजलम्

5 What proceeds from the sun
=whose origin is the sun
=सूर्यप्रभवः

6 Who equals the mind in velocity
=whose velocity is like (that of) the mind.
=मनोजवः, मानसचापलः

7 (One) who has a face similar to that of an elephant.
=whose face is similar to (that of) an elephant.
=गजमुखः

8 (One) who values honour=who looks upon honour as a treasure=whose honour is his treasure or wealth.
=मानधनः

Further examples from Second Book of Sanskrit.

(*a*)
1 Long-armed — दीर्घबाहु
2 Broad-chested — विशालवक्षस्
3 Slender-waisted — तनुमध्य
4 The lotus-eyed maid — पद्माक्षी कुमारी
5 The moon-faced damsel — इन्दुवदना कन्या

(*b*)
1 Whose love has been sought by celestial damsels.
2 Whose abodes are different by nature,
3 Who heard the account of महाश्वेता
4 Whose spirit is unfathomable
5 Who has obtained great fame by keeping his subjects contented.
6 Who has paid back a deposit.
7 Whose limbs were delicate.
8 Whose arm was adorned with an अङ्गद
9 Whose power was equal to that of Mountain महेन्द्र
10 Who by his prowess had destroyed his enemies.

The sentences under (*b*) may be represented as follows.—

	Connective	Subject	Copula	Complement.
1	Whose	love	has been	sought by celestial damsels.
2	Whose	abodes	are	different by nature.
3	By whom	the account of महाश्वेता	had been	heard.
4	Whose	spirit	is	unfathomable.
5	By whom	great fame	has been	obtained by keeping the subjects contented
6	By whom	a deposit	had been	paid back.
7	Whose	limbs	were	delicate
8	Whose	arm	was	adorned with an अङ्गद
9	Whose	power	was	equal to that of Mountain महेन्द्र
10	By whom	the enemies	had been	destroyed by means of his prowess.

Now we have to render the subject and the complement, each by a single word, whether simple or compound; so, we have

The account of महाश्वेता = महाश्वेतावृत्तान्तः

Great fame महायशस्

Sought by celestial damsels = दिव्याङ्गनाप्रार्थित

Different by nature निसर्गभिन्न

Obtained by keeping his subjects contented = प्रजारञ्जनाधिगत

Paid back प्रत्यर्पित

Adorned with an अङ्गद = अङ्गदालंकृत

Equal to (that of) Mountain महेन्द्र = महेन्द्राद्रिसमान

Destroyed by means of his prowess = वीर्यावसादित

Thus we have the following compounds:—

1 दिव्याङ्गनाप्रार्थितप्रणयः 2 निसर्गभिन्नास्पदे 3 श्रुतमहाश्वेतावृत्तान्तः 4 अगाधसत्त्वः 5 प्रजारञ्जनाधिगतमहायशाः 6 प्रत्यर्पितन्यासः 7 सुकुमारगात्री, कोमलाङ्गी 8 अङ्गदालंकृतभुजः 9 महेन्द्राद्रिसमानसारः 10 वीर्यावसादितविपक्षः

———:o:———

Note—As an exercise in the formation of compounds, render by compounds the Italicized expressions in English passages given further.

———

CHAPTER VI.

Lessons for translation into English.

LESSON I.

शृगालस्य चातुर्यम्

कस्मिंश्चिदरण्ये, खरनखरो नाम सिंहः प्रतिवसति स्म। स कदाचिद्भक्ष्यमन्विष्यन्, इतश्चेतश्चाभ्राम्यत्। परं न किंचिदाससाद। अथ क्षुधा पीडितः, सायं महागुहामेकां प्रविश्य, चिन्तितवान्। नूनमेतस्यां गुहायां, रात्रौ किंचित्सत्त्वमागच्छेत्। तदत्र निभृतास्तिष्ठामि। एवं तस्य तत्र स्थितस्य, निपुणको नाम तत्स्वामी जम्बूकः समायातः। स यावत्पश्यति तावत्सिंहस्य पदपद्धतिर्गुहायां प्रविष्टा, तस्य दृष्टिपथमायाता, न पुनर्निष्क्रान्ता। ततोऽचिन्तयत्। अहो विनष्टोऽस्मि। नूनमत्रान्तर्गतः केसरी वर्तते। तत्किं करोमि। क्व गच्छामि। अत्र तावदपरीक्ष्य प्रवेशो न कार्यः। एवं विचिन्त्य, द्वारि तिष्ठन्, आह्वातुमारब्धः। भो भो बिल, इति। एतस्मिन्, गुहाया उत्तरमनासाद्य भूयोऽभाषत। रे बिल, किमिदं त्वयावयोः समयो विस्मृतः। मया त्वं बहिःस्थितेन वक्तव्यः, त्वयाप्यहमाकारयितव्यः। ततो मयान्तः प्रवेशः कार्यः। इति। तद्यदि मां नाह्वयसि, ततोऽहं द्वितीयां गुहां गमिष्यामि। मृगपतिरपि तच्छ्रुत्वा चिन्तितवान्। नूनमेतज्ज्ञायते, यथा, एषा गुहा समायातस्यास्य सदाह्वानं करोति। अद्य पुनर्मद्भयात्तूष्णीमास्ते। तन्मयापि तावदयमाकारणीयः। येनायं प्रविश्य, मम भोज्यो भवेत्। एवं संप्रधार्य, तस्याह्वानमकरोत्। तदा कण्ठीरवरवस्य प्रतिशब्देन परिपूर्णा सा गुहा, दूरे स्थितानपि सत्त्वान्समत्रासयत्। तेन भृशं भीतः स निपुणकः। परं त्वासन्नान्मरणान्मुक्तोऽहमिति स हृष्टः पलायत। पलायमानश्च श्लोकमिममपठत्।

'अनागतं यः कुरुते स नन्दति
उपेक्षते यो ध्रुवमेष शोचति।

वनेऽत्र संस्थस्य जरा ममागता
बिलस्य वाणी न तु कर्णमागता ॥ १ ॥'

EXERCISE I.

Questions.

I. Transform or paraphrase.

खरनखरो नाम । भक्ष्यमन्विष्यन् । तस्य तत्र स्थितस्य । गुहाया उत्तरमनासाद्य । त्वया समयो विस्मृतः । यदि मां नाह्वयसि ततः । अनागतं यः कुरुते ।

II. Write notes on:—

(*a*) स्म following a verb of the present. (*b*) किम् + चित्.

III. Write the senses of the following words in the text. समय, सत्त्व, आ + ह्व Causal, परा + अय्, पद्धति.

IV. Solve and name the following compounds:— कण्ठीरवः, प्रतिशब्दः, खरनखरः, मृगपातिः.

LESSON II.

प्रश्नान्मुक्तिः

पृच्छकेन सदा भाव्यं नरेणापि विजानता ।
राक्षसेन गृहीतोऽपि प्रश्नान्मुक्तो द्विजः पुरा ॥

कुत्राचिद्वने, करालो नाम राक्षसः प्रतिवसति स्म । एकदा तेन भ्रमताटव्यां, कश्चिद् ब्राह्मणः समासादितः। ततस्तस्य स्कन्धमारुह्याऽब्रवीत् । भोः, अग्रे सरितं प्रति गम्यताम् । ब्राह्मणोऽपि भीत्या तमादाय प्रस्थितः । अथ, तस्य पादौ सुकुमारौ दृष्ट्वा, ब्राह्मणो राक्षसमपृच्छत् । भोः, किमीदृशौ ते चरणावतिकोमलौ । राक्षस आह । भो व्रतमस्ति । नाहमार्द्राभ्यामङ्घ्रिभ्यां रजोभिराकीर्णां भूमिं स्पृशामि । ततस्तच्छ्रुत्वा, आत्मनो मोक्षोपायं चिन्तयन्, विप्रस्तां स्रवन्तीं प्राप्तः । ततो राक्षसे-

नाभिहितम्। भो यावदहं स्नानं कृत्वा देवतार्चनं विधायागच्छामि, तावत्त्वयातः स्थानान्नान्यत्र गन्तव्यम्। तदाकर्ण्य द्विजोऽचिन्तयत्। नूनं समाप्ते देवतार्चने, मामेष भक्षयति। तद्द्रुततरं नद्याः पारं गच्छामि येनैष तामुत्तीर्य क्लिन्नाभ्यां पादाभ्यां मम पृष्ठं नानुधावेत्। तथानुष्ठिते, राक्षसः, मा व्रतं भङ्गमियादिति, तस्य पश्चान्न गतः। ब्राह्मणश्च क्षेमेण गृहं प्राप्नोत्॥

EXERCISE II.

I. Transform or paraphrase.—

नरेण पृच्छकेन भाव्यम्। राक्षसेनाभिहितम्। त्वया न गन्तव्यम्। समाप्ते देवतार्चने। मा व्रतं भङ्गमियात् इति।

II. Form derivatives from pronouns after the fashion of ईदृश from इदम्.

III. Give past participles of पृ, कृ, स्था, & आप्.

IV. Derive ब्राह्मण, सरित्, स्रवन्ती, and चरण.

V. Say why the suffix तर is not changed into तराम् in द्रुततरं गच्छामि?

LESSON III.

अर्धमूल्यम्

दुर्गवसतिः कश्चिद्राजन्यः, पुत्रविवाहोत्सवे, बन्धुवर्गं भोजयितुमैच्छत्। तत्र, नानाविधानि संपन्नानि खाद्यानि, बहुविधानि मधुराणि पेयानि, विविधानि रसवन्ति फलानि च, समाहृतानि। किंतु, अचिरोपशान्ताच्चक्रवातादुत्सन्नप्रायत्वात्संनिहितानामारामाणां, मृदुललितानि पचेलिमानि द्राक्षाफलानि नाधिगतानि।

अथ भोजनदिने प्रातरेव, कश्चित्फलविक्रयी, ध्रुवं दैवेन प्रेषितः, द्राक्षागर्भं करण्डमेकं शिरसा वहन्, दुर्गद्वारि प्राप्तः। आवेदितमात्रे

तस्यागमने, सर्वो दुर्गवासी जनो हर्षनिर्भरो बभूव। फलहस्तश्च स नरः, सपदि, सुहृज्जनपरिवृतं स्वामिनं प्रति नीतः। आलोकितमृद्वीकः स राजन्योऽवादीत्। अहो शोभनानि द्राक्षाफलानि। भद्र, मूल्यमेतेषां ब्रूहि सपदि गृहाण च, इति।

एतस्मिन् स पुरुषोऽब्रवीत्। देव नाहमेकमपि निष्कं ग्रहीष्यामि। न मे द्रविणेन कार्यम्। अनावृते मम पृष्ठे, पूर्णं कशाप्रहारशतमेव दीयमानं मया प्रार्थ्यते। एतदाकर्णयतो महानासीद्विस्मयः सपरिवारस्य तस्य सामन्तस्य। निवर्तस्वास्मादनुचितप्रार्थितादिति च, स पण्याजीवो नैकवारमनुशिष्टः। किंतु, तस्य मनो नान्यथाऽभवत्। एवमनुशासनस्य मोघतां वीक्ष्य, स प्रभुर्बभाषे। विचित्रवृत्तिरयं दृश्यते पुरुषः। भवतु। अस्माकं तु द्राक्षाफलान्यवश्यमपेक्षितानि। अतोऽस्माकमग्रतः, मृदु ताडयित्वा, मूल्यमस्मै प्रतिपाद्यतामिति।

तदनु, पञ्चाशति प्रहारेषु पातितेषु, स विक्रयवृत्तिरुच्चैरवोचत्। विरम्यतां विरम्यतां भोः। अस्मिन् कर्मणि मम कश्चित्संविभागी वर्तते, स चात्र भागमर्हति। एतन्निशम्याधिपतिर्जगाद। ही चित्रम्। ईदृशोऽपरोऽपि कश्चिद्वैधेयः, धरातलेऽस्मिन् वर्तते किम्। तात, कुत्र खलु ते सहायः। नामतो ब्रूहि। येन सपदि स समाहूयेत।

ततः पण्यवृत्तिरवादीत्। ननु, सोऽदूरत एव वर्तते। भवतः प्रतीहारभूमौ नियुक्तात्पुरुषादनन्योऽसौ। स हि, मया लप्स्यमानस्य मृद्वीकामूल्यस्यार्धं त्वदीयं भविष्यति, इति वचनात्पूर्वं, मह्यमन्तः प्रवेष्टुं नाददात्।

एतेन संजातकौतुकः स धनिको व्याजहार। अहो वैदग्ध्यं ग्रामीणस्यापि तव। शठत्वं च नागरिकस्यास्य दौवारिकस्य। अविलम्बितमानीयतामसौ सेवकवृकः। अस्मै खलु नयनिष्ठुरतां सुतरामास्थाय दीयतां विभागः। इति स्वामिवचनात्तत्क्षणमेव स प्रतीहारस्तत्रानीतः। अवशश्च सः, यथासमयोपनतं निग्रहरूपं स्वीयमंशं भेजे। अथ श्रीमता तेन, तस्य वृत्तिरपहृता, विक्रयवृत्तेश्च विचित्रः प्रसादो वितीर्णः।

EXERCISE III.

I. Transform or paraphrase.—

आरामाणामुत्सन्नप्रायत्वात् । आवेदितमात्रे तस्यागमने । अनुशासनस्य मोघतां वीक्ष्य । पञ्चाशति प्रहारेषु पातितेषु । सहायं नामतो ब्रूहि ।

II. Solve and name the following compounds:—
दुर्गवसतिः, बहुविधानि, अचिरोपशान्तः, चक्रवातः, उत्सन्नप्रायः, मृदुललितम्, आवेदितमात्रम्, निर्भरः, फलहस्तः, सुहृद्, नैकवारम्, अविलम्बितम्, सेवकवृकः and अवशः

III. Derive.—

दुर्ग, बन्धु, वर्ग, मधुर, आराम, सपदि, स्वामिन्, सामन्त, सहाय, वैधेय, वैदग्ध्य, ग्रामीण, and दौवारिक.

IV. Explain.

उपसर्गेण धात्वर्थो बलादन्यत्र नीयते ।
प्रहाराहारसंहारविहारपरिहारवत् ॥ १ ॥

V. Form past participles from पद्, क्रम्, शम्, and सद्.

VI. What are the potential participles of खाद्, and पा.

VII. (*a*) Distinguish between the genders (1) of द्वार् and द्वार, (2) of मित्र and अमित्र.

(*b*) What are the senses of वितृ and उत्तृ ?

(*c*) Supply the agent to विरम्यतां विरम्यताम्.

VIII. Give the meanings of संविभागिन्, तात, अवश, वृत्ति and विचित्र.

LESSON IV.

" कलहः स्याद्विनाशाय "

शकुनीनामिहार्थाय पाशं भूमावयोजयत् ।
कश्चिच्छाकुनिकस्तात पूर्वेभ्योऽनुश्रुतं मया ॥ १ ॥

तस्मिंस्तु शकुनौ बद्धौ युगपत्सहचारिणौ ।
तावुपादाय तं पाशं जग्मतुः खचरावुभौ ॥ २ ॥

तौ विहायः समाक्रान्तौ दृष्ट्वा शाकुनिकस्तदा ।
अन्वधावदनिर्विण्णो येन येन स्म गच्छतः ॥ ३ ॥

तथा तमनुधावन्तं मृगयुं शकुनार्थिनम् ।
आश्रमस्थो मुनिः कश्चिद्ददर्शाथ कृताह्निकः ॥ ४ ॥

तावन्तरिक्षगौ शीघ्रमनुयान्तं महीचरम् ।
श्लोकेनानेन कौरव्य पप्रच्छ स मुनिस्तदा ॥ ५ ॥

विचित्रमिदमाश्चर्यं मृगहन्प्रतिभाति मे ।
प्लवमानौ हि खचरौ पदातिरनुधावसि ॥ ६ ॥

शाकुनिक उवाच पाशमेकमुभावेतौ सहितौ हरतो मम ।
यदा तु विवदिष्येते तदा मे वशमेष्यतः ॥ ७ ॥

तौ विवादमनुप्राप्तौ पतगौ मृत्युगोचरौ ।
विगृह्य च सुदुर्बुद्धी पृथिव्यां संनिपेततुः ॥ ८ ॥

तौ युध्यमानौ संरब्धौ मृत्युपाशवशानुगौ ।
उपसृत्यापरिज्ञातो जग्राह मृगहा तदा ॥ ९ ॥

एवं ये ज्ञातयोऽर्थेषु मिथो गच्छन्ति विग्रहम् ।
तेऽमित्रवशमायान्ति विहंगौ कलहादिव ॥ १० ॥

संभोजनं संकथनं संप्रश्नोऽथ समागमः ।
एतानि ज्ञातिकार्याणि न विरोधः कदाचन ॥ ११ ॥

EXERCISE IV.

I. Transform or paraphrase.—

कलहः स्यात् विनाशाय । पूर्वेभ्योऽनुश्रुतं मया । प्लवमानौ हि खचरौ पदातिरनुधावसि ।

II. Derive:—शाकुनिक, विहायस्, निर्विण्ण and मृग.

III. Give the senses of.—
युगपत्, गोचर, संरब्ध, and ज्ञाति.

IV. Solve and name the following compounds:—
शकुनार्थी, विहगः, मृगहन्, मृगयुः, पदातिः, आश्चर्यम्, and अन्तरिक्षम्.

LESSON V.

विंशतिर्वृद्धवचनानि

' पठ-धारय-पालय '

1 सविनयं भाषस्व.

2 रथ्यायां दाक्षिण्यमवलम्बस्व। मार्गे गुरुणा समागच्छेश्चेत्तं प्रणम।

3 पथा चलन्प्रवयसामवकाशं दातुं पार्श्वतो याहि।

4 वासांसि सुबद्धं परिधेहि। तानि शुचीनि साधुबन्धानि सन्ति-चेत्तेषामल्पमूल्यत्वं रुचिरेतरत्वं वा मा चिन्तय।

5 शरीरशुद्धिमवेक्षस्व। करवक्त्रस्य निर्मलत्वं विधिविहितमिव पुरस्कारमर्हति। आपादशीर्षं कायशुद्धिरारोग्यस्य प्रथमं साधनम्।

6 गुरूणां वचनमुक्तमात्रमनुतिष्ठ। तान्द्विरादेशक्लेशं मा लम्भय।

7 आत्मनि यादृशीं वृत्तिं जनैः क्रियमाणामिच्छसि तादृशीं तेषु भज। एष खल्वनुत्तमो जीवितक्रमः।

8 परस्य चेतो मा कदाप्युद्वेजय। समाजे कस्याप्युपहासरतिर्मनसो नैष्ठुर्यं वदति।

9 सर्वेषु दयादाक्षिण्येन वर्तस्व। अपेशलं वचो मा वद। परुषं वा कर्म मा विधेहि।

10 अवाच्यवादान्वदतो नरान्धिक्कुरु। सर्वथा तथा प्रयतस्व यथा पाठशालायां रथ्यासु वा अपभाषितं नैव श्रूयेत।

11 सर्वेषां वस्तूनां स्थानानि कल्पय । तत्तद्वस्तु च तस्य तस्य स्थाने निधेहि।

12 दुर्जनसंसर्गादेकाकिनोऽवस्थानं वरम् ।

13 यत्खलु न्याय्यं कर्म तन्न्याय्यमित्येवानुतिष्ठ ।

14 कर्तव्यकरणस्य हेतोः पारितोषिकं मापेक्षस्व ।

15 यथाकालं सर्वाणि कर्माण्याचर । कार्यं कर्म सम्यङ्निर्वर्तय । तस्याननुष्ठानं तवैव गरीयसे क्लेशाय । क्षुद्रमपि कर्म समीचीनतया विधेहि । यत्खल्वनुष्ठेयं तत्सम्यगनुष्ठानमर्हति ।

16 सर्वदा सत्यं वद । तद्धि भाष्यमाणं धैर्यमादधाति, अनृतं पुनः कातर्यम् । तथा त्वया वक्तव्यं यथा तव वचसि न कोऽप्यप्रत्ययं करिष्यति । भूतार्थमपि व्याहरति मिथ्याभाषणशीले नरे जनो न विश्वसिति ।

17 पारितोषः संपदो विशिष्यते । वरं खलु स्वपरितुष्टस्य नरस्य पर्णशालायामपि जीवनं न पुनश्चिन्ताबहुला प्रासादवसतिः ।

18 लोभवृत्तिर्मा भव । स्वस्वानिर्विशेषं परस्वं रक्ष ।

19 पितरौ मानय । सततं सादरमविलम्बितं च तयोर्नियोगान्संपादय ।

20 ईश्वरं सर्वभावेन भज । सर्वभूतानि चात्मवत्पश्य ।

EXERCISE V.

I. Solve and name the following compounds:—

सविनयम्, प्रवयाः, करवक्त्रम्, आपादशीर्षम्, उक्तमात्रम्, अनुत्तमः, पाठशाला, यथाकालम्, and निर्विशेषम्.

II. Derive:—

रथ्या, मार्गः, न्याय्यम्, पारितोषिकम्, and पितरौ.

III. Form abstract nouns from:—

दक्षिण, अरोग, निष्ठुर, धीर, and कातर.

IV. Parse the word सुबद्धम्.

V. Give the special senses of the following words in the text.
विधि, पुरस्कार, भज्ञ, वद्, भूत (in भूतार्थ), स्व and अवकाश.

VI. Transform or paraphrase.—

(1) तान् क्लेशं मा लम्भय. (2) दुर्जनसंसर्गादेकाकिनोऽवस्थानं वरम्. (3) सर्वभूतानि आत्मवत् पश्य.

VII. Give an adjective of the superlative degree that has no corresponding form for the positive.

VIII. Illustrate the use of न पुनः

IX. State how अनुत्तम comes to mean nearly the same as उत्तम, and cite a similar pair of words from English.

LESSON VI.

महर्षिरगस्त्यः

महर्षेरगस्त्यस्य भूयान्माहिमा पुराणेषु वर्ण्यते। ऋग्वेदे, स च वसिष्ठश्च, मित्रावरुणयोरपत्ये, इति विश्रुतौ। तेन च, मैत्रावरुणी, इति ख्यातौ। अगस्त्यो घटादेकात्प्रादुर्भूत इति, घटोद्भवादिभिरपि नामभिः श्रूयते।

कदाचिद्विन्ध्याद्रिः, परामुन्नतिमवाप्य, सवितुः पन्थानमरुणत्। तमेष मुनिरवनमितवान्,। एकदा, कालेया नाम दानवाः, वृत्रेणाधिष्ठिताः, इन्द्रेण सहायुध्यन्त। दधीचेर्मुनेरस्थिभिर्निर्मितेन वज्रेण, वासवो वृत्रमन्यांश्च बहून्राक्षसान्हतवान्। ततोऽपरे सागरं प्रविष्टाः। तस्मान्नक्तं बहिरागत्य, ते मुनीन्भृशं पीडयांचक्रुः। अगस्त्यस्याप्याश्रमस्तैरुत्सादितः। अथ, तेषां प्रत्यपकाराय शक्रस्य चोपकाराय, सोऽब्धिं पीत्वा, तांस्ततो विद्रावयांबभूव। येन, स पीताब्धिरित्याहूयते।

विन्ध्यस्य दक्षिणतः, कुञ्जरं नाम शैलं, लोपामुद्रया गृहिण्या सहैषोऽध्यवसत्, इति रामायणे कीर्तितम्। दक्षिणस्यां दिशि च, जनानर्दयन्ति बहूनि रक्षांसि, स निगृहीतवान्। आतापिर्वातापिरिति भ्रातरौ

निशाचरौ, छलेन बहूंस्तापसान्व्यापादयताम् । तयोर्वातापिं मेषरूपमास्थितं, भ्रात्रा च पक्त्वा भोज्यत्वेनोपहृतं, एष ऋषिर्जठरेऽजारयत् । आतापिमपि, स्वस्य नेत्राग्नौ शलभतामनैषीत् । सीतया लक्ष्मणेन च सह, काननानि चरन्तं राघवं, असावातिथ्येन संभावयति स्म । तस्य क्षेममभ्युदयं च वाञ्छन्, भृशमुपाकरोत् । तस्मै च, वैष्णवं धनुरददात् । वनान्निवृत्तेन च तेन सहायोध्यां जगाम । कदाचित्स्वर्गस्याधिपत्येनोद्धतं नहुषं, अयमेव, स्वेन हुंकारेण दिवोऽपातयत्, सर्पतां चानयत् । ततः शरणमागतं तं, स्वेन रूपेण संयोजयांचकार।

असौ द्विजवरो विचक्षणः कारुणिको जनानां हितकर्ता धनुर्वेदे चासामान्यकौशल आसीत् । दक्षिणापथ आर्याणां वसतेरसौ प्रधानः प्रवर्तको बभूव ॥

EXERCISE VI.

I. Give the forms for the remaining degrees of:—
गरीयस्, क्षुद्र, उत्तम, भूयस्, and वसिष्ठ.

II. Dissolve and name the following compounds:—
ऋग्वेदः, विन्ध्याद्रिः, निशाचरौ, द्विजवरः, and अब्धिः.

III. Give the absolutives of:—
धिक्कृ, प्रादुर्भू, and पच्.

IV. Give the cognate forms of the Perfect for:—
अरुणत्, अवनमितवान्, अयुध्यन्त, हृतवान्, अध्यवसत् and निगृहीतवान्.

V. Derive:—
कारुणिक, सामान्य, and कौशल.

VI. Transform or paraphrase.—

आश्रमस्तैरुत्सादितः । स पीताब्धिरित्याहूयते । शरणमागतः ।

VIII. Explain (*a*) the term सागर as applied to 'sea' (*b*) अग्नौ शलभतां नी.

VIII. Give the antonyms of अपकार, सकल and ग्रामीण.

IX. Parse अर्दयन्ति in जनानर्दयन्ति रक्षांसि.

X. Give the sense of छल in the passage.

XI. State the associations involved in the derivation of the term 'कौशल.'

LESSON VII.

मेघदूतस्य संविधानकम्

श्रूयते खलु पुराणेषु, यथाऽलका नाम कुबेरनगरी, हिमालयस्योत्तरतो निविष्टेति । अत्र प्रियाहृतमानसः कश्चिद्यक्षः, धनेश्वरस्य सेवायां प्रमादं कृतवान् । येन कुपितोऽसौ, तं शशाप, यां खलु कान्तां चिन्तयता त्वया, मम सेवायामपराद्धं, तयैव, वर्षं यावद्वियुक्तो भवेति ॥

अनेन शापेन नितरां खिन्नमनाः सः, विरहदिवसान्कथं कथमप्यतिवाहयितुं, रामगिर्याश्रमे वसतिमकार्षीत् । अत्र गुरुणा दुःखेन, कतिचिन्मासास्तेन नीताः । अथ, प्रवृत्त आषाढे मासि, कानने विचरता तेन, जलबहुलनीलः कश्चिन्मेघः शैलशिखरावलम्बी लक्षितः । तदा, प्रथममेव वनिताविरहविकलमस्य चेतोऽधिकतरं पर्याकुलं जातम् ॥

अथाऽसौ जलदः, मया दूतीकृत्य प्रियां प्रति प्रेषितश्चेत्, सा ततो मम कुशलं विज्ञाय, प्राणान्धारयितुमलं स्यादिति स चिन्तयामास । ततः सः, तं वारिदं कुशलं पृष्ट्वा, सादरैः प्रीतिवचनैः स्वानियोगानुष्ठानाय प्रार्थितवान् । तदनु तेन, अलकामार्गो व्याख्यातः । अस्मिन्व्याख्याने, मार्गे स्थितस्य तस्य तस्य जनपदस्य संनिवेशलोकाचारादिविशेषाणां कवेः कालिदासस्य विज्ञानं सम्यक्स्फुटीभूतं, काव्यस्यासामान्यमुत्कर्षमादधाति । मार्गकथनादनन्तरं, तेन स्वीयं नगरं, भवनं, भावगम्या च गृहिण्या विरहावस्था वर्णिता । अन्ते च, पेशलैर्वचोभिर्भार्यायाः संदेशः कथितः ॥

मेघः खल्वत्र दूतत्वेन कल्पितः, इतीदं काव्यं मेघदूतमित्युच्यते । पूर्वमेघस्य

'धूमज्योतिःसलिलमरुतां संनिपातः क्व मेघः।
संदेशार्थाः क्व पटुकरणैः प्राणिभिः प्रापणीयाः।'

इति श्लोकपादयोरन्तिमादिमशब्दाभ्यां घटिता, 'मेघसंदेश' इति संज्ञा, कविनैवात्रोपनिबद्धा, इति कृत्वा, कैश्चिदस्य काव्यस्य कल्प्यते॥

श्रीमान्राघवः, जानकीं प्रति, हनूमन्तं ससंदेशं प्रहितवान्, इति लक्ष्यीकृत्य, कविरिदं काव्यं कर्तुं प्रवृत्तः, इति कैश्चिदुत्प्रेक्ष्यते। एषोत्प्रेक्षा च, उत्तरमेघे

'इत्याख्याते पवनतनयं मैथिलीवोन्मुखी सा' इत्युपमया दत्तहस्ता उपपन्नेवाभाति।

EXERCISE VII.

I. Dissolve and name the following compounds.—
मेघदूतम्, जलबहुलनीलः, अनन्तरम्, पटुकरणाः and उन्मुखी.

II. Illustrate the use of यावत् (preposition).

III. Give the noun uses of the past participles of.—
वृध्, जन्, कम्, अद्, विद्, वा, and वन्.

IV. Transform or paraphrase.—

प्रवृत्ते आषाढे मासि। दूतीकृत्य। स्वनियोगानुष्ठानाय प्रार्थितवान्।

V. (*a*) Derive शैल. (*b*) Give the difference of sense if any between:— (1) मनस् and मानस (2) रक्षस् and राक्षस (3) तपस् and तापस (4) सरस् and सारस (5) पयस् and पायस.

VI. Give the associations involved in the derivation of विकल.

VII. State the peculiarity of gender of the compound जनपद

VIII. Derive adjectives expressive of place from आदि and अन्त

IX. Give special signification of मत् in हनूमत्.

X. Give the past participles of.—
खिद्, बन्ध्, वृत्, and शास्.

LESSON VIII.

कर्कोटकविनोदः

अत्रान्तरे स क्षितिपो नलस्तस्मिन्वने निशि ।
प्रावृतार्धपटो दूरं गत्वा दावाग्निमैक्षत ॥ १ ॥
"भो महासत्त्व यावन्न दह्येहमबलोऽमुना ।
अपसारय मां तावद्दावाग्नेर्निकटादितः" ॥ २ ॥
इत्येतद्वच आकर्ण्य दत्तदृष्टिर्ददर्श सः ।
आबद्धमण्डलं नागं नलो दावानलान्तिके ॥ ३ ॥
फणारत्नप्रभाजालजटिलं वनवह्निना ।
गृहीतमिव तेनोग्रहेतिहस्तेन मूर्धनि ॥ ४ ॥
उपेत्य कृपयांसे तं कृत्वा नीत्वा च दूरतः ।
त्यक्तुमिच्छति यावत्स तावन्नागोऽब्रवीत्स तम् ॥ ५ ॥
स्फुटं दश पदानि त्वं गणयन्नय मामितः ।
ततः स प्रययावेवं पदानि गणयन्नलः ॥ ६ ॥
एकं द्वे त्रीणि चत्वारि पञ्च षट् सप्त शृण्वहे ।
अष्टौ नव दशेत्युक्तवन्तमुक्तिच्छलेन तम् ॥ ७ ॥
नलं स्कन्धस्थितो नागो ललाटान्ते ददंश सः ।
तेन ह्रस्वभुजः कृष्णो विरूपः सोऽभवन्नृपः ॥ ८ ॥
ततोऽवतार्य स्कन्धात्तं स राजा पृष्टवानहिम् ।
को भवान्का कृता चेयं त्वया मे प्रत्युपक्रिया ॥ ९ ॥
एतन्नलवचः श्रुत्वा स नागः प्रत्युवाच तम् ।
राजन्कर्कोटनामानं नागराजमवेहि माम् ॥ १० ॥
दंशो गुणाय च मया दत्तस्ते तच्च वेत्स्यसि ।
गूढवासे च वैरूप्यं महतां कार्यसिद्धये ॥ ११ ॥

गृहाण चाग्निशौचाख्यमिदं वस्त्रयुगं मम ।
अनेन प्रावृतेनैव स्वं रूपं प्रतिपत्स्यसे ॥ १२ ॥

इत्युक्त्वा दत्ततद्वस्त्रयुगे कर्कोटके गते ।
नलस्तस्माद्वनाद्गत्वा क्रमेण प्राप कोशलान् ॥ १३ ॥

EXERCISE VIII.

I. Dissolve and name the following compounds.—

अर्धपटः, आबद्धमण्डलः, विरूपः. and वस्त्रयुगम्.

II. Illustrate the uses of यावत् as a conjunction.

III. Derive जटिल, रत्न and हेति, and give five derivatives, ending in त्र, obtained from roots.

IV. Transform or paraphrase.

दत्तदृष्टिर्ददर्श सः। नृपो विरूपोऽभवत्। यावन्न दह्येहं तावदेव मामपसारय ।

V. Give the sense of अन्त (in ललाटान्त).

VI. Parse the word वेत्स्यसि.

VII. Justify, with an historical illustration, the statement, गूढवासे च वैरूप्यं महतां कार्यसिद्धये ।

VIII. Give the special name of the phrase अनेन प्रावृतेन.

IX. What form is दश ?

X. Give the forms of the accusative of the first ten numerals in the neuter.

LESSON IX.

कर्णचरितम्.

कर्णः, कुमारिकाभावेन पितृगृहे वसन्त्यां कुन्त्यां, सूर्यमन्त्रप्रभावेण जातः। तदा जनापवादभीता सा, जातमात्रं तं स्रवन्त्यां तत्याज। स्रोतसा नीयमानः स कुमारः, आधिरथेन नाम धृतराष्ट्रस्य सारथिना

प्राप्तः, भार्याया राधायाश्च हस्ते पुत्रत्वेन समर्पितः। तया च जातनिर्वि-शेषं संवर्धितः। येन सः, सूतपुत्रः, राधेयः, इत्यादीः संज्ञा वहति ॥

यौवनमापन्नः सः, सुयोधनेन सौहार्दादङ्गराज्येऽभिषिक्तः। स्वीयैरुदारचरितैश्च, स दातृणामुपमानतां ययौ। कदाचिन्निजमन्त्रपठन-संभवं कुन्तीतनयमर्जुनमनुग्रहीतुकाम इन्द्रः, द्विजवेषं विधाय, अर्थि-भावेनागत्य, तस्मात्सहजानि कवचकुण्डलान्यपजहार। तस्मै च प्रत्युप-चिकीर्षुर्दिव्यां शक्तिं ददौ ॥

अस्त्रविद्यायाः परं पारं जिगमिषुरसौ विकर्तनकुमारः, क्षत्त्रान्तकं परशुरामं द्विजच्छद्मनोपतस्थौ। तस्माच्च धनुर्वेदमधिजगाम। कदा-चिन्निद्रातुरो भार्गवः, शिष्यस्य कर्णस्याङ्के शिरो निधाय सुप्तः। अत्रापि, अर्जुनस्योत्कर्षं संपादयिष्यन्मघवा, भ्रामरं रूपमास्थाय, तस्याङ्कं दार-यामास। तदा दीर्यमाणाङ्गोऽपि कर्णः, गुरोर्निद्राभङ्गं रक्षन्नचलः स्थितः। अथ सुप्तोत्थितो जामदग्न्यः, शिष्यशरीरे शोणितप्रवाहं वीक्ष्य, व्रण-वेदनाक्षमं कर्णस्य कर्कशं क्षत्रियत्वं विज्ञाय, तस्य कैतवेन कोपितः शापं ददौ, यथा, मदभ्यस्ता विद्या, त्वां कार्यवेलायां नोपस्थातेति। अन्यदा, मृगयां चरन् सः, प्रमादवशात्कस्यचिद्विप्रस्य गां जघान। तदा, धरेयं, संग्रामे व्यसनोपद्रुतस्य तव रथचक्रं ग्रसिष्यते, इति शाप-स्तस्मै द्विजातिना दत्तः ॥

एवं वर्मत्यागशापदोषादिभिर्मन्दीकृतोरुतेजसाऽपि तेन, पाण्डवैः सह संपराये, भीष्मद्रोणयोः पश्चात्सेनापतिपदे वर्तमानेन, दिनत्रयं यावत्समरभारः सोढः। अन्ते च, भूमिग्रस्तस्यन्दनाङ्गः सः, अर्जुनेन स्वर्लोकं प्रापितः।

असौ भूयसा दानशौण्डस्तेजस्वी सत्यसंधश्चासीत्। अत एव सौहार्दयन्त्रितः सः, शकुनिद्वितीयः, कौरवराजेन सह, तद्विपक्षाणां पाण्डवानां विघाताय, तांस्तान्कपटप्रयोगान्कल्पयामास। महोपकारि-णश्च धार्तराष्ट्रस्य, प्राणव्ययेनानृण्यं जगाम ॥

EXERCISE IX.

I. **Dissolve and name the following compounds.—**
जातमात्रः, इत्यादयः, अनुग्रहीतुकामः, सहजानि, कवचकुण्डलानि, द्विजातिः, मन्दीकृतम्, सत्यसंधः, शकुनिद्वितीयः, विपक्षः, महोपकारी and प्राणव्ययः.

II. Derive.—
यौवन, भ्रामर, कैतव, पाण्डव, कौरव, धार्तराष्ट्र and आनृण्य.

III. **Transform or paraphrase.—**
यौवनमापन्नः । स दातॄणामुपमानतां ययौ । जिगमिषुः । तेन भारः सोढः ।

IV. State the change of compound in the equivalent phrases द्विजवेषं विधाय and द्विजवेषो भूत्वा.

V. Parse संपादयिष्यन् and भूयसा in the above story.

VI. Give the meanings of.—
रक्षन् (in गुरोर्निद्राभङ्गं रक्षन्), यन्त्रित and तद् तद्.

LESSON X.

श्रीमङ्गलागौरी.

PART I.

आसीदट्टपट्टं नाम नगरम् । तत्र द्विज एको न्यवसत् । तस्य पुत्रो न बभूव । तस्मिन्नेव नगरे भिक्षुरेको वसतिं चकार । भवनाद्भवनं भिक्षार्थं भ्रमन् सः, यदा तस्य विप्रस्य गृहमयासीत्तदा, 'आलक्षय दानफलम्' इत्युक्त्वा, भिक्षामगृहीत्वैव ततोऽचालीत् । एतदसकृन्निरूपितवती तत्पत्नी प्रतिवेशिन्यै कथयामास । सा तामुपादिशत् । यथा, त्वं कृतशुद्धस्नाना द्वारस्य पश्चान्निभृतं स्थित्वा, भिक्षां याचमानस्यैव तस्य पात्रे सहसा दधिभक्तं त्यज, इति । अन्येद्युः, तया तदनुष्ठितम् । ततो भिक्षावृत्तिस्तडागमेकं प्राप्य, तस्य तीरे समुपविष्टः, दध्यन्नस्य मुष्टिमेकां स्वमुखे क्षिपति, अन्यां च जले मत्स्येभ्यो विसृजति, व्याहरति च, 'खादितं बाधते त्यक्तं शपत्यन्नमसंततेः' । इति ॥

अत्रान्तरे, यदृच्छया प्राप्तेन, अपुत्रेण तेन विप्रेण, स भिक्षाजीवोऽनुयुक्तः । किं भोस्ते चिकीर्षितमित्थमाचरतः । एतस्मिन्नपुत्रस्यान्नस्य स्पर्शेन 'दूषितं मे भिक्षाभाजनम्' इति तेन कथिते, द्विजन्माप्राक्षीत् । अप्यास्ति कश्चिदुपायोऽपत्यावाप्तेः । तापसः प्रोवाच । संनिहितेऽस्मिन्सुरालये, भगवतीमम्बां तपसा तोषयन्नरो दृष्टसंतानो भवेदिति । ततो गृहं प्रत्यागत्य, कुटुम्बिन्यानुमोदितः सोऽपत्यार्थी, द्वादश समाः, दाक्षायणीमनन्यमानसः समाराधयामास । अथ निशि सा स्वपतस्तस्य प्रादुर्भूता । आसन्नस्याम्रतरोः फलं गृहाण, गृहिण्या च समं तद्भक्षय, येन जनिता तव सुतः, अतीव मेधावी, किंतु षोडशाब्दायुः, इति वदन्त्येव साऽदर्शनं ययौ ॥

प्रभाते प्रबुद्धः सः, विषादानन्दयोर्मध्ये वर्तमानः, फलमादाय, भवनं प्राप्तः । तच्च फलं, भार्यया सार्धं संविभज्य भुक्तवान् । प्राप्ते काले, सा सुतमसूत । तस्याल्पायुष्ट्वस्य हेतोः, नातिप्रमनाः स विप्रः, तस्य चूडाकरणादिषु संस्कारेषु मन्दादरोऽपि, उपनयनस्यावश्यानुष्ठेयतां स्मरन्, यथाकालं तं विधिनोपनीय, सावित्रीमुपदिदेश । शास्त्राणि चाध्यापयामास । अथ समाप्तप्राये पञ्चदशे वत्सरे, नन्दननिधनदर्शनदुःखं परिहर्तुकामः सः, तं काशीं प्रति प्रस्थितेन मातुलेन सार्धं प्रेषयासास ॥

EXERCISE X.

I. Dissolve and name the following compounds :—

अदृष्टपद्दम्, असकृत्, दधिभक्तः, अन्येद्युः, यदृच्छा, नातिप्रमनाः, समाप्तप्रायम्.

II. With the help of a compouud, express as a simple sentence, the following.—

तत्र द्विज एको न्यवसत्, तस्य पुत्रो न बभूव ।

III. Transform or paraphrase.—

भवनाद्भवनम् । भिक्षामगृहीत्वैव । तया तदनुष्ठितम् ।

IV. Derive.—संतति, गृहिणी, कुटुम्बिनी, मेधाविन्, अल्पायुष्क and सावित्री.

V. Parse.—निरूपितवती, सहसा, and अप्राक्षीत्.

V. Give the corresponding masculine for पत्नी.

VI. Give the meaning of प्रतिवेशिन्.

VII. Distinguish between स्नान and शुद्धस्नान.

VIII. Illustrate the use of पश्चात् (prep.)

IX. Express as a complex sentence तत् खादितं बाधते.

X. State the grammatical peculiarity of the word समा.

XI. What does the derivation of the word अब्द (year) teach us?

LESSON XI.

श्रीमङ्गलागौरी

PART II.

अथ भागिनेयेन सह चलितः सः, किंचिन्नगरमागत्य, शिवमन्दिरे शूलिनं सर्वभावेन भजन्तीं पुण्यलक्षणां क्षितिपकन्यां दृष्ट्वा, किमपि मनसा विभावयन्, राजकुलमाससाद। तत्र च, पार्थिवेन स्वागतेनाभिनन्दितो बभाषे । भोः, मत्प्रार्थितं पूरयितुं प्रतिजानीषे चेदेतदातिथ्यं स्वीकरोमि । ततः, धनेनार्थिनीयं नित्यं दारिद्र्यदुर्गता द्विजातिजातिरित्यालोक्य, स क्षितीश्वरः, तथेति तद्वचः प्रतिजग्राह । अथ भोजनमनु, सुखस्वापेन विनीताध्वखेदं तं, महीपतिर्मनीषितं पप्रच्छ। सोऽकथयत् । भोः सत्यसंध नरदेव, अस्मै मम भागिनेयाय भार्यार्थे स्वतनयां देहि । इति । एतेन तस्यानुचितप्रार्थनेन विमनायमानोऽपि 'नृपतिः सन्नपि प्रतिश्रुतं न कृतवान्' इति वाच्यदर्शनात् स दुहितरं यथाविधि विप्रपुत्रेण योजयामास ॥

अनन्तरं पतिश्वशुराभ्यां सार्धं, वधूरपि विश्वनाथनगरीं प्रयाता। तत्र वसतां तेषां, श्रावणो मासः प्रवृत्तः। अथेन्दुवासरे श्वशुरात्पूजासंभारानवाप्य, शिवाऽवियुक्तायै शिवायै तण्डुलमुष्टिमर्चनापूर्वं प्रकीर्य प्रार्थयांचक्रे। यदवियोगोऽस्तु मे नाथेनाजीवितम्। इति। अथ प्रभाते मङ्गलवासरे, मङ्गलागौरीं प्रभूतैः पुष्पसंभारैरभ्यर्च्य याचितवती॥

मङ्गलं मङ्गलानां त्वं नमस्ते गौरि मङ्गले।
भर्तुरायुर्वर्धयाम्ब सौभाग्यं विनयं च मे॥ १॥

इति। निशि च सा देव्याः पुरतः शयनं चकार। तस्यामेव रात्रौ, तस्याः पत्युः षोडशं हायनं समाप्तिमगमत्। तस्य प्राणापहाराय च, कालप्रेरितः कृष्णसर्पः, करधार्ये दीपिकाधारभाजने निशीथसमयं प्रतीक्षमाणः, निभृतं स्थितः। देव्या पुनः, निद्रां गता सा बोधिता, यदुत्तिष्ठ वत्से, वाससा च करपात्रस्य मुखबन्धं विधेहि। इति। तया च तत्सपद्याचरितम्। पवनाशनश्च बहिर्गन्तुमलभमानः, पवननिरोधात्तत्रैव पञ्चत्वं गतः। येन कुमारस्याकालनिधनं परिहृतम्॥

अथ काशीयात्रां समाप्य, त्रयोऽपि स्वग्रामं गताः। पुत्रस्य पञ्चत्वमुद्दिश्य शोककर्शितौ पितरौ च नन्दयांचक्रुः। इदं शिवगौरीप्रसादस्य फलं, स च स्नुषाभक्तिनिबन्धनः, इति ज्ञात्वा श्वशुरौ तस्यां स्नेहोत्तरां वृत्तिं चक्रतुः। एवं देवताप्रसादात्पुत्रलाभः, अपमृत्युपरिहारः, गुरुजनादरः, इत्यादीनि श्रेयांसि सुलभानि। तानि तदुत्थानि सर्वानुपतिष्ठेयुरित्याशास्य विरम्यते मया॥

EXERCISE XI.

I. **Derive.**—भागिनेय, विमनायमान, and सौभाग्य.

II. **Solve and name the following compounds.**—
इन्दुवासरः, शिवावियुक्ता, अर्चनापूर्वम्, आजीवितम्, सपदि, भक्तिनिबन्धनः, स्नेहोत्तरा and तदुत्थानि.

III. **State in particular terms what is meant by** किमपि **in** किमपि मनसा विभावयन्.

IV. Give the meanings of.—

प्रतिज्ञा, खेद (in विनीताध्वखेद), अर्थ (in भार्यार्थे) and निशीथ.

V. **Transform or paraphrase.—**

धनेनार्थिनी । तत्र वसतां तेषाम् । मया विरम्यते ।

VI. Explain पञ्चत्वं गम्.

VII. Illustrate the use of अनु (preposition).

VIII. Explain the origin of the term दुहितृ as applied to a daughter.

IX. State the propriety of 'विनयं' after 'सौभाग्यम्' in the stanza.

LESSON XII.

बैडालं व्रतम् ।

धर्मध्वजः पापरतेर्यस्य ध्वज इवोच्छ्रितः ।
प्रच्छन्नानि च पापानि बैडालं तस्य तद् व्रतम्॥ १ ॥

मार्जारः किल दुष्टात्मा निश्चेष्टः सर्वकर्मसु ।
ऊर्ध्वबाहुस्तपश्चक्रे गङ्गातीरे कदाचन ॥ २ ॥

अथ दीर्घस्य कालस्य तं देशं मूषका ययुः ।
निर्दम्भास्य तपस्येति श्रद्दधाना मिथोऽब्रुवन् ॥ ३ ॥

बहुमित्रा वयं सर्वे तेषां नो मातुलो ह्ययम् ।
रक्षां करोतु सततं बालवृद्धस्य सर्वशः ॥ ४ ॥

उपगम्य तु ते सर्वे बिडालमिदमब्रुवन् ।
पाह्यस्माञ्शत्रुतो भद्र त्वं हि धर्मे व्यवस्थितः ॥ ५ ॥

एवमुक्तस्तु तैः सर्वैर्मूषकैर्नष्टबुद्धिभिः ।
प्रत्युवाच ततः सर्वान्मूषकान्मूषकान्तकृत् ॥ ६ ॥

द्वयोर्योगं न पश्यामि तपसो रक्षणस्य च ।
अवश्यं तु मया कार्यं वचनं भवतां हितम् ॥ ७ ॥

भो नाहं गमने शक्तो वार्द्धक्याद्विकलेन्द्रियः ।
सोऽहं नेयः सदा ताता युष्माभिः सरितस्तटम् ॥ ८ ॥

तथेति ते प्रतिज्ञाय मूषका हर्षनिर्भराः ।
वृद्धबालमथो सर्वं मार्जाराय न्यवेदयन् ॥ ९ ॥

ततः स पापो दुष्टात्मा मूषकान् भक्षयन् रहः ।
पीवरश्च सुवर्णश्च दृढबन्धश्च जायते ॥ १० ॥

ततस्ते मूषकाः सर्वे समेत्यान्योन्यमब्रुवन् ।
मातुलो वर्धते नित्यं वयं क्षीयामहे भृशम् ॥ ११ ॥

ततः प्राज्ञतमः कश्चिड्डिण्डिको नाम मूषकः ।
अब्रवीद्वचनं तत्र मूषकाणां महागणम् ॥ १२ ॥

गच्छतां वो नदीतीरं सहितानां विशेषतः ।
पृष्ठतोऽहं गमिष्यामि मातुलेन सहालपन् ॥ १३ ॥

साधु साध्विति ते सर्वे पूजयांचक्रिरे तदा ।
आदृता अन्वतिष्ठंश्च डिण्डिकस्य वचोऽर्थवत् ॥ १४ ॥

मार्जार इदमज्ञात्वा डिण्डिकं भुक्तवान् पथि ।
अथ ते सहिताः सर्वे मन्त्रयामासुरञ्जसा ॥ १५ ॥

न मातुलो धर्मकामो गूढहिंसापरायणः ।
न मूलफलभक्षस्य विष्ठा भवति लोमशा ॥ १६ ॥

अस्य गात्राणि वर्धन्ते गणो नः परिहीयते ।
नदीकूलमितो गत्वा प्रत्यायातो न डिण्डिकः ॥ १७ ॥

एतच्छ्रुत्वा वचः सर्वे मूषका विप्रदुद्रुवुः ।
बिडालोऽपि स दुष्टात्मा जगामाशु यथागतम् ॥ १८ ॥

EXERCISE XII.

I. Derive:—बैडाल, गङ्गा, मूषक, वार्धक्य, and लोमश.

II. Solve and name the following compounds:—
धर्मध्वजः, पापरतिः, निर्दम्भा, बह्वमित्राः, बालवृद्धम्, सुवर्णः, गूढहिंसापरायणः, and यथागतम्.

III. Give the senses of ध्वज (in धर्मध्वजः), साधु, and अर्थवत्.

IV. Transform or paraphrase.
दीर्घस्य कालस्य । सर्वे बिडालमिदमब्रुवन् । नाहं गमने शक्तः । अहं युष्माभिस्तटं नेयः । गच्छतां वो नदीतीरम् ।

V. Give four derivatives ending in शस्.

VI. Parse कार्यं (in कार्यं वचनं भवतां हितम्), क्षीयामहे, आदृताः, अञ्जसा and परिहीयते.

VII. Give the past participles of छद्, गुह्, नश्, स्था and अनुशास्.

LESSON XIII.

वरं साम न पारुष्यम्

कदाचिच्छीततौ प्रभातवेलायां, तपनपवनयोरहमेव त्वत्तो गरीयानिति वदतोः, महान्संघर्षो जातः । रंहसा कम्पितवृक्षो वातोऽवदत् । पश्य, ममांशसंभूतेन भीमेन किं कृतम् । मात्रा सहिताः सर्वे पाण्डवा जतुगृहात्क्षेमेण निर्गता इत्यत्र स एव हेतुः । विराटभवने सैरन्ध्रीभावेन सेवमानां याज्ञसेनीं कामयमानः, राजबन्धुत्वाज्जातदर्पो मुषितविवेकश्च कीचकः, तेनैव भूमिवर्धनो विहितः । भ्रातृशतपरिवृतो भीष्मादिसहायः कौरवनाथोऽपि, तेनैव यमक्षयं नीतः ॥

एतस्मिन्नाविष्कृतमयूखमन्दहासो हरितहयो बभाषे । त्वं तावद्बलवान्खलु । परं ममापि तेजसः कोऽपि महिमा । मज्जातजातो युधिष्ठिरः, धर्मपराणामादर्शः, समाश्रयः समतायाः, निबन्धनं सत्यस्य, सागरः करुणायाः, निवासः सत्त्वस्य । असामान्यगुणोत्कर्षः सः,

पुरातनानां नरेश्वराणां धुरि कीर्तितः। त्वदपत्यस्य साहसैकरसिकस्यापि स वन्द्यः। एवं हतवचसा समीरणेन भणितम्। किं वाक्कलहेन । चक्षुर्वै सत्यम् । एतस्य पुरः प्रस्थितस्य पान्थस्य कन्थापनयने कः समर्थ इति पश्यावः॥

यावत्स इत्थं वदति, तावदेव सर्वतः प्रवातश्चक्रवातः । तेनाहतः सोऽध्वगः, कन्थां वातवेगेन स्रंसमानां दृढतरमेव परिदधौ । इत्थं मोघशक्तिं वातमपसार्य, उष्णधाम्ना भास्करेण सुखोष्णा रश्मयश्च विकीर्णाः पथिकेन च शीतनिवारणयत्नस्य पुनरुक्ततां वीक्ष्य, भारभूतश्चीरपटः परित्यक्तः। येन सिद्धं सवितुः प्राधान्यम्। अतोऽहं ब्रवीमि। वरं साम न पारुष्यमिति ।

EXERCISE XIII.

I. Dissolve and name the following compounds:—
कम्पितवृक्षः, भूमिवर्धनः, हरितहयः, मज्जातजातः, युधिष्ठिरः, धर्मपरः, and भास्करः

II. Give the meanings of.—सैरंध्री, क्षय (in यमक्षय), पुनरुक्त, चीर and प्रभात.

III. Transform or paraphrase.—
राजबन्धुत्वाज्जातदर्पः। किं कलहेन। भास्करेण रश्मयो विकीर्णाः।

IV. Explain चक्षुर्वै सत्यम्.

V. Derive पान्थ, पारुष्य, रसिक, साहस and बन्धु.

VI. Illustrate the uses of two चs mutually correlative.

LESSON XIV.

मृच्छकटिकस्य संविधानकम्

PART I.

आसीदवन्तिपुर्यां, महाभिजनो गुणसंपन्नः शीलवांश्चारुदत्तो नाम सार्थवाहो द्विजः। स च, अत्युदारैर्दानभोगादिभिः क्षीणविभवश्चारित्र्यावशेषो बभूव । तस्यां नगर्यां, तद्गुणानुरक्ता वसन्तसेना नाम

वेशवनिता न्यवसत् । अस्याश्च पुर्याः, अयथार्थनामा पालकः पालको बभूव । अस्य श्यालः संस्थानको नाम, मूढो नृपप्रसाददुर्ललितः सुभगंमन्यश्चासीत् । असौ वसन्तसेनां चकमे । राज्ञः शासनदोषेण लब्धावसराः प्रजानां क्षेमदर्शिनः केचिच्छूराः नरपतिवधाय गूढप्रबन्धं रचयामासुः । आर्यको नाम तेषामधिष्ठाता, राज्ञा कारागृहे निगडित-स्तस्थौ ॥

कदाचिद्रात्रौ, चारुदत्तं रमयित्वा, गृहं प्रति प्रस्थिता वसन्तसेना तदुपाचिकीर्षया, मार्गे चोरभयं नामोत्प्रेक्ष्य, निजाभरणानि तस्यार्पितवती । अथैकदा शर्वर्यां, शर्विलको नाम श्रोत्रियकुलपुत्रश्चालितवृत्तः गृहभङ्गेन तदाभरणजातमपजहार, तच्च वसन्तसेनाया हस्ते निधाय, स्वहृदयवल्लभां मदनिकां नाम तदीयां दासीं दास्यान्मोचयामास । दृष्टमात्रास्तेऽलंकाराः, वसन्तसेनयाभिज्ञाताः ।

अथ प्रभाते चारुदत्तस्तेषामलंकाराणां निष्क्रयार्थमुदारशीलया कुटुम्बिन्या धूतया समर्पितामनर्घां रत्नावलीं, ससंदेशां, सर्वकालमित्रस्य मैत्रेयस्य हस्ते, वसन्तसेनायाः प्रहितवान् । स च गत्वा, रत्नावलीं च दत्वा, वयस्यवाचिकं कथयामास । यत्त्वदीयानि भूषणानि मया द्यूते हारितानि । अतस्तेषां मूल्यत्वेन, प्रसीदेमां रत्नावलीं स्वीकर्तुमिति । एतेनास्य मानशौण्डीरत्वेन, वसन्तसेनाहृदयं सर्वथा परवशीकृतम् ।

ततः प्रदोषे सा, तानलंकारान्रत्नावलीं चादाय, चारुदत्तमुप-स्थिता । आत्मीयेति कृत्वा मया रत्नावली द्यूते हारिता । अतस्तन्मूल्य-त्वेन गृहाणेमान्याभरणानि, इति वदन्ती सा तानि तस्य हस्ते विततार । तानि प्रेक्ष्याभिज्ञाय च, कथमिदं जातमिति भ्रान्तचित्ताय, चारुदत्ताय, साखिलं वृत्तं वर्णयांचकार । रत्नावलीमपि, आर्याधूतायै विससर्ज । अ-त्रान्तरे, कनकशकटिकां क्रीडार्थं प्रार्थयमानं, निरस्तदास्याहृतमृच्छ-कटिकं, प्ररुदितं चारुदत्तकुमारं रोहसेनं प्रीणयितुकामा सा निजाभर-णानि शरीरादवतार्य सुवर्णशकटिकानिर्माणाय तस्मै दत्तवती ।

EXERCISE XIV.

I. Give the meanings of.—
अभिजन, चारित्र्य, दुर्ललित, निगडित, नाम (in चोरभयं नामोत्प्रेक्ष्य), कुल (in कुलपुत्रः), जात (in आभरणजातम्), निष्क्रय, शौण्डीर (in मानशौण्डीरः), and प्ररुदित.

II. Dissolve and name the following compounds:—
सार्थवाहः, वेशवनिता, यथार्थनामा, सुभगंमन्यः, निष्क्रयार्थम्, अनर्घा, सर्वकालमित्रम्, and परवशीकृतम्.

III. Transform or paraphrase.—

स दासीं मोचयामास ।
आर्यको निगडितस्तस्थौ ।
मया भूषणानि हारितानि ।

IV. Give the derivation of शकटिका.

V. On the analogy of भ्रान्त (from भ्रम्), form past participles from the seven roots.—
दम्–तम्–क्षम्–क्लम्–क्रम्–शम्–श्रम्.

LESSON XV.

मृच्छकटिकस्य संविधानकम्

PART II.

अपरेद्युः, विहारार्थं पुष्पकरण्डकं नामोद्यानं गतश्चारुदत्तः, वसन्तसेनानयनाय प्रवहणं प्रास्थापयत् । तदर्थं द्वारि प्रतीक्षमाणं तत्प्रवहणं, कारागृहात्प्रसभं पलायित आर्यकः, नूपुररवानुकारि मुखरं शृङ्खलाखण्डमुद्वहन्नारुरोह । आरूढे च तस्मिन्, वसन्तसेनामेवागतां मन्यमानो यन्ता चारुदत्तं प्रवहणं नीतवान् । तदा, शरणागत आर्यकः, महात्मना चारुदत्तेन, अभयवचनेनाश्वासितः, क्षेमार्थं च तेनैव प्रवहणेनापवाहितः । अतीतो वसन्तसेनागमनसमयः, इति विचिन्त्य, चारुदत्तो नगरं निवृत्तः ।

तदेवोद्यानं गतं स्वामिनं संस्थानकं पुरं प्रति प्रत्यानेतुं प्रवहणेन प्रस्थितश्चेटः, शकटैः संकटायां रथ्यायामवसरं प्रतीक्षमाणः, क्षणं प्रवहणमस्थापयत् । अनेन समयेन, विरचिताविदग्धनेपथ्या वसन्तसेना द्वारदेशमागत्य, तत्र वर्तमानं तदेव प्रवहणं चारुदत्तप्रेषितमिति कृत्वारुरोह। चेटस्तु, चलत्सु शकटेषु, तामारोहन्तीं न शुश्राव। लब्धेऽवकाशे, पुनः प्रवर्तितेन प्रवहणेन संस्थानकं प्राप ।

अथातर्कितोपनतां वसन्तसेनां वीक्ष्य, संस्थानकः प्रमुदितः । तां पुनः स्वप्रार्थनां प्रत्यादिशन्तीं, भृशमभिचुक्रोध, हन्तुकामश्च गले पाणिभ्यां पीडयामास । तेन विरतचेष्टां तां मृतामाकलय्य, गर्तायां शुष्कपर्णगूढां विधाय, नगरमाजगाम । अथ, तस्या हृदयचौरस्य चारुदत्तस्यापचिकीर्षया, अधिकरणं प्राप्तः कथयामास, यदनेन नष्टविभवेन, अलंकारलोभेन हता वसन्तसेनेति ॥

तदनु, आहूतश्चारुदत्तः, "अहमनागाः, इमं व्यतिकरं लेशतोऽपि न वेद्मि," इत्यवोचत् । अनेन समयेन, कनकशकटिकाविधानाय वसन्तसेनया वितीर्णमाभरणजातं चारुदत्तादेशतस्तस्यै प्रत्यर्पयितुं प्रस्थितो मैत्रेयः, मार्गे मित्रं मिथ्यादोषदूषितमाकर्ण्य, अधिकरणं प्राप्तः। तत्र, संस्थानकं तस्याभियोक्तारं दृष्ट्वा, रोषावेशेन तं ताडयितुं प्रवृत्तः । परस्परं प्रहरतोस्तयोः, मैत्रेयस्य कक्षगतं भूषणभाण्डमधो भ्रष्टम्। तदालोक्य, चारुदत्तस्य निर्दोषत्वमात्मना दृढं श्रद्दधानोऽप्यधिकरणिकः, स्वाधिकारनिर्वहणपरतन्त्रः, नयानिष्ठुरतामाश्रित्य, तं कृतापराधमाख्याय, राज्ञानुमतस्तद्वधमादिदेश । तदनु, स तपस्वी वधस्थानं नीतः ।

अत्रान्तरे, उद्यानादपक्रान्ते संस्थानके, कश्चिद् भिक्षुः, संज्ञामापद्यमानां वसन्तसेनामुपरिगतानां पर्णानां चलनादुपलभ्य, तां च जलसेकादिना प्रकृतिस्थां विधाय, तया सह नगरं प्रस्थितः । मार्गे विलपतः पौरवर्गाच्चारुदत्तं हनिष्यमाणं निशम्य, तावुभौ त्वरया वधस्थानमासेदतुः। तां दृष्ट्वा, कोपकरुणाविस्मयानन्दमध्यवर्तिषु जनेषु, भीत्या नश्यन्, हताशः संस्थानकः, कैश्चिन्निगृह्य, चारुदत्तं नीतः। तेन पुनर्महानुभावेन,

अक्षतशरीर एव प्रतिमुक्तः। तदानीमेव, असामान्यसाहसोत्कर्षेण राजानं हतवानार्यकः, नागरिकै राज्येऽभिषिक्तः। सोऽपि, उपकर्तारं चारुदत्तं, कुशावतराज्यदानेनाभिनन्दयामास।

एवं गुणवान्पुण्यशीलो महात्मा चारुदत्तः, महान्तमभ्युदयमाधिजगाम। दुर्गुणः पापात्मा नीचश्च संस्थानकः दुर्गतिं प्राप। एवत्सर्वमद्भुतं शुभोदर्कं वृत्तं, शूद्रकेण कविना मृच्छकटिके नाम नाटके निपुणमुपनिबद्धं पठतां जनानामनल्पां प्रीतिं जनयति॥

EXERCISE XV.

I. Dissolve and name the following compounds:—
अपरेद्युः, विहारार्थम्, शरणागतः, अतर्कितोपनता, अनागाः, प्रकृतिस्था and शुभोदर्कम्.

II. Derive मुखर.

III. Give the meanings of.—विदग्ध (*adj.* to नेपथ्य), अधिकरण, व्यतिकर, अभियोक्तृ, तपस्विन्, and नश्यत्.

IV. Transform or paraphrase:—
प्रवहणेन प्रस्थितः। चेटस्तामारोहन्तीं न शुश्राव। चारुदत्तं हनिष्यमाणं निशम्य। राज्येऽभिषिक्तः।

V. Illustrate the rule क्रुधद्रुहोरुपसृष्टयोः कर्म.

VI. Describe the form अपचिकीर्षया.

VII. Account for the several feelings of the people involved in कोपकरुणाविस्मयानन्दमध्यवर्तिषु.

VIII On the analogy of क्षत (from क्षण्), derive past participles from तन्, क्षिण्, वन्, मन्, हन्, गम्, नम्, यम् and रम्.

CHAPTER VII.

Lessons for translation into Sanskrit.

LESSON I.

The Sun.

The sun rises in the East and sets in the West. The time of *sunrise* is called the morning. The time of *sunset* is called the evening. You may hear the birds singing in the trees in the morning, for they are glad to see the sun again after the long dark night. At sun-rise and at sun-set, *the colours of the sky* are often very pretty. From the sun we get all our *light and heat*. If there were no sun, there would be no life and no joy *in the world*. Not a tree, not even *a blade of grass*, could grow and man could not live, if the sun did not shine. The sun is so bright that we cannot look in its face. If we were so foolish as as to do it, it would hurt our eyes and perhaps make us blind. Sometimes the sun is so hot, that we cannot go out *in the middle of the day* without a shade or a carriage. The sun is very far away from the earth. If it were nearer, then it would burn up every living thing.The sun seems to be smaller than the earth, but it is not so; it is many hundred times larger. It seems to be smaller, because it is so far away.

LESSON II.

How a King was flattered.

A king, having seen a bird *seated on the branch of a tree*, said to the men who were with him, "I wish to shoot that bird. Give me the bow." So they gave him *the bow and arrow*. He drew the bow and took aim; but his arm shook, and so he did not shoot the bird.

The king was much ashamed that he did not hit the bird, even while it was not flying, but seated *on a branch*; and he was going to try again.

But before he had had time to draw the bow and discharge a second arrow, the bird flew away.

The men then said, "Ah, what a kind and good man this king of ours is ! He was too kind to shoot the poor bird : so he let it fly away and escape."

LESSON III.

Our Food.

For food we have *milk and rice and other* things. Milk is the only food of very young children. It is a large part of the food of people in all lands. We get milk from the cow, and the goat and some other animals. When they get good grass to eat, they give much milk. From milk we can make butter and ghee. Rice is got from paddy. Paddy is a *grass-like* plant. It has a long hollow stalk *called straw*. At the top of each stalk there is an ear, which holds grain. The paddy is then thrashed and the grain is pounded and cleaned. Then we have rice. We boil the rice, add a little salt to it and then eat it *with curry*.

LESSON IV.

Hercules and the Carter.

As a clownish fellow was driving his cart *along a deep miry lane*, the wheels stuck so fast in the clay, that the horses could not draw them out. Upon this, he fell a-bawling and praying to Hercules (the god of strength among the ancient Greeks) to come and help him. Hercules, looking down from a cloud, bid him not lie there, like an idle rascal, but get up, en-courage

his horses, and clap his shoulder to the wheel; adding, that this was the only way for him *to obtain his assistance.*

LESSON V.

The thirsty crow.

A crow was once so thirsty that he thought he would die if he did not soon find water. After some time, he saw *a jug of water*; but, when he flew down to it, he found that the water was too low in the jug for him to be able to reach it. He was about to go away in dispair, when he thought of a plan. Fetching a few pebbles, he dropped them one by one *into the jug*. This made the water rise high enough for him to be able to reach it. Thus he saved his life by his cleverness.

LESSON VI.

The Boy and the Jar.

A boy once found a jar, which had *a long thin neck.* The neck was so thin, that he could scarcely put his hand into it. On looking into the jar, he saw that *six or seven large ripe* plums were lying in a heap at the bottom. So he put his hand down the neck of the jar to take out the plums, and took hold of two plums at once. But he found that he could not now draw his hand out.

A man who was standing by, said to him, "If you cannot take out two plums at once, take out one at a time. Your fist will be smaller *with one plum in it* than with two." The boy did so; and by holding one plum at a time, he got them all out by degrees, one after another.

He how grasps at too much may lose all. Be content with taking a little at a time.

LESSON VII.

The Ape and the Trap.

Apes, like some children, often wish to meddle with things they should not touch. An ape whose name was श्याम once saw a man spreading leaves and dust with great care in *the corner of a field.* The ape wanted to know what the man had been hiding. So, as soon as he went away, श्याम ran to the spot. While श्याम was feeling among the leaves, his paw was caught fast in *the sharp jaws* of *a steel trap*. He cried with pain and tried to pull his paw away, but he could not get off, until the man, taking pity on him, set him free.

LESSON VIII.

Their most valuable property.

A king once besieged a city for a long time, and after a brave defence, the people had to surrender. The king sent a message into the town before his soldiers entered it, saying, "I do not wish to kill the women. They may go away to-morrow in peace, and each may carry away her most valuable piece of property." On the morrow the women marched *out of the city*, and they were seen to be staggering under *heavy loads.* They were carrying away their husbands, for these were their most valuable possessions.

LESSON IX.

The fisherman and the little fish.

A fisherman once caught a small fish, which began to pray for its life. "I am much too tiny to be of any use to you," it said, "why do you not put me back in the water now, and come and catch me again *when I have grown big?*" But the fisherman replied, "Perhaps you might not come back to be

caught, when you have grown big. A little fish is better than no fish at all, so I think I will keep you."

LESSON X.

Story of a parrot.

A poor man had a parrot. The parrot had been taught to say the words, "There is no doubt about it." These words were all it could learn, and it might have been heard all day long either whistling a tune or calling out, "There is no doubt about it!"—"There is no doubt about it!"

To every question, Poll always gave the same reply, "There is no doubt about it."

One day its master went to market to sell it. "Who will buy *my parrot*?" cried he. "Twenty दीनारs for my parrot!"

A man, hearing the high price that was asked, turned to the parrot, and said, "Poll, art thou *worth twenty* दीनारs?"

"There is no doubt about it!" was Poll's reply. The man was so pleased, that he bought the bird, and carried it home.

Sometime after, he was sorry for his bargain. Standing *beside the cage of the parrot,* he said, "What a fool I was to throw so much money away!" "There is no doubt about it!" cried the bird. And this time the parrot was right.

LESSON XI.

Mimic Monkeys.

A sailor once went ashore on the coast of *South America.* He had with him a number of red woollen caps *for sale.* On his way to a town at some distance from the coast, he had to pass through a forest, in which *troops of monkeys* were everywhere seen climbing among the trees.

At noon, as the sun was right over-head, the sailor had to take shelter from its *burning rays.* He lay down to rest under a large tree. Taking one of the caps out of his bundle, he put it *on his head*, and soon fell fast asleep.

When he awoke, he found to his amazement that the caps were all gone! He heard a most unusual chattering among the dense branches above him, and looking up he saw the trees *alive with troops of monkeys.* On the head of each monkey was a red woollen cap! The little mimics had watched his proceedings; and having stolen his caps while he slept, had adorned their black pates with their booty. The monkeys gave no heed to his shouts, but only grinned at his rage. Finding every attempt to get back his caps fruitless, he pulled off the one which he had put on his head, and threw it on the ground, crying out, "Here, you little thieving rogues, if you *will* keep the rest, you may take this one too!" No sooner had he done this, than, to his great surprise, the little animals at once did the same. Each snatched the cap from his head and threw it on the ground! The sailor regained all his caps, and marched off *in triumph.*

LESSON XII.

The Moon.

The moon is a round ball. We cannot tell *its size* by looking at it. Some boys and girls think it as large as the sun, but it is very much smaller. It is not so large as the earth even. If you hold a flower in your hand, it will look as large as a very distant tree; but the tree is really larger *than the flower.* So if the moon seems to be as large as the sun, it is because the sun is so much farther away. The moon does not give us heat like the sun. It gives us only light, and that light is not its own. The moon is a dark body; it borrows all its light from the sun. The light of ths sun *falling on the face of the moon* causes it to shine.

Some boys and girls think that they can see the moon move. Yet they do not see the moon move, but only the clouds. If you look at the moon up through the *branches of a tree*, you will find that it seems to stand quite still and only the clouds beside it move. Yet the moon does move but so slowly that it seems to us to be quite still. It moves round the earth in a month.

LESSON XIII.

Good and bad apples.

One day Robert's father saw him playing with some bad boys. He had observed for some time a change for the worse in his son, and now he knew the cause. He was very sorry, but he said nothing to Robert at the time. In the evening he brought from the garden six beautiful apples, put them *on a plate*, and gave them to Robert, who thanked him. " You may lay them aside for a few days, that they may become mellow, " said the father. Robert cheerfully placed the plate *with the apples* in his mother's *store-room*. Just as he was putting them away, his father laid on the plate a seventh apple, which was quite rotten, and he desired Robert to let it remain there. "Father," said Robert, " the rotten apple will spoil all the others. " " Do you think so ? Why should not the sound apples rather make the bad one sound ? " said his father. With these words he shut *the door of the room*. *Eight days* afterwards he asked his son to open the door and take out the apples. But what a sight was there ! The six apples, which had been so sound and good, spread a bad smell through the room. " O father ! " cried he, " did I not tell you that the rotten apple would spoil the good ones ? " " My boy, " said his father, have I not often told you that *the company of bad children* will make you bad ? Yet you do not listen to me. I want you to learn a lesson from these apples. If you keep company with wicked boys, you will be soon like them. "

Robert did not forget the lesson. When any of his former *play-fellows* asked him to join in their games, he thought of the rotten apples, and refused to play with them.

LESSON XIV.

The Mangoes.

Two little boys राम *and* कृष्ण were one day walking along the road, when they came to a garden *with a wall round it. Inside the garden*, they could see all kinds of fruit trees *with ripe fruit hangiug from them.* The two little boys stopped to look at them. Now they wished they could have some of the fruit they saw. At last राम said, "Let us go over the wall and have some of the mangoes; they will be so *nice and cool* on this hot day." That would be wrong;" said कृष्ण, "for the fruit does not belong to us. It would be stealing to take it." "There is no one near to see us, and if you do not tell, no one can know." "Do you not know that God sees you, and knows all that you do ?" Just then they saw a man leap over the wall a little way off. He went straight to a tree and began to help himself to mangoes. But he had not plucked many, when *the owner of the garden* came upon him. "Why do you come into my garden to steal my fruit?" he asked *in an angry tone,* "I will teach you a lesson, you, *bad man.*" So he called some of his servants and sent him to town to be handed over to the police. राम looked on in silence. He was now glad that he had such a good boy as कृष्ण for his friend. Try to be always with those who lead you in *the right way.*

LESSON XV.

Counsels to Children.

Never tell an *untruth.* When you are relating any thing that you have seen or heard, tell it exactly as it was. Do not

alter or invent any part, to make, as you may think, a prettier story. If you have forgotten any part, say that you have forgotten it. Persons *who love the truth* **never tell a lie even in jest.**

Consider well before you make a promise. If you say you will do a thing, and you do it not, you will tell a lie; and who then will trust or believe you?

When you have done wrong, do not deny it, even if you are afraid that you will be punished for it. If you are sorry for what you have done, and try to do so no more, people will very seldom be angry with you, or punish you. They will love you for speaking the truth; they will think that they may always believe what you say; since they find you will not tell a lie even *to hide a fault,* **and to prevent yourself from being punished.**

When you are asked a question, answer boldly and simply, thinking only of the truth. We cannot trust or like a boy, unless he gives plain answers when questioned.

LESSON XVI.

पाणिनि's Triumph.

Now in course of time, वर्ष got a large *number of pupils,* and among them there was one rather stupid pupil *of the name of* पाणिनि. Being *wearied out with service,* he was sent away by *the preceptor's wife.* Being disgusted at it and *longing for learning,* he went to the Himalayas to perform austerities. There he obtained from the god *who wears the moon as a crest, propitiated by severe austorities, a new grammar, the source of all learning.* Thereupon he came and challenged वररुचि to a disputation; and *seven days* passed away in the course of the disputation. On the eighth day, he had been fairly conquered by वररुचि, but *immediately afterwards,* a terrible *menacing sound* was uttered by शिव *in the firmament.* Owing to that the ऐन्द्र grammar was exploded out of the world and वररुचि *and others, being conquered by* पाणिनि, became accounted fools.

LESSON XVII.

Story of राम.

The god *from whose navel the lotus springs* became fourfold, as the four sons of दशरथ–राम, लक्ष्मण, भरत and शत्रुघ्न *for the protection of the world.* राम, whilst yet a boy, accompanied विश्वामित्र *to protect his sacrifice*, and slew ताडका. He afterwards killed मारीच with resistless shafts; and सुबाहु and others fell by his arrows. He removed the guilt of अहल्या by merely looking upon her. In *the palace of* जनक, he broke *with ease* the mighty bow of महेश्वर, and received, as the prize of his prowess, the hand of सीता, the daughter of the king, *self-born* from the earth. He humbled the pride of परशुराम, who vaunted his triumphs over *the race of* हैहय, and his repeated slaughters of the क्षत्रिय tribes. Obedient to *the commands of his father*, and cherishing no regret for *the loss of sovereignty*, he, accompanied by his brother लक्ष्मण, and his wife सीता, entered the forest where he killed *in conflict* विराध, खर, दूषण, *and other* राक्षस*s*, the *headless* giant कबन्ध and वालिन् (*the monkey-monarch*). Having built a bridge across the ocean and destroyed the whole राक्षस nation, he recovered (his bride) सीता whom their *ten-headed* king रावण had carried off, and returned to अयोध्या with her, after she had been purified by *the fiery ordeal* from the soil *contracted by her captivity* and had been honoured by the assembled gods who bore witness to her virtue. भरत made himself master of *the country of the* गंधर्व*s* after destroying vast numbers of them; and शत्रुघ्न, having killed the राक्षस chief लवण, *the son of* मधु, took possession of *his capital* मथुरा.

Having thus, by their *unequalled valour and might*, rescued the whole world from the dominion of malignant fiends, राम, लक्ष्मण, भरत and शत्रुघ्न reascended to heaven and were followed by those people of कोसल, who were *fervently devoted* to these incarnate portions of the Supreme विष्णु.

LESSON XVIII.

Contentment.

"Give me neither poverty nor riches", this will ever be the prayer of the wise. For wealth is a relative thing; since he that has little and wants less is richer than he that has much but wants more. True contentment depends not upon what we have; a tub was large enough for Diogenes, but a world was too little for Alexander.

LESSON XIX.

The three bride-grooms.

PART I.

In the city of उज्जयिनी, there was a king *named* महाबल, who had a daughter *of incomparable beauty* endowed with all imaginable good qualities, and *who had attained to years of puberty*. In order to match her in alliance with one of royal blood, the king undertook a journey to the South. Arrived at *the court of a king* in that part, he was addressed by an unknown Brahman who demanded of him his daughter in marriage. The king answered that he had resolved to marry her to a person bearing some good quality; when the Brahman exclaimed, "I possess one" "What is that?" asked the king. I have made an artificial chariot *which possesses the virtue of being moved in the air*". "Well then" said the king, "Can you conduct me by it to उज्जयिनी? There you shall be married with my daughter". Presently both sat in the chariot, and in a twinkling they reached उज्जयिनी through the air.

During the king's absence, however, a Brahman *possessed of some art* applied for the princess to her brother. He was acquainted with past, present and future things. There was also *another person* introduced for the same purpose to the queen, *the princess' mother*, without the knowledge of either the king

or the prince. This man was an archer and possessed the power of shooting any animal with no other guide than the beast's sound.

LESSON XX.

The three bridegrooms.

PART II.

Thus, the three assured themselves of obtaining the princess. On hearing this, the king was much *embarassed as to what to do next*. In the meanwhile, the princess was one night ravished by a giant, who seeing her beauty had fallen in love with her. Next morning, the king held a council to determine on the best measures *he could take to discover the princess*; when the Brahman that was acquainted with the past, present and future, said that the princess had been taken by a ravisher to *Mount* विन्ध्य. The archer said I would kill the ravisher and rescue the princess, if I could but reach *the haunt of the giant.*" The third said, "I will repair that want by lending you my chariot. In short, they all mounted the chariot and went through the air to the mountain and having traced out the ravisher, killed him, and returned to the city with the princess. The king was *overjoyed* at the restoration of his daughter. He then gave her in marriage to that Brahman who could tell where she had been, for without this knowledge the efforts of the other two would have been useless.

LESSON XXI.

Origin of the term काकुत्स्थ.

In the त्रेतायुग, a violent war broke out between *gods and demons*, in which the former were vanquished. They consequently had recourse to विष्णु for assistance and propitiated him by their adorations. The Eternal Ruler of the universe, नारायण had compassion upon them and said, "What you desire

is known to me. Hear, how your wishes shall be fulfilled. There is an illustrious prince named पुरंजय, son of *a royal sage*. Into his person, I will infuse a portion of myself, and having descended upon earth, I will in his person subdue all your enemies." Do you therefore endeavour to secure the aid of पुरंजय *for the destruction of your enemies*." Acknowledging, *with reverence, the kindness of the Deity*, the *immortals* quitted his presence and repaired to पुरंजय, whom they thus addressed. "*Most renowned* क्षत्रिय, we have come to thee, to solicit thy alliance against our enemies. It will not become thee to disappoint our hopes." The prince replied, "Let this your इन्द्र, *the monarch of the spheres*, the god *of the hundred sacrifices*, consent to carry me *upon his shoulders*, and I will wage battle with your adversaries, as your ally". The gods and इन्द्र readily answered, "so be it!" and the latter assuming *the shape of a bull*, the prince mounted upon his shoulders. Being thus *filled with delight* and invigorated by the power of the Eternal Ruler of all *movable and immovable* things, he destroyed, in the battle that ensued, all *the enemies of the gods*; and because he annihilated the demon host while seated upon the shoulders (or ककुद् of the bull), he thence obtained the appelation of ककुत्स्थ (seated on the hump); and his descendants are often spoken of as काकुत्स्थ.

CHAPTER VIII.

Select poetic passages for interpretation and recitation.

(१) ईशवन्दनम्

नमः सवित्रे जगदेकचक्षुषे
जगत्प्रसूतिस्थितिनाशहेतवे ।
त्रयीमयाय त्रिगुणात्मधारिणे
विरिञ्चिनारायणशंकरात्मने ॥ १ ॥

यो देवः सवितास्माकं धियो धर्मादिगोचरे ।
प्रेरयेत्तस्य तद्भर्गः सद्वरेण्यमुपास्महे ॥ २ ॥

अभ्रश्यामः शुभ्रयज्ञोपवीती
सत्कौपीनः पीतकृष्णाजिनश्रीः ।
छत्री दण्डी पुण्डरीकायताक्षः
पायाद्देवो वामनो ब्रह्मचारी ॥ ३ ॥

यः पूतनामारणलब्धकीर्तिः काकोदरो येन विनीतदर्पः ।
यशोदयालंकृतमूर्तिरव्यात्पतिर्यदूनामथवा रघूणाम् ॥ ४ ॥

इन्दीवरदलश्यामामिन्दिरानन्दकन्दलम् ।
वन्दारुजनमन्दारं वन्देऽहं यदुनन्दनम् ॥ ५ ॥

दामोदर गुणमन्दिर सुन्दरवदनारविन्द गोविन्द ।
भवजलधिमथनमंदर परमं दरमपनय त्वं मे ॥ ६ ॥

अज्ञानान्धस्य लोकस्य ज्ञानाञ्जनशलाकया ।
चक्षुरुन्मीलितं येन तस्मै पाणिनये नमः ॥ ७ ॥

पर्वतभेदि पवित्रं जैत्रं नरकस्य बहुमतंगहनम् ।
हरिमिव हरिमिव हरिमिव सुरसरिदम्भः पतन्नमत ॥ ८ ॥

(२) धर्मप्रशंसा

एक एव सुहृद्धर्मो निधनेऽप्यनुयाति यः ।
शरीरेण समं नाशं सर्वमन्यत्तु गच्छति ॥ ९ ॥

सत्यं ब्रूयात्प्रियं ब्रूयान्नब्रूयात्सत्यमप्रियम् ।
प्रियं च नानृतं ब्रूयादेष धर्मः सनातनः ॥ १० ॥

दानं भोगो नाशस्तिस्रो गतयो भवन्ति वित्तस्य ।
यो न ददाति न भुङ्क्ते तस्य तृतीया गतिर्भवति ॥ ११ ॥

चत्वारो धनदायादा धर्माग्निनृपतस्कराः ।
तेषां ज्येष्ठावमानेन त्रयः कुप्यन्ति बान्धवाः ॥ १२ ॥

धनानि भूमौ पशवश्च गोष्ठे भार्या गृहद्वारि जनः श्मशाने ।
देहश्चितायां परलोकमार्गे कर्मानुगो गच्छति जीव एकः ॥ १३ ॥

---

(३) विद्यामहत्त्वम्.

कोऽतिभारः समर्थानां किं दूरं व्यवसायिनाम् ।
को विदेशः सविद्यानां कः परः प्रियवादिनाम् ॥ १४ ॥

सद्विद्या यदि का चिन्ता वराकोदरपूरणे ।
शुकोऽपि लभते वृत्तिं हरे राम इति ब्रुवन् ॥ १५ ॥

विद्या मित्रं प्रवासे च भार्या मित्रं गृहेषु च ।
व्याधिस्थस्यौषधं मित्रं धर्मो मित्रं मृतस्य च ॥ १६ ॥

सुखार्थी च त्यजेद्विद्यां विद्यार्थी च त्यजेत्सुखम् ।
सुखार्थिनः कुतो विद्या कुतो विद्यार्थिनः सुखम् ॥ १७ ॥

रूपयौवनसंपन्ना विशालकुलसंभवाः ।
विद्याहीना न शोभन्ते निर्गन्धा इव किंशुकाः ॥ १८ ॥

मतिरेव बलाद्गरीयसी तदभावे बलिनोऽपि निर्बलाः ।
इति घोषयतीव डिण्डिमः करिणो हस्तिपकाहतः क्वणन् ॥ १९ ॥

इतरतापशतानि निजेच्छया ।
वितर तानि सहे चतुरानन ॥
अरसिकेषु कवित्वनिवेदनं ।
शिरसि मा लिख मा लिख मा लिख ॥ २० ॥

---

(४) दैवविलसितम्.

निमग्नस्य पयोराशौ पर्वतात्पतितस्य च ।
तक्षकेणापि दष्टस्य आयुर्मर्माणि रक्षति ॥ २१ ॥
वने रणे शत्रुजलाग्निमध्ये महार्णवे पर्वतसंकटे वा ।
सुप्तं प्रमत्तं विषमास्थितं वा रक्षन्ति पुण्यानि पुराकृतानि ॥ २२ ॥
न निर्मिता केन न दृष्टपूर्वा न श्रूयते हेममयी कुरङ्गी ।
तथापि तृष्णा रघुनन्दनस्य विनाशकाले विपरीतबुद्धिः ॥ २३ ॥
स्वयं महेशः श्वशुरो नगेशः सखा धनेशस्तनयो गणेशः ।
तथापि भिक्षाटनमेव शंभोर्बलीयसी केवलमीश्वरेच्छा ॥ २४ ॥

---

(५) उद्यमोत्कर्षः

उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः ।
न हि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ॥ २५ ॥
उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मीर्-
दैवेन देयमिति कापुरुषा वदन्ति ।
दैवं निहत्य कुरु पौरुषमात्मशक्त्या
यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोऽत्र दोषः ॥ २६ ॥

नात्मानमवमन्येत पूर्वाभिरसमृद्धिभिः ।
आ मृत्योः श्रियमन्विच्छेन्नैनां मन्येत दुर्लभाम् ॥ २७ ॥

उत्साहसंपन्नमदीर्घसूत्रं क्रियाविधिज्ञं व्यसनेष्वसक्तम् ।
शूरं कृतज्ञं दृढसौहृदं च लक्ष्मीः स्वयं याति निवासहेतोः॥२८॥

निपानमिव मण्डूकाः सरः पूर्णमिवाण्डजाः ।
सोद्योगं नरमायान्ति विवशाः सर्वसंपदः ॥ २९ ॥

विद्वानेव विजानाति विद्वज्जनपरिश्रमम् ।
न हि वन्ध्या विजानाति गुर्वीं प्रसववेदनाम् ॥ ३० ॥

सूतो वा सूतपुत्रो वा यो वा को वा भवाम्यहम् ।
दैवायत्तं कुले जन्म मदायत्तं तु पौरुषम् ॥ ३१ ॥

रत्नैर्महार्हैस्तुतुषुर्न देवा न भेजिरे भीमविषेण भीतिम् ।
सुधां विना न प्रययुर्विरामं न निश्चितार्थाद्विरमन्ति धीराः ॥३२॥

---

(६) वित्तवर्णनम्

यस्यास्ति वित्तं स नरः कुलीनः
स पण्डितः सः श्रुतवान् गुणज्ञः ।
स एव वक्ता स च दर्शनीयः
सर्वे गुणाः कांचनमाश्रयन्ते ॥ ३३ ॥

वयोवृद्धास्तपोवृद्धा ज्ञानवृद्धास्तथापरे ।
ते सर्वे धनवृद्धस्य द्वारि तिष्ठंति किंकराः ॥ ३४ ॥

एहि गच्छ पतोत्तिष्ठ वद मौनं समाचर ।
एवमाशाग्रहग्रस्तैः क्रीडन्ति धनिनोऽर्थिभिः ॥ ३५ ॥

सुखं हि दुःखान्यनुभूय शोभते घनांधकारेष्विव दीपदर्शनम् ।
सुखात्तु यो याति नरो दरिद्रतां धृतः शरीरेण मृतः स जीवति ॥ ३६ ॥

प्रायेण धनिनामेव धनलोभो निरन्तरम् ।
पश्य कोटिद्वयोपेतं लक्षाय प्रणतं धनुः ॥ ३७ ॥

अन्यायोपार्जितं द्रव्यं दश वर्षाणि तिष्ठति ।
प्राप्ते त्वेकादशे वर्षे समूलं च विनश्यति ॥ ३८ ॥

---

(७) वैभवम्

अलमेष विलोकितः प्रजानां सहसा संहतिमंहसां विहन्तुम् ।
घनवर्त्म सहस्रधेव कुर्वन् हिमगौरैरचलाधिपः शिरोभिः ॥ ३९ ॥

संवाद्भिः सकुसुमरेणुभिः समीरैरानम्रैर्बहुफलधारिभिर्वनान्तैः ।
श्च्योतद्भिर्मधुपटलैश्च वानराणामाप्यानो रिपुवधसंभवः प्रमोदः ॥४०॥

इतः स्वपिति केशवः कुलमितस्तदीयद्विषा—
मितश्च शरणार्थिनः शिखरिणां गणाः शेरते ।
इतोऽपि वडवानलः सह समस्तसंवर्तकै—
रहो विततमूर्जितं भरसहं च सिन्धोर्वपुः ॥ ४१ ॥

स स्वहस्तकृतचिह्नशासनः
पाकशासनसमानशासनः ॥
आ शशाङ्कतपनार्णवस्थिते—
र्विप्रसादकृतभूयसीर्भुवः ॥ ४२ ॥

---

(८) तेजस्विता.

सर्वं परवशं दुःखं सर्वमात्मवशं सुखम् ।
एतद्विद्यात्समासेन लक्षणं सुखदुःखयोः ॥ ४३ ॥

कष्टं च खलु मूर्खत्वं कष्टं च खलु यौवनम्।
कष्टात्कष्टतरं चैव परगेहनिवासनम् ॥ ४४ ॥

स पुमानर्थवज्जन्मा यस्य नाम्नि पुरः स्थिते।
नान्यामङ्गुलिमभ्येति संख्यायामुद्यताङ्गुलिः ॥ ४५ ॥

परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते।
स जातो येन जातेन याति वंशः समुन्नतिम् ॥ ४६ ॥

वंशलक्ष्मीमनुद्धृत्य समुच्छेदेन विद्विषाम्।
निर्वाणमपि मन्येऽहमन्तरायं जयश्रियः ॥ ४७ ॥

यज्जीव्यते क्षणमपि प्रथितं मनुष्यै-
र्विज्ञानविक्रमयशोभिरहीयमानम् ।
तन्नाम जीवितमिह प्रवदन्ति तज्ज्ञाः
काकोऽपि जीवति चिरं च बलिं च भुङ्क्ते ॥ ४८ ॥

यदचेतनोऽपि पादैः स्पृष्टः प्रज्वलति सवितुरिनकान्तः।
तत्तेजस्वी पुरुषः परकृतनिकृतिं कथं सहते ॥ ४९ ॥

किमपेक्ष्य फलं पयोधरान् ध्वनतः प्रार्थयते मृगाधिपः।
प्रकृतिः खलु सा महीयसः सहते नान्यसमुन्नतिं यया ॥ ५० ॥

---

(९) सज्जनप्रशंसा

शैले शैले न माणिक्यं मौक्तिकं न गजे गजे।
साधवो न हि सर्वत्र चन्दनं न वने वने ॥ ५१ ॥

नागुणी गुणिनं वेत्ति गुणी गुणिषु मत्सरी।
गुणी च गुणरागी च विरलः सरलो जनः ॥ ५२ ॥

सत्यं माता पिता ज्ञानं धर्मो भ्राता दया सखी।
क्षान्तिः पत्नी शमः पुत्रः षडेते मम बांधवाः ॥ ५३ ॥

परैः प्रोक्ता गुणा यस्य निर्गुणोऽपि गुणी भवेत् ।
इन्द्रोऽपि लघुतां यायात्स्वयंप्रख्यापितैर्गुणैः ॥ ५४ ॥

विपदि धैर्यमथाभ्युदये क्षमा
सदसि वाक्पटुता युधि विक्रमः ।
यशसि चाभिरुचिर्व्यसनं श्रुतौ
प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनाम् ॥ ५५ ॥

---

(१०) खलगर्हणम्.

परोक्षे कार्यहन्तारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनम् ।
वर्जयेत्तादृशं मित्रं विषकुंभं पयोमुखम् ॥ ५६ ॥

दुश्चरितैरेव निजैर्भवति दुरात्मा विशङ्कितो लोके ।
दर्शनपथमापन्नं पन्नगकुलमाकुलीभवति ॥ ५७ ॥

मूर्खा यत्र न पूज्यन्ते धान्यं यत्र सुसंचितम् ।
दंपत्योः कलहो नास्ति तत्र श्रीः स्वयमागता ॥ ५८ ॥

दह्यमानाः सुतीव्रेण नीचाः परयशोऽग्निना ।
अशक्तास्तत्पदं गन्तुं ततो निन्दां प्रकुर्वते ॥ ५९ ॥

सीदन्ति सन्तो विलसन्त्यसन्तः पुत्रा म्रियन्ते जनकश्चिरायुः ।
परेषु मैत्री स्वजनेषु वैरं पश्यन्तु लोकाः कलिकौतुकानि ॥ ६० ॥

---

(११) उदारचरितम्

वज्रादपि कठोराणि मृदूनि कुसुमादपि ।
लोकोत्तराणां चेतांसि को हि विज्ञातुमर्हति ॥ ६१ ॥

पातितोपि कराघातैरुत्पतत्येव कन्दुकः ।
प्रायशस्तु सुवृत्तानामस्थायिन्यो विपत्तयः ॥ ६२ ॥
उदारस्य तृणं वित्तं तृणं शूरस्य जीवितम् ।
विरक्तस्य तृणं भार्या निःस्पृहस्य तृणं जगत् ॥ ६३ ॥
अधमा धनमिच्छन्ति धनमानौ च मध्यमाः ।
उत्तमा मानमिच्छन्ति मानो हि महतां धनम् ॥ ६४ ॥
अखिलेषु विहंगेषु हन्त स्वच्छन्दचारिषु ।
शुक पञ्जरबन्धस्ते मधुराणां गिरां फलम् ॥ ६५ ॥
कान्ताकटाक्षविशिखा न दहन्ति यस्य
चेतो न निर्दहति कोपकृशानुतापः ।
कर्षन्ति भूरि विषयाश्च न लोभपाशै—
र्लोकत्रयं जयति कृत्स्नमिदं स धीरः ॥ ६६ ॥
उदयति यदि भानुः पश्चिमे दिग्विभागे
प्रचलति यदि मेरुः शीततां याति वह्निः ।
विकसति यदि पद्मं पर्वताग्रे शिलायां
न भवति विपरीतं भाषितं सज्जनानाम् ॥ ६७ ॥
निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु
लक्ष्मीः समाविशतु गच्छतु वा यथेष्टम् ।
अद्यैव वा मरणमस्तु युगान्तरे वा
न्याय्यात् पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ॥६८ ॥

---

(१२) सतीचरितम्

पतिं या नाभिचरति मनोवाग्देहसंयता ।
सा भर्तृलोकमाप्नोति सद्भिः साध्वीति चोच्यते ॥ ६९ ॥

सदा प्रहृष्टया भाव्यं गृहकार्येषु दक्षया ।
सुसंस्कृतोपस्करया व्यये चामुक्तहस्तया ॥ ७० ॥

पदन्यासो गेहाद्बहिरहिफणारोपणसमो
निजावासादन्यद्भवनमपरद्वीपतुलितम् ।
वचो लोकालभ्यं कृपणधनतुल्यं मृगदृशः
पुमानन्यः कान्ताद्विधुरिव चतुर्थीसमुदितः ॥ ७१ ॥

---

(१३) अनुशासनम्

यमो वैवस्वतो देवो यस्तवैष हृदि स्थितः ।
तेन चेदविवादस्ते मा गङ्गां मा कुरून् गमः ॥ ७२ ॥

उत्पन्नपश्चात्तापस्य बुद्धिर्भवति यादृशी ।
तादृशी यदि पूर्वं स्यात्कस्य न स्यान्महोदयः ॥ ७३ ॥

सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदां पदम् ।
वृणते हि विमृश्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव संपदः ॥ ७४ ॥

हरिं हरीतकीं राजन् गायत्रीं च दिने दिने ।
मोक्षारोग्यतपःकामश्चिन्तयेद्भक्षयेज्जपेत् ॥ ७५ ॥

किं खलु पथ्यं धर्मः कः शुचिरिह यस्य मानसं शुद्धम् ।
कः पण्डितो विवेकी किं विषमवधरिणा गुरुषु ॥ ७६ ॥

जीयन्तां दुर्जया देहे रिपवश्चक्षुरादयः ।
जितेषु ननु लोकोऽयं तेषु कृत्स्नस्त्वया जितः ॥ ७७ ॥

मातृवत्परदारांश्च परद्रव्याणि लोष्टवत् ।
आत्मवत्सर्वभूतानि यः पश्यति स पश्यति ॥ ७८ ॥

यावत्स्वस्थो ह्ययं देहो यावन्मृत्युश्च दूरतः ।
तावदात्महितं कुर्याः प्राणान्ते किं करिष्यसि ॥ ७९ ॥

नान्नोदकसमं दानं न तिथिर्द्वादशीसमा ।
न गायत्र्याः परो मंत्रो न मातुर्दैवतं परम् ॥ ८० ॥

दानं प्रियवाक्सहितं ज्ञानमगर्वं क्षमान्वितं शौर्यम् ।
वित्तं त्यागसमेतं दुर्लभमेतच्चतुर्भद्रम् ॥ ८१ ॥

लालनाद्बहवो दोषास्ताडनाद्बहवो गुणाः ।
तस्मात्पुत्रं च शिष्यं च ताडयेन्न तु लालयेत् ॥ ८२ ॥

दृष्टिपूतं न्यसेत्पादं वस्त्रपूतं पिबेज्जलम् ।
शास्त्रपूतं वदेद्वाक्यं मनःपूतं समाचरेत् ॥ ८३ ॥

त्यजेद्धर्मं दयाहीनं विद्याहीनं गुरुं त्यजेत् ।
त्यजेत्क्रोधमुखीं भार्यां निःस्नेहान्बान्धवांस्त्यजेत् ॥ ८४ ॥

सत्कुले योजयेत्कन्यां पुत्रं विद्यासु योजयेत् ।
व्यसने योजयेच्छत्रुमिष्टं धर्मेण योजयेत् ॥ ८५ ॥

त्यजेदेकं कुलस्यार्थे ग्रामस्यार्थे कुलं त्यजेत् ।
ग्रामं जनपदार्थे च धरामात्मार्थमुत्सृजेत् ॥ ८६ ॥

प्राप्य चलानधिकाराञ्शत्रुषु मित्रेषु बन्धुवर्गेषु ।
नापकृतं नोपकृतं न सत्कृतं किं कृतं तेन ॥ ८७ ॥

धनिकः श्रोत्रियो राजा नदी वैद्यस्तु पञ्चमः ।
पञ्च यत्र न विद्यन्ते न तत्र दिवसं वसेत् ॥ ८८ ॥

उद्यमः साहसं धैर्यं बुद्धिः शक्तिः पराक्रमः ।
षडेते यत्र वर्तन्ते तत्र देवः सहायकृत् ॥ ८९ ॥

ते शतं हि वयं पंच स्वकीये कलहे सति ।
अन्यैस्तु कलहे प्राप्ते वयं पंचोत्तरं शतम् ॥ ९० ॥

अल्पानामपि वस्तूनां संहतिः कार्यसाधिका ।
तृणैर्गुणत्वमापन्नैर्बध्यन्ते मत्तदन्तिनः ॥ ९१ ॥

जलबिन्दुनिपातेन क्रमशः पूर्यते घटः।
स हेतुः सर्वविद्यानां धर्मस्य च धनस्य च ॥ ९२ ॥

अनागतविधातारमप्रमत्तमकोपनम्।
स्थिरारम्भमदीनं च नरं श्रीरुपतिष्ठते ॥ ९३ ॥

नात्यन्तं सरलैर्भाव्यं गत्वा पश्य वनस्थलीम्।
छिद्यन्ते सरलास्तत्र कुब्जास्तिष्ठन्ति पादपाः ॥ ९४ ॥

राजन्दुधुक्षसि यदि क्षितिधेनुमेतां
तेनाद्य वत्समिव लोकममुं पुषाण।
तस्मिन्हि सम्यगनिशं परिपोष्यमाणे
नानाफलैः फलति कल्पलतेव भूमिः ॥ ९५ ॥

---

(१४) सत्यकथनम्.

जनिता चोपनेताच यस्तु विद्यां प्रयच्छति।
अन्नदाता भयत्राता पञ्चैते पितरः स्मृताः ॥ ९६ ॥

राजपत्नी गुरोः पत्नी मित्रपत्नी तथैव च।
पत्नीमाता स्वमाताच पञ्चैता मातरः स्मृताः ॥ ९७ ॥

हर्षस्थानसहस्राणि भयस्थानशतानि च।
दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् ॥ ९८ ॥

मृगा मृगैः सङ्गमनुव्रजन्ति गावश्च गोभिस्तुरगास्तुरंगैः।
मूर्खाश्च मूर्खैः सुधियः सुधीभिः समानशीलव्यसनेषु सख्यम् ॥ ९९ ॥

सुखस्य दुःखस्य न कोऽपि दाता
परो ददातीति कुबुद्धिरेषा।
अहं करोमीति वृथाभिमानः
स्वकर्मसूत्रग्रथितो हि लोकः ॥ १०० ॥

हितैषिणः सन्ति न ते मनीषिणो
मनीषिणः सन्ति न ते हितैषिणः ।
हितश्च विद्वांश्च सुदुर्लभो जनो
यथौषधं स्वादु च रोगहारि च ॥ १०१ ॥

राज्ञि धर्मिणि धर्मिष्ठाः पापे पापाः समे समाः ।
राजानमनुवर्तन्ते यथा राजा तथा प्रजा ॥ १०२ ॥

एकाकिना तपो द्वाभ्यां पठनं गायनं त्रिभिः ।
चतुर्भिर्गमनं क्षेत्रं पञ्चभिर्बहुभी रणः ॥ १०३ ॥

वरमेको गुणी पुत्रो न च मूर्खशतान्यपि ।
एकश्चन्द्रस्तमो हन्ति न च तारागणोऽपि च ॥ १०४ ॥

ते पुत्रा ये पितुर्भक्ताः स पिता यस्तु पोषकः ।
तन्मित्रं यत्र विश्वासः सा भार्या यत्र निर्वृतिः ॥ १०५ ॥

ददाति प्रतिगृह्णाति गुह्यमाख्याति पृच्छति ।
भुङ्क्ते भोजयते चैव षड्विधं प्रीतिलक्षणम् ॥ १०६ ॥

---

(१५) सुभाषितम्.

दीपो भक्षयते ध्वान्तं कज्जलं च प्रसूयते ।
यादृगन्नं भक्षयते तादृशी जायते प्रजा ॥ १०७ ॥

पथ्येऽसति गदार्तस्य किमौषधनिषेवणम् ।
पथ्ये सति गदार्तस्य किमौषधनिषेवणम् ॥ १०८ ॥

अयुक्तं स्वामिनो युक्तं युक्तं नीचस्य दूषणम् ।
अमृतं मृत्यवे राहोर्भूषायै शूलिनो विषम् ॥ १०९ ॥

यत्र विद्वज्जनो नास्ति श्लाघ्यस्तत्राल्पधीरपि ।
निरस्तपादपे देशे एरण्डोऽपि द्रुमायते ॥ ११० ॥

अनन्तपारं किल शास्त्रजातं स्वल्पं तथायुर्बहवश्च रोगाः ।
यत्सारभूतं तदुपासनीयं हंसो यथा क्षीरमिहाम्बुमध्यात् ॥ १११ ॥

मय्येव जीर्णतां यातु यत्त्वयोपकृतं हरे ।
नरः प्रत्युपकारार्थी विपत्तिमभिकाङ्क्षति ॥ ११२ ॥

अहो धनिकता लोके निर्धनस्यापि मारुतेः ।
धनेशार्चितपादोऽपि येन राम ऋणीकृतः ॥ ११३ ॥

अमन्थि मुरवैरिणा पुनरमायि मर्यादया
अहावि मुनिना मुखे वशमनायि लङ्कारिणा ।
अलङ्घि कपिनाप्यसौ सुखमतारि शाखामृगैः
क्व नाम वसुधापतेस्तव यशोनिधिः क्वाम्बुधिः ॥११४ ॥

कस्य मरौ दुराधिगमः कः कमले कथय विरचितावासः ।
कैस्तुष्यति चामुण्डा वद रिपवस्ते कुतो नष्टाः ॥ ११५ ॥

पुरा कवीनां गणनाप्रसंगे कनिष्ठिकाधिष्ठितकालिदासा ।
अद्यापि तत्तुल्यकवेरभावादनामिका सार्थवती बभूव ॥ ११६ ॥

रवेः कवेः किं समरस्य सारं कृषेर्भयं किं किमुशन्ति भृङ्गाः ।
खलाद्भयं विष्णुपदं च केषां भागीथीतीरसमाश्रितानाम् ॥ ११७ ॥

अहं च त्वं च राजेन्द्र लोकनाथावुभावपि ।
बहुव्रीहिरहं राजन् षष्ठीतत्पुरुषो भवान् ॥ ११८ ॥

अङ्गं गलितं पलितं मुण्डं दशनाविहीनं जातं तुण्डम् ।
वृद्धो याति गृहीत्वा दण्डं तदपि न मुञ्चत्याशा पिण्डम् ॥११९॥

यथा प्रह्लादनाच्चन्द्रः प्रतापात्तपनो यथा ।
तथैव सोऽभूदन्वर्थो राजा प्रकृतिरञ्जनात् ॥ १२० ॥

कुमुदवनमपश्रि श्रीमदम्भोजखण्डं
त्यजति मुदमुलूकः प्रीतिमांश्चक्रवाकः ।

उदयमहिमरश्मिर्याति शीतांशुरस्तं
हतविधिलसितानां ही विचित्रो विपाकः ॥ १२१ ॥

विधुकरपरिरम्भादात्तनिष्यन्दपूर्णैः
शशिदृषदुपक्लृप्तैरालवालैस्तरूणाम् ।
विफलितजलसेकप्रक्रियागौरवेण
व्यरचि स हृतचित्तस्तत्र भैमीवनेन ॥ १२२ ॥

मुञ्चति मुञ्चति कोशं भजति च भजति प्रकम्पमरिवर्गः ।
हम्मीरवीरखड्गे त्यजति त्यजति क्षमामाशु ॥ १२३ ॥

अङ्गेषु मुख्या द्विजमध्यसंस्था बाणानुसंधानपरासि नित्यम् ।
अन्धास्थिरप्रेमरसा रसज्ञे नरस्तुतिं तत्त्यज कर्णवत्त्वम् ॥ १२४ ॥

अधिगतमहिमा मनुष्यलोके बत सुतरामवसीदति प्रमादी ।
गजपतिरुरुशैलशृङ्गवर्ष्मा गुरुरवमज्जति पङ्कभाङ्न दारु ॥ १२५ ॥

बन्धनानि किल सन्ति बहूनि
प्रेमरज्जुकृतबन्धनमन्यत् ॥
दारुभेदनिपुणोऽपि षडङ्घ्रिः
पङ्कजे भवति निष्क्रिय एव ॥ १२६ ॥

कमठपृष्ठकठोरमिदं धनुर्मदनमूर्तिरसौ रघुनन्दनः ।
कथमधिज्यमनेन विधीयतामहह तात पणस्तव दारुणः ॥ १२७ ॥

श्रुत्वा सागरबन्धनं दशशिराः सर्वैर्मुखैरेकदा
तूर्णं पृच्छति वार्तिकान्सचकितो भीत्या श्वसन्संभ्रमात् ।
बद्धः सत्यमपांपतिर्जलनिधिः कीलालधिस्तोयधि-
र्वार्धिः पुष्करधिः पयोधिरुदधिर्वारांनिधिर्वारिधिः ॥ १२८ ॥

कस्त्वं शूली मृगय भिषजं नीलकण्ठः प्रियेऽहम्
केकामेकां कुरु पशुपतिर्नैव दृश्ये विषाणे ।

स्थाणुर्मुग्धे न वदति तरुर्जीवितेशः शिवाया
गच्छाटव्यामिति हृतवचाः पातु वश्चन्द्रचूडः ॥ १२९ ॥

भो राजन्यकुलाधमात्रभवतो ब्राह्मण्यमत्रोदितम्
एकामेव निशाचरीं त्वमवधीर्माता न मे ताटका ।
निःक्षत्रा रचिता मया वसुमती कोऽहं भवान् सत्यवाग्
इत्थं भार्गवरोषपोषकरणी वागस्तु नः श्रेयसे ॥ १३० ॥

रामो राजमणिः सदा विजयते रामं रमेशं भजे
रामेणाभिहता निशाचरचमू रामाय तस्मै नमः ।
रामान्नास्ति परायणं परतरं रामस्य दासोऽस्म्यहं
रामे चित्तलयः सदा भवतु मे भो राम मामुद्धर ॥ १३१ ॥

(१६) ईशप्रार्थनम्

कल्याणानां त्वमसि महसां भाजनं विश्वमूर्ते
धुर्यां लक्ष्मीमिह मयि भृशं धेहि देव प्रसीद ।
यद्यत्पापं प्रतिजहि जगन्नाथ नम्रस्य तन्मे
भद्रं भद्रं वितर भगवन्भूयसे मङ्गलाय ॥ १३२ ॥

APPENDIX.

Difficult words and notes.

✕✕ *The figure on the left in each column refers to the page of the text.*

1 लज्जावती, bashful.
पेशल, sharp, subtle.
विपुल, big, vast.
स्रवन्ती, a river.
सोपानवत्, possessed of a flight of steps.
मैत्रावरुणि, an offspring of मित्र and वरुण.

2 भैमी, daughter of King भीम.
गाधेय, son of King गाधि.
देवव्रत, name of the hero better known as भीष्म.
सौम्य, son of सोम or the moon.
आञ्जनेय, son of अञ्जना.
Fair, निर्मल, प्रसन्न.
Proud, दृप्त, उद्धत.
Domestic, ग्राम्य.
Home-made, गृहनिर्मित.
Plump, मांसल, पुष्ट, विपुल.
Sore, सरुज, गदार्त.
Smooth, सम.
Surface, तलम्.
वेलामतीतः, that has crossed the boundary.
Note—Here a participle ending in त governs an object.

3 आ-दृ, 4*A.* to respect.
अप-ईक्ष्, 1*A.* to await.
निर्मिमाण, from निर् + मा 3*A.* to construct.
सूत्रधारः, a carpenter, who uses a thread for measuring.
To drive, प्र + ईर् *cau*, प्र-वृत् *cau.*, चुद् 10 *u.*
To offer a sacrifice, यज्ञं तन् 5 *u.* आ-हृ 1 *u.*
To occupy, वि–आप् 5 *P.*
To wait upon सेव् 1 *A,* उप–चर् 1 *p.*
Loving the king's daughter राजपुत्रीं कामयमानः or अनुरक्तः.

4 अध्युषित, pp. from अधि-वस् 1 *p,* to inhabit.
गृहीत pp. from ग्रह् 9 *u.* to conquer, or subjugate.
सनाथ, full of, inhabited by.
शाद्वलम्, a meadow covered with grass.
भय-आतुर afflicted with fear.
कपिशा, the proper name of a river.

ईशस्य ज्ञातम्, known to the Lord.

सदागतिः, ever in motion, the wind.

पंचत्वम्, the state of being five, resolution of the body into the five elements after death.

नि-बृह्, *cau.* to kill.

पा, 1 *P.* to drink, 2 *P.* to protect.

Tasted, आस्वादित.

Raised, उद्धृत.

Surrounded, परिक्षिप्त, परिवृत.

Watered by rivers, सरित्सिक्त, नदीप्लावित, नदीमातृक.

Seen by the eyes, लोचनाभ्यां लोचनैः वा दृष्टः.

Note—In speaking of a number of individuals, the names of limbs of the body, existing in pairs, should be used in the dual or plural, according as we look upon the individuals separately or conjointly.

Beaten, आहत.

Dried, शोषित.

5 उत्कर्षः, success or glory.

कर्कंधू, *f.* a tree of बदर, बोर.

वीतिः, a horse.

केसरः, a hair of the mane.

भोक्तृ, a man at his meal.

कात्यायनी, an epithet of Goddess दुर्गा.

दयिता, a wife, (who is protected by the husband).

दार, a wife.

Note—This word is masculine, and always stands in the plural, from the sense of great fear (mixed with hatred) in which the wife of a man was supposed to be held by other females in the house on account of her causing separation between her husband and his brothers. दारयन्ति भ्रातॄन् भर्तुः सकाशात्-ते दाराः.

परिग्रहः, a possession, wife.

प्रसू, *f.* a mother.

6 अवन्ति, *m.* name of a province.

Peace, उपशमः, शान्ति, *f.*

A villager, ग्रामीणः.

A report, शब्दः, निनादः,

A gun, अग्नियंत्रनाडी.

Reach, गोचरः, विषयः.

A cub, पोतः, शिशुः,

A fang, दंष्ट्रा.

निरत, absorbed.

विचक्षण, skilful, clever.

उपलब्ध, found.

अनुमंतृ, one who gives consent or approves.

लंघनम्, leaping, jumping.

7 In the hand, हस्तगत.
A church, प्रार्थनामंदिरम्.
A box, मंजूषा, करंडः.
A bottle, कूपी (diminutive of कूप).
A shell, शुक्ति*f*.
A meadow, क्षेत्रम्.
A basket, वंशपात्रं, कठिनम्.
A store, कोषः.
Lost, नष्ट, नष्टमार्ग.
Bred, संवर्धित, पोषित,
Foreigner, वैदेशिकः.
विसृष्ट, sent.
पूर्णाशः, satisfied.
वचा, वेखंड (मराठी) .
भुक्ति, *f.* worldly enjoyment.
मुक्ति, *f.* absolution.

8 वि–जृम्भ् 1 *A*, to pervade.
निस्–पद् 4 *A*, to result, emanate.
प्रवृत् 1 *A*, to come into existence.
विपरीत (p. p. of वि–परि+इ) contrary.
As making a *general reference* to the three things enumerated in the first half of the stanza, the pronoun एतत् stands in the neuter, singular.
Offered, प्रसारित.
Let loose, मुक्त.
A kennel, श्वालयः.
Set, नियुक्त.
To sit in, उपवेशनार्थ.
A sofa, पर्यंकः, मंचकः.

9 विषाणम्, a horn.
संविभागः, a share.
प्रति+ईक्ष् 1 *A.* to expect.
सारमेयः, progeny of सरमा, a dog in general, the canine species being supposed to have sprung from सरमा, the primeval bitch.
दय् 1 *A.* to take pity on. This root and others of a similar import govern the dative of the object of compassion.
स्फुट्, 6 *P.* to open.

10 प्रति-नंद् 1 *P.* to accept, welcome.
वर्षम्, a shower of rain.
निग्रह्, to withhold.
उपपद्, to be likely or possible.
प्रपद्, to resort to.
तॄ 1 *P.* to surpass, surmount.
अभ्युत्थानम्, rise.
स्तबकः, a bunch, cluster.
जॄ 9 *P.* (जृणाति), to decay.
How bright it is ! अहो निर्मलमाकाशम्.
To be at rest, विश्रम् 4 *P.*
To stay, वस् 1 *P.*
Grandmother, मातामही, पितामही.

All day long, अखिलं दिनं यावत्. where यावत् governs the accusative दिनम्.

Out of sight, चक्षुरविषये, निभृतम्.

In search of, अन्विष्यन् (Part), मार्गणायोद्युक्तः.

Do not hear him till he is quite near यावत्स प्रत्यासन्नो भवति तावत् उपसर्पंतं तं न श्रृण्वंति, ते तं समुपस्थितमेव पश्यंति न पुनरुपसर्पंतं शृण्वंति.

Well, सम्यक्.

Are in great fear of him, तस्माद् भृशमुद्विजन्ते.

Find him out, उपलभन्ते, अन्विष्यासादयन्ति.

Peck at him, तस्मिन् चंचुभिः प्रहरंति.

Do not know how to fight with them, तैः सह कथं योद्धव्यम् तत्, तैः सह योद्धुं, न जानंति.

11 Seems to sink मज्जतीवाभाति, आसन्नमज्जनेव दृश्यते

Wreck, भग्ननौः.

12 विहारः, a ramble.

भूयः, often.

प्रीति, *f.* joy or delight.

क्रीडनकम्, a toy.

वराक, poor, pitiable.

अखिलम् अहः (acc. singular), the whole day.

क्रीडर्नायेषु तस्यादरः शिथिलोऽभवत्, he grew careless of the toys.

निरमीयत third person, singular Imperfect, of निर्-मा 4 *A*, to compose.

सूरिः, a learned person.

13 Some, किंचित्, अल्प, स्तोक.

Once, पुरा, एकदा, पूर्वम्.

Grass-park, शाड्वलम्.

Snow-white, हिमगौर, तुषारधवल.

It was a fine sight for her, तद्दर्शनं तां भृशं रमयाति स्म.

He meant to throw the stone at the poor lark, वराकं भारद्वाजमुपललक्ष्यं कर्तुमैहत, वराके भारद्वाजे उपलं क्षेप्तुमवांछत्.

Small, लघु, तनु,

A spade, खनित्रम्.

As soon as he got it, he went to dig with it, प्राप्तमात्रेण तेन खनितुं स निष्क्रान्तः.

A bit of ground, क्षेत्रैकदेशः.

Held, धारयातिस्म, अबिभर्.

He did his work with a will and did it well, स निश्चयेन कार्ये व्यापृतः तच्च सम्यक् समपादयत्.

He let the box fall down on the ground, तस्य हस्तात स करंडको भूमौ पतितः.

Vexed खिन्न, उद्विग्न, विमनस्.

14 माम् अधीष्व, tach me.

Note here the causal sense possessed by the primitive root अभि–इ.

अतिमात्र, too much.

क्रीडाशुकः, a toy-parrot.

दुःखोदर्क, tragic, ending in sorrow.

कुलायः–म्, a nest.

15 प्रतिपद्, to accept.

मा व्यथिष्ठाः = मा व्यथस्व. Here मा is followed by अव्यथिष्ठाः (aorist), which like a form of the imperfect dispenses with the augment अ, after मा the prohibitive particle.

सपत्नः, enemy, rival.

This word is a rare instance of a masculine derived from the corresponding feminine, as 'widower' from widow in English.

प्रतिमुच्, To put on.

मातृदेवो भव, Deify your mother, look upon your mother as a deity.

To open, उद्घट् *cau*. विस्तृ *cau*.

To cast shadow, छायां कृ or तन्.

A fruiterer, फलविक्रयिन् *m*.

Raw, आम, अपक्व.

Like children, अपत्यनिर्विशेषम्.

To white-wash, सुधया लिप् or धवलय्.

16 To stand, स्था.

To yield to, वशं गम्.

It is not expected from you, नैतत् त्वयि उपपद्यते.

To put to the sword कृपाणधारापथं प्राप् *caus*.

Doomed to death, निश्चितनिधन.

Triumph over, विजयस्व.

17 कवलः-म्, a mouthful.

स्वैरविहारिन्, –wandering at will.

प्रसभम्, forcibly.

विपर्यस्त (p. p. of वि-परि-अस्). turned upside down, over-thrown.

वागुरा, a snare, a net for catching game.

भवनदी, the river-like (continuous) course of the worldly existence.

भद्रशतानि, hundreds of blessings.

अनागस् (अन् + आगस् a fault) Innocent.

विजनम्, wilderness.

पुण्यश्लोक, one whose praise is auspicious.

पाञ्चालिका, a doll or puppet.

उद्विजेत्, absolute form for उद्विजेत from उद् + विज्

6 *A.* to be disgusted.

परवश, dependent on others. वशोऽस्यास्तीति–वशम्, परस्य वशम्–परवशम् where वशः means control or disposal.

पाणिग्राहः, the husband, पाणिं गृह्णाति सः.

18 to turn away निवृत् *cau.*

To inspire with fear, चेतसि भीतिं जन् *caus.*, भी *caus.* त्रस् *caus.*

Carefully, अवहितम्, अप्रमादेन.

To tread upon, पादाभ्यां आ-क्रम्, उपरि पदं नि–अस्.

To think of, मनसि कृ, चिंत्.

To with-stand, सह् 1 *A.* प्रति-कृ.

An attack, आक्रमः, अवस्कंदः.

A volley of arrows, इषुसंहति *f.* शरपरंपरा *f.* बाणावलि *f.*

He makes them give up their courage, तान् धैर्यं त्याजयति, निरस्तधैर्यान्करोति

One should avail one's self of every moment to acquire learning, क्षणशः विद्यां साधयेत्.

38 प्र–नुद् 6*u.*, to dispel, to drive.

उदतिष्ठत, wrongly used for उदतिष्ठत्.

Note–उत्–स्था is Atm., only when it means 'to strive'.

उपचिकीर्षा, desire to oblige.

द्विजः a bird, which has two births, as it were, firstly from the mother bird, and secondly from the egg.

वित्रस् *caus.* to frighten or scare away (and not to torment, which it means in मराठी).

मृगः (मृग्यते सः what is sought after) a beast of game, a wild beast.

सुखम् easily, it is the nom. sing. neuter of सुख, an adjective.

Note—Being used in the Nom. Sing. Neuter, an adjective comes to serve as an adverb.

छल् 10 *u.* to deceive (and not 'to harass' which is the sense in मराठी).

मूर्च्छ् *caus.*, to make one faint, confound.

वि-अनु-नद् *caus.* to resound.

39 एनम् refers to मारुति.

दाक्षिणापथः, The Deccan.

He never stopped crying, रोदनान्नैव विरराम, रुदन् एव अतिष्ठत्.

Noble-man, अधिपः.

To take a walk, वि-हृ 1*u.*

He walked slowly on स तथैव मन्दं चचार.

Not seeming to notice the boy, तद्वचसोऽश्रवणमभिनीय-अपदिश्य, तं कुमारं अपश्यन्त-मिवात्मानं संदर्श्य.
Falling on his knees, जानुभ्यां अवनिं गत्वा.
A butler, सूदः.
To confess, अभि-उप-इ 2 P, –गम् 1 P.
You have lost, त्वया हारितम्.
Dishonestly, छद्मना, अनार्जवेन.
To turn about, परि-वृत् *caus.*
Lead him towards the hermitage, तस्य आश्रमपथमुपदिशन्ति, तं आश्रमं माप-यन्ति.
On each hand, प्रतिहस्तं.
The thumb, अंगुष्ठः.
A toe, पदशाखा.
The back, पृष्ठम्.
The palm, तलम्.
Bad boys, दुर्वृत्ताः कुमाराः.
It pleads for him, तत्पक्षं समर्थयति-मंडयति-परिष्करोति.
To taste, आस्वाद् *10*.
To feel, स्पृश् 6 *P*, स्पर्शेन ज्ञा 9 *u*.
Pale, पांडु, पांडुर.
40 Singing, गानं, कूजितम्.
Music, गीतम्.
Roar, गर्जना, ध्वानः.
Mighty, विशाल, गभीर, प्रचण्ड.
The face they love, प्रेयसो जनस्य मुखम्, अभिमतजनस्य वदनम्.
Fears or joys, भयानंदाः.
Turn your face, आननं परिवर्तय.
To strech out, प्रसृ *caus.*
A map, भूचित्रपटः.
The bottom, तलम्, अधोभागः.
A dark night, तमस्विनी, तमिस्रा.
To run against, लंघ् 10.
A trap, कूटयंत्रम्.
A bell, घंटिका, किंकिणी.
He let it go, स तं मुमोच.
He was glad to get off, मुक्त्यानंदत्,–अहृष्यत्.
Left alone, एक एवावशिष्टः.
He soon felt lonely, अचिरेण आत्मन एकाकित्वात् व्यषीदत्; असहायोऽस्मीति दुःखितः.
He had no rat to vex him तस्य पीडाकरो मूषको नावशिष्टः.
41 A shower of rain, पर्जन्यवृष्टि *f.*
How fast they move along! कथं शीघ्रं एते संसर्पन्ति.
Left, अनाच्छन्न, अनावृत.
There is very little light, लुप्तप्रायः प्रकाशः.
It will soon rain, देवोऽचिरेण वर्षिष्यति
What large drops! अहो स्थूला बिंदवः.
Shelter themselves under the tree, आश्रयार्थिनो वृक्षाणामधस्तिष्ठन्ति–वृक्षतलानि भजन्ते.

The rain is over, विरता वृष्टिः, समाप्तं जलवर्षम्.
Flowers smell sweet, पुष्पाणि सुरभितराणि जायन्ते, मधुरतरामोदं आवहन्ति.
Some salt comes from the sea, कियल्लवणं सागराल्लभ्यते.
To make it run, स्यन्द्, स्रु or वह् *caus*.
A salt-pan, लवणस्थाली.
Is dug out of the earth, वसुधाया उत्खन्यते, उत्खननेनाधिगम्यते.
A pit or mine आकरः, खनि *f.*
Bring up salt from the rocky beds, प्रस्तरनिलीनं लवणमधिगच्छन्ति.
Makes our food taste well अन्नं साधीयसा स्वादेन योजयति, आहारं संपन्नस्वादं करोति.
It turns into blood. रुधिरभावेन परिणमयति, शोणिततां प्रापयति.
An animal, स्वत्त्वः-म्, प्राणिन् *m.*
For the first place अग्रस्थानस्य हेतोः, अग्रस्थानलाभाय.
In shame, लज्जया, सव्रीडम्.
With pride, सदर्पम्, साटोपम्.
To dart down, वेगेन निपत् 1 *p.*
Be not too proud, अतिमात्रं गर्वं मा वह.
42 Seized, गृहीत.
A vine; द्राक्षा,—लता.
At them, तानि उद्दिश्य,—प्राप्तुम्.
Failed to seize them, तानि आसादयितुं नाशकत्, तेषां प्राप्तौ वन्ध्यश्रमोऽभवत्
Time after time, वारंवारम्, भूयोभूयः
Out of reach, अगोचरे, अविषये.
Gave up the attempt, प्रयत्नमजहात्, प्रयत्नाद्व्यरमत्.
Quite sour केवलमम्लानि, अम्लैकरसानि.
They would have made me very ill, if I had been so foolish as to eat them. यदि जडधिया मया तान्यास्वादयिष्यन्त ततस्तानि मां बलवदस्वस्थमकरिष्यन्.
A clever dog, चतुरसारमेयः.
To keep, पाल् 10, पुष् 9 *P.*
To watch, नि-रूप् 10.
The spoil, लोप्त्रम्.
To scartch, उत्-लिख् 6 *P.*
To show where to dig, कुत्र खनितव्यं तत् दर्शयितुम्.
Dangerous भीषण, व्यसनबहुल.
A sailor, नाविकः.
He remarked, साकूतं प्रत्यवदत्.
Then, if I were you, I should never go to see myself, एवं सति त्वदवस्थश्चेत् नाहमात्मना कदापि जलधिं व्रजेयम्.
Most, भूयांसः
To strongly advise सनिर्बन्धं अनुशास् 2 *P.*

44 सुस्निग्धगंभीर, very sweet and deep.

कल्याणी, a woman with auspicious marks on her person.

ते aught to be तव, as it follows a vocative.

हसिष्यति पंकजश्रीः the beauty of lotuses will be unfolded to view.

द्विरेफः an ephithet applied to भ्रमर or bee, on account of two र's or रेफs contained in the word 'भ्रमर'.

45 कामं (*n.* as also *m.*), an object of desire; or as an adverb, it may mean 'joyfully,' 'willingly.

विदर्भान् यदि यात्वाद्य सूर्यं दर्शयितासि मे, if today, on reaching विदर्भ, you will show me the sun, *i. e.* if you will take me to विदर्भ before sunset.

शद्—*causal,* शातयति he fells and शादयति he drives.

मेघनिर्घोष—having a voice like the thunder of a cloud.

चामीकरप्रख्य, having the glare of gold, blazing.

आ-धा 3 *U,* to impute, ascribe.

नियुक्त, enjoined.

मच्चित्त, with the heart fixed on me.

Shall not survive you, तव पश्चात् न जीविष्यामः, त्वां नातिजीविष्यावः

You have made me lament the death of my son,—त्वयाहं पुत्रनिधनदुःखमनुभावितः

You shall share the same fate (with me), तदेव-फलं त्वामुपस्थास्यति, तव भविष्यति,—निपतिष्यति.

Pay, वेतनम्, भृति *f.*

In due course, यथाकालम्.

Rescue me from the hands of रावण, रावणहस्तगतां मां मोचय.

Injurious only to कलि, कलेरेवपीडाकरम्.

To sacrifice one's life, जीवितं त्यज् 1 *P.*

46 स्थिरोद्यम, steady, persevering in efforts.

47 प्रसन्न, clear, free from dirt.

48 कथाप्रबन्धः विच्छेदमाप, the composition of the story met with, or suffered, a break.

पुरंदरपुरम्, the capital of इन्द्र, here used to denote the place reached by persons after death.

निगृहीत, checked.

49 उत्सद्, 1 *P*. to go to ruin.
मातरिश्वन् *m*., the wind.
मरुत् *m*., a god or wind.
50 निर्घृणम् *adv*. ruthlessly.
51 नवमल्लिका, a kind of flowering creeper.
विप्रकृत, teased, troubled.
चेतन, animate.
इनकान्त, dear to the sun, *i. e*., the sunstone, emitting fire at the touch of the rays of the sun.
भू *cau*., to enable to live, to support, maintain.
प्रतारणा, deception.
व्यतिक्रमः, omission, neglect.
प्रसादः, composure of mind.
यत्नमास्थितः, making efforts.
शब्दब्रह्मन् *n*., the Vedas.
71 निभृत, concealed.
तस्य तत्र स्थितस्य, while he stayed there.
यावत्पश्यति तावत्, as he saw.
समयः, agreement or custom.
आह्वे *cas*., to invite.
समायातस्यास्य सदाह्वानं करोति, calls him on his arrival, every day.
तूष्णीम् *ind*., silently, still.
कण्ठीरवः, a lion, कण्ठीपरिवर्तमानः (=कण्ठ्यां परिवर्तमानः). रवःयस्य सः, whose sound, before it comes out, reverberates in his spacious throat.
संत्रस् *caus*., to frighten, terrify.
ध्रुवम् *adv*, certainly,—the strongest possible term to denote certainty.
72 संस्थ, dwelling, living.
पृच्छकेन सदा भाव्यं नरेण, one should ever be inquisitive.
समासद् 1 *P*., to come upon.
आकीर्ण, covered, strewn.
मोक्षोपायः, a means of deliverance.
स्रवन्ती (*pres. part*.) *f*. a river.
73 संपन्न, rich.
अचिरोपशान्त :—अचिरमुपशांतस्य यस्य सः, that had subsided a short while ago, recent.
उत्सन्नप्रायत्वात् सांनिहितानामारामाणाम्, as the gardens in the vicinity were nearly destroyed.
पचेलिम, ripe.
आवेदितमात्रम्,=आवेदितस्य मात्रा यस्य तत्, from which, being made known, it was a single instant, just made known.
74 निर्भरः,=निर्गलितो भरो यस्य सः, said of an object so crammed in a pot that any further addition drops down from it, abundant, too much.

हर्षनिर्भर, quite full of joy, overjoyed.

मृद्वीका, a grape.

निष्कः, an ancient gold coin.

कशा, a whip.

सामन्तः, a nobleman, a petty chief.

पण्याजीवः, one living on commodilities, a retail dealer.

अनुशास् 2 *P*. to advise.

मोघता, fruitlessness.

विचित्रवृत्ति, having a strange bent of mind, freakish, whimsical.

अस्मै प्रतिपाद्यताम्, let him be made to receive.

संविभागिन्, a sharer, an associate.

वैधेयः, विधिमेव जानाति सः, one who knows only to stick to the *letter* and does not understand the *sense*, one wanting in common sense.

नामतः ब्रूहि, tell the name of.

मह्यमंतः प्रवेष्टुं नाददात्, did not allow me to go in.

अनन्य, not different from, the same.

ग्रामीण, a villager, rustic.

अविलंबितम् *adv*. without loss of time.

सवकवृकः, an unjustly greedy servant.

नयनिष्ठुरता, severity or strictness of justice.

अवशः, अविद्यमानः वशः यस्य सः—having no mastery or control over one's self, helpless.

यथासमयोपनत, fallen to his lot in pursuance of the agreement.

विचित्र, varied, manifold.

75 अर्थः, gain, acquisition.

76 युगपत् *ind*., simultaneously.

खचरः, खे चरति सः, a bird.

अनिर्विण्ण (*pp*. of निर्-विद् 4 *A*.) not disheartened, hopeful.

मृगयुः, a hunter.

आह्निकम्, personal daily duties.

प्लवमान, (*pres. part*. प्लु of 1*A*.) flying.

विवद् 1 *A*, to dispute, quarrel.

मृत्युगोचरः, मृत्योः गोचरः, lying within the reach of death, whose death is at hand.

संरब्ध, agitated, furious.

77 रथ्या, a street, especially one in a town frequented by stately coaches.

प्रवयस्, प्रभूतं वयः यस्य सः, an aged person.

सुबद्धं *adv*., neatly, tidily.

साधुबन्ध, (साधवःबन्धाः यस्य तत् साधुबन्धम्) neat, tidy.

रुचिरेतरत् (रुचिराद् इतरत्) not fine, coarse.

विधिविहितम् (विधिना विहितम्), ordained by scriptural rules.

पुरस्कारः, honour, preference, attention.

आपादशीर्षम् *adv.*, concerning all limbs from head to foot.

उक्तमात्रम्—उक्तस्य मात्रा यस्य तत्, as soon as it is spoken, just uttered.

तान् द्विरादेशक्लेशं मा लम्भय, do not oblige them to repeat their order.

अनुत्तम, best, unsurpassed, excellent.

उद्-विज् *cau.*, to wound, displease.

उपहासरति *f.*, the disposition or tendency to ridicule.

अपेशल, not refined, coarse.

अवाच्यवादः, (अ, + वाच्य, fit to be spoken, + वाद, a word not fit to be uttered.

78 कॢप् *caus*, to appoint, to fix.

समीचीनता, a good manner.

कातर्यम् (कातरस्म भावः), cowardice.

अप्रत्ययः, distrust.

भूतार्थः (भूतोऽर्थः), a thing actually happened, a fact.

चिन्ताबहुला, full of anxieties, beset with cares.

स्वस्वनिर्विशेषम् (स्व, one's own + स्व, property + निर्विशेषम्, equally), in the same way in which you guard your own property.

नियोगः, an order, command.

79 उन्नति *f*, height, loftiness.

वि—द्रु *cau.*, to set to flight.

स निगृहीतवान्, he punished, subdued.

80 छलः–म्, trick, deceit.

शलभतामनैषीत्, treated him as a moth (which meets its death the moment it touches fire).

पत् *cau.* to hurl down, depose.

विचक्षण, clearsighted, prudent.

81 संविधानम्, the plot.

निविष्ट, situated.

प्रमादः, inattention, carelessness, neglect.

अति-वह् *caus.*, to pass with difficulty.

गुरु, heavy, unbearable.

बहुल, copious, full of, abounding with.

विकल, helpless, miserable.

नियोगः, an affair, business.

अनुष्ठानम्, carrying out, performance.

संनिवेशः, situation.

विशेषः, a particular.

विज्ञानम्, personal knowledge.

आ-धा, to produce,

भावगम्या, seen by means of, or pictured by, imagination.

पेशल, tender, soft.

82 सांनिपातः, a mass, crowd.

संदेशार्थः, the purport of a message.

पटुकरण, with hale limbs, & sound senses.

लक्ष्यीकृ, to bear in mind.

उत्प्रेक्षा, a fancy.

दत्तहस्त, corroborated, favoured, countenanced.

उपपन्न, proved, probable, suitable, appropriate.

83 महासत्त्व, possessed of a noble heart.

निकटम्, vicinity,

आबद्धमण्डल, formed into a coil, with its body coiled up.

फणारत्नप्रभाजालजटिल, enveloped in the flood of light of the jewel on its hood.

हेति *f*, a flame.

श्रृणवहे = श्रृणु अहे.

उक्तिच्छलः—म्, a cunning play upon words.

ललाटान्तः, the spot of the forehead, *i. e.* (simply) forehead.

वेत्स्यासि, absolute form for वेदिष्यासि, thou wilt know.

वैरूप्यम्, deformity.

84 अग्निशौच, purified by being passed through fire, applied to a fireproof piece of cloth that is cleansed by throwing into the fire (*cf.* कादम्बरी page 252.)

85 जात, born, often used to denote a child.

दातॄणां उपमानतां ययौ, became an ideal donor, was highly distinguished for charity.

सहज, natural, not artificial.

शक्ति *f*, a weapon.

विकर्तनः, the sun.

निद्राभंगं रक्षन्, anxions not to disturb his sleep.

कर्कश, harsh, able to endure.

कैतवम्, craftiness.

न उपस्थाता, will not occur, or be recollected.

प्रमादवशात् जघान, happened to kill.

उपद्रुत, overtaken, overcome.

स्यन्दनाङ्गम्, a part of the chariot, namely the wheel.

सौहार्दयंत्रितः, bound by friendship.

विपक्षः, the opposite party, the enemy.

तान् तान्, various, manifold.

आनृण्यं जगाम, requited the debt of obligations.

86 अट्टपट्टम्,अट्टविशिष्टं पट्टम्, a city distinguished for its lofty buildings.

अट्टः-म्, a tower, or the upper story of a building.

पट्टम्, a town, city.

आलक्षय, note, bear in mind.

प्रातिवेशिन्, a neighbour.

शुद्धस्नानम्, a bath of the whole body including the head, taken by a female on special occasions.

भक्तम्, boiled rice.

भिक्षावृत्तिः, living by alms.

87 यदृच्छया, by chance.

अम्बा, goddess पार्वती.

दृष्टसंतान, blessed with issue.

समाः (*f.* always plural), years.

नातिप्रमनस्, not being very glad.

उपनयनम्, the admission of a boy to the study of वेदs, also the ceremony called मौञ्जीबन्धन.

सावित्री, the hymn sacred to the sun, better known as गायत्रीमन्त्र.

88 भागिनेयः.—भगिन्याःपुत्रः.

प्रति-ज्ञा, to promise.

धनेन अर्थिन्, in want of money, needy of money.

दारिद्र्यदुर्गत, poverty–striken.

द्विजातिः, a ब्राह्मण, द्वे जाती (जन्मनी) यस्य सः

अध्वखेदः-अध्वनः खेदः, the fatigue of the journey.

भार्यार्थः, the capacity of a wife.

विमनायते, is displeased, or grieved.

वाच्यम्, censure, scandal.

89 अवियुक्त, not separated, ever accompanying.

प्र-कृ, to pour, offer.

आजीवितम्, जीवितात् आ, for the whole life.

सौभाग्यम्, good luck of having the husband living.

हायनम्, a year.

कालप्रेरित, sent by Death.

करधार्य, to be held in the hand.

दीपिकाधारभाजनम्, a pot serving as a stand for the lamp.

निशीथः, midnight.

करपात्रम्, a pot to be held in the hand.

पवनाशनः, पवनः अशनं यस्य सः, the serpent.

निरोधः, stopping, check.

काशीयात्रा, काश्याः यात्रा, the

pilgrimage to काशी.
कर्शित, reduced, emaciated.
स्नुषाभक्तिनिबन्धन, brought about by, or due to, the devotion of their daughter-in-law.
निबन्धनम्, a tie, or bond.
स्नेहोत्तरा, marked by special affection.
उत्तर, abounding in.
तस्यां वृत्तिं चक्रुः, treated her.
उत्थ, originating or proceeding.
आ-शास्, to hope.

90 बैडाल, belonging to the cat.
ध्वजः, the flag, the show, pomp.
पापरतिः, पापे रतिर्यस्य सः, taking delight in sinful acts.
दीर्घस्य कालस्य, after a long time.
निर्दम्भा, free from hypocrisy, sincere.
मातुलः, the maternal uncle; a friendly near relative.
नष्टबुद्धि, lacking intelligence, silly.
मूषकान्तकृत् the devourer of mice.

91 योगः, compatibility.
विकल, unsound, weak, helpless.
नि-विद्, *caus.*, to entrust to, commit to the charge of.
सुवर्ण, शोभनो वर्णो यस्य सः, improved in complexion.
दृढबन्ध, with the frame strengthened, of a strong build.
क्षि, *pass.*, to be reduced in number.
आदृत, solicitous, willing.
अर्थवत्, possessed of sense, sensible.
अञ्जसा, at once, immediately.
विष्टा, excrements, feces.
लोमश, containing hair.
वि-प्र-द्रु, to run away.
यथागतम् जगाम्, went by the same way as he had come.

92 सामन् *n.*, conciliation.
पारुष्यम् severity, harshness.
संघर्षः, rivalry, emulation.
रंहस् *n.*, speed, strength.
मद्-अंश-संभूत, born from a portion of my strength.
जतु *n.*, lac.
सैरंध्री, a maid servant in the women's apartments.
याज्ञसेनी, epithet of द्रौपदी, being the daughter of यज्ञसेन or द्रुपद.
बन्धुः, a relative.
मुषितविवेक, thoughtless, reckless.
भूमिवर्धन, increasing the soil, reduced to earth, dead.
क्षयः (from क्षि, क्षियति to

dwell) place, residence.
मन्दहासः, a gentle smile.
हरित, green.
जात, born of, an issne.
समता, justice, equanimity.
निबन्धनम्, prop, support.
उत्कर्षः, excelleuce.
93 धुरि कीर्तितः, counted at the head, admitted to be the most prominent.
साहसैकरासिक, taking delight in nothing but daring.
हतवचस्, baffled in controversy, defeated in the argument.
चक्षुर्वै सत्यम्, seeing is believing.
चक्रवातः, a whirlwind.
मोघ, futile, unavailing.
पुनरुक्त, useless, redundant.
चीरम्, bark, a rag.
प्राधान्यम्, superiority.
अवन्ति *f.*, name of a city.
अभिजनः, pedigree, descent.
शीलम्, noble character.
सार्थः, a guild of merchants.
सार्थवाहः (सार्थं वाहयाति सः) the head of merchants.
भोगः, enjoyment of pleasures
चारित्र्यम्, integrity of conduct.
अनुरक्त, loving, attached, devoted.
94 वेशः, the part of a town inhabited by harlots.
श्यालः, the wife's brother.
दुर्ललित, spoiled, puffed up.
सुभगंमन्य, vain of beauty (which he really lacked.)
शासनदोषः, faulty rule, mismanagement, bad government.
लब्धावसर, favoured, finding a favourable opportunity.
प्रबन्धः, a plot.
कारा, imprisonment.
निगडित, with the fetters put on, in chains.
नामोत्प्रेक्ष्य, falsely apprehending.
शर्वरी, night.
श्रोत्रिय, a learned ब्राह्मण.
कुलपुत्रः, a man born in a noble family.
चलितवृत्त, of loose morals.
स्वहृदयवल्लभा, his sweet-heart.
निष्क्रयः, return, compensation.
उदारशील, of a generous nature.
अनर्घ, invaluable, priceless.
वाचिकम्, a message.
हारित, lost.
मानशौण्डीर, a man of honour.
परवश, captivated, conquered
भ्रान्तचित्त, puzzled at heart.
मृद्-शकटिका, a cart made of clay.
95 विहारः, enjoyment.
प्रवहणम्, a covered carriage.

प्रसभं, with violence.

नूपुरम्, an anklet (worn by women.)

मुखर, sounding, jingling.

शरणागतः, शरणमागतः, seeking protection or refuge.

अभयवचनम्, promise of safety.

आश्वासित, comforted, encouraged.

अपवाहित, carried away.

96 संकट, crowded, thronged.

अवसरः, room for passing.

विदग्ध, elegant, fashionable.

अतर्कितोपनत, unexpectedly arrived.

प्रार्थना, request, courting, addresses.

विरतचेष्ट, motionless.

अपचिकीर्षा, active malice, desire to injure.

अधिकरणम्, court of justice.

नष्टविभव, reduced to poverty, run through his fortune.

अनागस्, guiltless, innocent.

दूषित, accused.

अभियोक्तृ, the complainant.

आवेशः, fury, impulse.

कक्षः, the armpit.

स्वाधिकारनिर्वहणपरतंत्रः, bound to discharge the duties of his office.

नयनिष्ठुरता, severity of justice.

तपस्विन्, a poor miserable fellow.

प्रकृतिस्थां विधाय, bringing her to her senses.

कोपकरुणाविस्मयानन्दमध्यवर्तिषु जनेषु, while the people were experiencing a variety of feelings:—anger for the cruelty of संस्थानक, pity for the undeserved fate of चारुदत्त, wonder at the happy coincidence of वसन्तसेना's arrival just in time, and joy at the welbeing of चारुदत्त and वसन्तसेना.

नश्, to flee away.

हताश (हता आशा यस्य सः) hopless, accursed.

नि-ग्रह् to seize.

97. अक्षत, unharmed.

शुभोदर्क, having a happy end.

98 You may hear the birds singing, त्वया पक्षिगानं श्रोतव्यम्

Are glad to see, दृष्ट्वा नन्दन्ति.

After the long dark night, दीर्घतमिस्रावसाने, अतीतायां दीर्घतमिस्रायाम्.

A blade of grass, तृणांकुरः.

If the sun did not shine, सूर्यप्रकाशाभावे.

Cannot look in its face, ऋजुना दृष्टिपातेन तं प्रेक्षितुमसमर्थाः.

If we were so foolish as to do it, तावता मौर्ख्येण वयं तदाचरेम चेत्.
Without a shade, आतपत्रमनादाय.
Every living thing, प्राणिमात्रम्, जीवजातम्.
It is many hundred times larger, अनेकशतसंख्यगुणैः स्थूलः, शतगुणं विशालः.
Because it is far away, अतिदवीयस्तया.
How a king was flattered, चाटुगर्भा राजप्रशंसा.
The men who were with him, अनुचराः, प्रत्यासन्नजनाः.
To shoot, शरेण भिद् 7 *u.* or व्यध् 4 *p.*
He drew the bow, धनुराचकर्ष, नामयामास.
And took aim, पक्षिणं लक्ष्यीचकार च.
He did not shoot the bird, तस्य शरो निमित्तादपराद्धः, स पक्षिणं भेत्तुं नाशकत्.

99. To fly, पत् 1 *p.* or डी 1&4 *A.*
Before he had had time to draw the bow, यावत् स कोदण्डं न नमयति तावत् एव
Flew away, उत्पत्य दूरं गतः
Ah, what a kind and good man this king of ours is! अहो कारुणिकत्वं साधुत्वं चास्माकं स्वामिनः!
He was too kind to shoot the poor bird, तस्य सदयत्वमेव तस्मै वराकं विहगं भेत्तुं नादात्.
Let it fly away, & escape, तं पतनेन अक्षतं निर्यांतं न निवारितवान्.
For food, अन्नस्थाने, भक्ष्यत्वेन.
Very young children, अतिबालवयसः शिशवः, अचिरजाताः पोताः.
It is a large part of the food of the people, in all lands, अखिलद्वीपवासिभिर्जनैः तदभ्यवहार्यत्वेन भूयसोपयुज्यते.
From milk we can make butter, क्षीरात् नवनीतं जायते.
Rice is got from paddy, शालेः तण्डुलाः संभवान्ति
It has a long hollow stalk called straw, तस्य दीर्घः रिक्तगर्भः कांडः विद्यते, स पलाल इत्याहूयते.
An ear which holds grain, धान्यगर्भं कणिशम्
To thrash, आ–हन् 2*p.*,तड् 10
To pound, कण्ड् (कण्डयाति), प्र–हृ 1 *u.*
To clean, निस्तुषीकृ, शुध् *caus.* (शोधयति)
We add a little salt, ईषल्लवणेन संवलयामः, मिश्रयामः
Curry, क्वथिका, सूपः

Hercules and the carter, हरकुलेशशाकटिकयोः
A clownish fellow, ग्रामीणः
A lane, वीथि *f*.
Fast, गाढं, दृढं.
He fell a-bawling, स क्रन्दितुं प्रवृत्तः
Bid him not to lie there an idle rascal, अलसः कापुरुषः इव मा निरुद्यमः तिष्ठ इति तमाज्ञापयामास.
To encourage, उत्सह् *caus.*

100 Clap your shoulder to the wheel, स्वस्कन्धं चक्रनाभौ योजय.
If he did not soon find water, जलं तत्कालं अनाधिगतं चेत्, विलंबितायामुदकप्राप्तौ.
A jug of water, जलकुम्भः
It was too low for him to be able to reach it नीचतया तस्य गोचरमतिवर्तते स्म
In despair, विषण्णेन मनसा.
Made the water rise up, जलमुदश्वयामास, उन्नमयति स्म, उद्गमयांबभूव, ऊर्ध्वं प्रवर्तयांचकार.
High enough for him to be able to reach it, तथोन्नतमभूत् यथा तस्य गोचरतामयासीत्.
Cleverness, चातुर्यम्, कौशलम्.
Which had a long thin neck, दीर्घसूक्ष्मग्रीव-कंठ.
So thin that he could scarcely put his hand into it, आकुंचिततया तस्य हस्तप्रवेशक्षमो नासीत्.
Lying in a heap, राशीभूत, पुंजीभूय.
At once, समम्, तुल्यकालम्, एकदैव.
Take out one at a time, प्रतिवारं एकमेव आदत्स्व.
With one plum in it, एकबदरगर्भ.
One after another, एकैकशः, एकैकं.
He who grasps at too much may lose all, अतिमात्रमभिलषतः सर्वमपि नश्येत्, अतिलोभात् सर्वनाशः

101 The ape and the trap, कूटयंत्रनिरुद्धस्य मर्कटस्य.
Apes often meddle with things that they should not touch, परिहर्तव्येषु वस्तुषु आत्मानं व्यापारयितुं भूयः कपीनां प्रवृत्तिर्जायते.
With great care, सावधानं, अवहितेन चेतसा.
Corner, एकदेशः.
The ape wanted to know, पिंगलस्य चेतसि जिज्ञासा समुद्भूता.
While he was feeling among the leaves, पर्णपटलाभ्यंतरे जिज्ञासया करं व्यापारयतस्तस्य.

He could not get off, मोक्षस्तस्य दुर्लभ आसीत्.

Their most valuable property, तासामनर्घतमः परिग्रहः.

After a brave defence, वीरवत् प्रतियुध्य, आत्मरक्षणार्थं वीरजनोचितं विक्रम्य.

The people had to surrender, जनानां प्रणतिरेव शरणं जाता.

Each may carry away her most valuable piece of property, सर्वा अपि नार्यः स्वं स्वं महार्घतमं परिग्रहं अपनयंतु.

Seen to be staggering under heavy loads, गुरुभारभराक्रांताः विसंष्ठुलपदन्यासं क्रामन्त्योऽवलोकिताः, गुरुभारखेदात् विषमं सर्पंत्यो दृष्टाः.

To pray for the life, प्राणभिक्षां याच् *A.*

I am too tiny to be of any use to you, अतिलघुत्वात् मया तव किमपि कार्यं न भवेत्.

When I have grown big, प्रौढीभूतं मां.

To be caught, बन्धनावाप्तये.

102 I will keep you, अहं त्वां न मोक्ष्यामि, रक्षिष्यामि.

A little fish is better than no fish at all, वरमल्पोऽपि मीनस्तद्विरहात्, अमत्स्यात् मत्स्यकः श्रेयान्.

Taught to say the words, एतद् वाक्यं पाठितः, एतानि वचांसि वक्तुं शिक्षितः

There is no doubt about it, कोऽत्र संदेहः.

These words were all it could learn, एतन्मात्रमेव स पठितुं अलमासीत्.

Poll, राघवः

To every question, किमप्यनुयुक्तः

Who will buy my parrot? क्रीयतां मे शुकः

Twenty दिनारs for my parrot, दीनारविंशतिरस्य मूल्यम्.

Hearing the high price that was asked, गुरुमूल्यं प्रार्थितं श्रुत्वा.

Sorry for his bargain, क्रयहेतोरनुतप्तः.

What a fool I was to throw so much money, अहो मे मौढ्यं इयत् धनं हापयतः.

This time the parrot was right, अस्मिन्नवसरेऽवितथमेव तेनोक्तम्.

Mimic, विडम्बनशील.

He had with him a num-

ber of red wollen caps for sale, तत्सकाशे पणितव्याः बहवः और्णाः शिरःपटा आसन्.

On his way to a town, नगराय उच्चालितः.

He had to pass through a forest, स मार्गवशात् विपिनमेकं प्राप्तः

Troops of monkeys were every-where seen climbing among the trees, कपियूथानि तत्र तत्र वनराजिमध्ये आरोहन्ति दृष्टानि.

103 As the sun was right over head, नभोमध्यमलंकुर्वति सवितरि, ललाटंतपे तपने.

He had to take shelter from its burning rays, दहनकिरणेभ्य आत्मनो रक्षणमवश्यमस्य संजातम्.

Found to his amazement, वीक्ष्य विस्मयमापेदे.

Chattering, किलकिलारवः.

Alive, पर्याकुल, संकुल, सनाथ.

On the head of each monkey, प्रतिकपिशिरः

The little mimics, विडंबनाचुंचवः तिर्यंचः

Proceedings, चेष्टितानि, कर्माणि, व्यापाराः

While he slept, शयानस्य तस्य.

Black pates, असितानि मस्तकानि.

Booty, लोप्त्रम्.

Gave no heed to, न गणयामासुः

To grin, प्रकटितदशनं हस् 1 P.

Here, रे रे.

Little thieving rogues, स्तेयपटवः चौरबटवः

To keep, न हा (जहाति).

To his perfect surprise, दृष्ट्वा परमं विस्मयं भेजे.

In triumph, सानन्दम्.

A round ball, वर्तुलो द्रव्यसंघातः

As large as the sun, सूर्यतुल्यपरिमाणः.

If the moon seems to be as large as the sun, it is bacause the sun is so much farther away. यत् इंदुः सूर्यतुल्यः तत् आदित्यस्य सुदूरवर्तित्वात्.

Its own, तस्य सहजः, स्वभावसिद्ध, तत्सहभू.

A dark body, तेजोहीनं वस्तु.

It borrows all its light from the sun, अखिलं स्वगतं तेजः शशी दिवाकरात् प्रतिपद्यते.

Falling on the face of the moon, causes it to shine, विधुमण्डलं संक्रम्य तत्प्रकाशयति.

104 Through the branches of a tree, शाखिशाखामध्येन, —अंतरेण.

Quite still, अत्यंत–नितरां स्थिरः.
Does move, चलत्येव.
It moves round the earth in a month, स मासेन पृथ्वीं पर्येति.
Good and bad apples, सदसन्ति अम्लफलानि.
Bad, दुर्वृत्त.
A change for the worse, अनिष्टो विशेषः, दोषप्रवणता.
Plate, आधारभाजनम्, उत्तानपात्रम्.
Who thanked him, अनुगृहीतमात्मानं निवेद्य.
Aside, एकान्ते.
Mellow, परिपक्व, विपाक्त्रिम.
Store-room, कोष्ठः
Quite rotten, अत्यंतं विशीर्णावयवः.
To desire, उप–दिश् 6 *p.*
To let it remain there, तत्र स्थापयितुम्
To spoil, दुष्–दूषयति
Sound, साधु, अदुष्ट
Rather, प्रत्युत
To shut, पिधा 3 *u*, सं-वृ 5 *u*.
To ask, उप-दिश् 6 *P.*
What a sight was there ! अहो अद्भुतं तस्य दृष्टिपथमापतितं.
Spread a bad smell through the room, गृहे पूतिं गंधं प्रतेनुः, गृहं पूतिगंधमयं विदधुः, –पूतिगंधेन पूरयामासुः.
You do not listen to me, मद्वचः कर्णे न करोषि, न शुश्रूषसे.
I want you to learn a lesson from these fruits, एतेभ्यः फलेभ्यस्त्वया बोधं गृह्यमाणमिच्छामि, एतेषां फलानां दर्शनेन त्वयाऽत्मा उपदेष्टव्यः–त्वया सारग्राहिणा भाव्यम्–इति मे मनीषा.

105 Lesson, बोधः, उपदेशः.
A play-fellow, वयस्यः, क्रीडासुहृत्.
Asked him to join in their games, अस्माभिः सार्धं क्रीडितुमायाहीति उक्त्वाऽह्वयत्, आत्मना सार्धं क्रीडार्थमाकारयामास.
Were walking along the road, पथा चेलतुः, चक्रमतुः.
With a wall round it, भित्तिपरिक्षिप्त.
All kinds of fruit trees, ते ते नानाविधाः फलपादपाः, फलवृक्षजातम्.
With ripe fruit hanging from them, पक्वफलभारावनत.
To stop, स्था 1 *P.*
They wished they could have some of the fruit they saw, अपि नाम आवां अमूनि फलानि लभेवहि,

अहो शोभनं यदि आवां कतिचित् पुरोवर्तीनि फलानि आप्नुयाव.

To go over, अतिक्रम्य–उल्लंघ्य –गम् 1 *p*.

So nice and cool, अतीव मधुरशीतलानि.

On this hot day, अद्य नैदाघे दिने, पटूष्माणि दिवसे.

That would be wrong, तत्खलु पातकं, प्रतिषिद्धमेतत्.

Does not belong to us, नास्मदीयं.

It would be stealing to take it, चौर्यं नाम तदादानं

There is no one near to see us, कोऽपि संविधे न वर्तते य आवां पश्येत्.

All that you do, यद्यत्त्वं करोषि तत्तत्.

Just then, सपदि.

They saw a man leap over the wall, झंपया भित्तिमुल्लंघयन्तं नरं ददृशुः

A little way off, नातिदूरे, निकटे.

Went straight to a tree and began to help himself to mangoes, निःशंकं वृक्षं आसाद्य स्वेच्छया आम्राणि आत्मसात्कर्तुं प्रवृत्तः

He had not plucked many, अनवचितप्रभूतफलमेव तम्, बहुफलोच्चयात्प्रागेव.

In an angry tone, परुषाक्षरम्.

I will teach you a lesson, अहं त्वां निग्रहेण उपदेशं ग्राहयिष्यामि.

A bad man, जाल्मः, शठः, नरापसदः.

He called some of his servants and sent him to town to be handed over to the police, सः कांश्चित्किंकरानाहूय तैस्तं नगरं नाययामास येन स रक्षापुरुषाणां हस्तगामी भवेत्.

In silence, निभृतं.

To look on, प्रेक्ष् 1 *A*, निरूप् 10

Glad that he had such a good boy as कृष्ण for his friend, इत्थं शुचिचरितः कृष्णः मम मित्रम् अस्ति इति चिंतयन्ननन्द

Try to be always with those, सर्वदा तैः संगं कर्तुं सयत्नो भव.

Who lead you in the right way, ये त्वां सत्पथं नयेयुः

Counsels, उपदेशवचनानि.

When you are relating anything that you have seen or heard, tell it exactly as it was, दृष्टः श्रुतः वा विवक्षितः कोप्यर्थः

त्वया सर्वथा यथावृत्तमेव कथयितव्यः

106 Do not alter or invent any part, to make, as you may think, a prettier story, एकदेशस्य अन्यथा करणेन मिथ्याप्रकल्पनेन वा कथायाः रसपोषं जायमानं संभावयताऽपि त्वया तथाविधो न यत्नः कार्यः

Even in jest, परिहासार्थम् अपि, विनोदधियाऽपि, नर्मरसिकतयापि.

Before you make a promise, कमप्यर्थं प्रतिश्रोष्यन्

You will tell a lie, मृषाभाषित्वं त्वां स्पृशेत्

To deny, अप-ह्नु 2 *A*

Very seldom, प्रायेण नैव.

Will love you, त्वयि अनुरज्येयुः, स्निह्युः, प्रीतिभाजो भवेयुः

To hide a fault, अपराधगोपनाय.

To prevent yourself from being punished, आत्मनो दण्डपरिहाराय.

When you are asked a question, किमप्यनुयुक्तश्चेत्

Boldly and simply, ऋजुधीरम्, धैर्यार्जवमास्थाय, धैर्यार्जवपूर्वम्.

Thinking only of the truth, सत्यैकमनस्.

We cannot trust or like a boy, unless he gives plain answers when questioned, विहितानां प्रश्नानां छद्मरहितानि उत्तराणि न ददाति चेत् कोऽपि कुमारः परस्य विश्रंभस्य प्रेम्णो वा भाजनम् भवितुं नार्हति.

Triumph, विजयः, उत्कर्षः.

Rather, किंचित्.

Wearied out, खिन्नः, उद्विग्नः

Disgusted, विमनस्, विषण्ण.

Longing for learning, विद्याभिलाषुकः.

Propitiated, आराधित, प्रसादित, तोषित.

Source, योनि *f.*, निदानम्.

In the course of the disputation, विवदमानयोस्तयोः.

Fairly, व्यक्तम्, यथार्हं.

Menacing sound, तर्जनारवः.

Exploded out of the world, भुवनतलात् निरस्तम्, जगति नामशेषीकृतम्.

Became accounted fools, जाड्योपहतत्वेन विश्रुताः, मांद्यारोपदूषिताः जाताः

107 Resistless, अमोघ

With ease, सलीलं

Received, as the prize of his prowess, the hand of सीता, विक्रमाधिगतसिद्धिरिति प्राप्तं सीतायाः पाणिं जग्राह.

Humbled the pride of

परशुराम, भार्गवं विनीतदर्पं चकार

Who vaunted his triumphs over the race of हैहय, हैहयकुलोत्सादजातावलेपः.

Who vaunted his repeated slaughters of the क्षत्रिय tribes, असकृदाचरितराजन्यकोन्मूलनमदोद्धुरः

After she had been purified by the fiery ordeal from the soil contracted by her captivity, पावकविशोधितकारावासोत्थकश्मला.

Who bore witness to her virtue, तच्चारित्र्यसाक्षिणः

Made himself master of, आत्मसात् चकार

Rescued, मोचित

Fervently devoted, उद्दामानुराग

Incarnate portions, अंशावताराः

108 Prayer, प्रार्थितं, याचना

Wealth is a relative thing, संपद् नाम उपाधिनिबंधना.

That has little and wants less, अल्पस्य स्वामिनोऽपि यस्य ततोऽप्यल्पीयसा कार्यम्

A tub was large enough for Diogenes, दयाज्ञानेशस्य द्रोणिरपि पर्याप्ता

A world was too little for Alexander, वसुधामंडलमपि अलकसुंदरस्य न तोषाय

Imaginable, ते ते

Bearing some good quality गुणविशेषशालिन्.

Which possesses the virtue of being moved in the air, नभोलंघनक्षम.

Twinkling, निमेषः

During the king's absence विप्रोषिते क्षितीशे.

Past, present and future, समतीतं च भवच्च भावि च, भूतभव्यभवन्ति.

109 Who possessed the power of shooting any animal with no other guide than the beast's sound, शब्दमात्रोपलक्षितसत्त्वभेदनक्षमः

Assured themselves, सम्प्रत्याशा बभूवुः

Embarassed as to what to do next, किंकर्तव्यतापर्याकुल, प्रतिपत्तिमूढ.

Fallen in love with her, तस्यां बद्धभावः.

(that) he could take to discover that princess, कन्योपलब्धिक्षम.

Haunt, निलयः

To repair a want, अपेक्षितं पूर् 10 .

By lending you my chariot, तावत्कालं तव रथार्पणेन

Having traced out the ravisher, निपुणं निरूप्य चोरमासाद्य.

Restoration, पुनरधिगमः, प्रत्यवाप्ति *f.*

110 To infuse, नि–धा 3 *U.*

To acknowledge, स्वी–कृ 8*u*, अभ्युप–इ 2 *p.*

Against our enemies, शत्रुवधार्थम्.

It will not become thee, न ते युक्तम्, त्वं नार्हसि.

To wage war, वि–ग्रह् 9 *U.*

Readily, तत्कालम्, सोत्सुकम्

Invigorated, उपचितबल, समेधितविक्रम.

In the battle that ensued, ततः प्रवृत्ते संग्रामे.

111 त्रयीमय (from त्रयी, a triad, the three वेद्s collectively) formed of the three वेद्s, an embodiment of वेद्s.

गोचरः, a province.

भर्गस् *n.*, lustre, light.

वरेण्य, fit to be chosen or worshipped.

कौपीनम्, a strip of cloth to cover the private parts with.

पीतकृष्ण, yellowish dark.

अजिनम्, a hide (of a deer).

काकोऽदरः, an impudant crow, (in the case of राम).

काकोदरः the serpent कालिय having a crow–dark (=cruel) heart, (in the case of कृष्ण).

विनीतदर्प, humbled, made to give up pride.

कन्दलः, a sprout, any fresh growth.

मन्दारः, a wish-yielding tree.

दरः, fear.

पवित्र, holy, purifying, or protecting with वज्र (पविना त्रायते इति).

बहुमत, highly esteemed.

मतंगः, an elephant.

हरिः, इन्द्र, कृष्ण, or a lion.

112 सनातनः, ancient, time-honoured.

तस्य *i. e.* तस्य वित्तस्य.

दायादः, an heir to.

बान्धवः, a kinsman, a brother.

द्वार् *f.*, a door.

कर्मानुग (कर्म अनुगं यस्य), followed by (the result of) his deeds.

विदेशः, विभिन्नो देशः, a foreign land.

वराक, trifling, poor, filled with a little.

विशाल, noble, famous, of high pedigree.

किंशुकः, the tree पलाश, with

green leaves and red flowers, (यं दृष्ट्वा अयं किं शुकः इति प्रेक्षकाणां भ्रमो जायते सः, a केवलसमास).

113 हस्तिपकः, an elephant-driver.

रसिक, possessed of appreciation.

तक्षकः, the proper name of a serpent.

आयुस्, *n.* (the remainder of) the term of life allotted to a man.

संकटम्, an impassable and dangerous spot.

विषमस्थित, lying in distress, or at a disadvantage.

विपरीतबुद्धिः (जायते), whose intellect is confused, or is at a loss, judging wrongly.

मनोरथ, an idle wish (मनसः रथः), which is followed by the mind, *i. e.* which leads the mind. *cf*–Thy wish is, Harry, father to the thought. (Shakespeare).

पुरुषसिंहः, पुरुषेषु or पुरुषः सिंहः इव.

निहन्, to check, oppose, overcome.

कोऽत्रदोषः ? what fault is there ? the man is not to be blamed.

114 एनाम्, observe the use of this form in a subsquent mention of the object.

दीर्घसूत्र, of dilatory habits.

विधिः, the process, method.

व्यसनम्, a bad habit, vice.

निपानम्, a puddle, pond.

विवश, being helpless, even against their will.

Stanza 31—words of कर्ण, in reply to अश्वत्थामन्'s condemnation of him for his low birth.

विरामः,cessation from work.

श्रुतवान्, learned, lettered, *cf.* बहुश्रुत.

किंकरः, (an intance of केवलसमास) एतत् कृतं, अपरं किं करोमि इति पृच्छति सः, a servant.

ग्रहः, an evil spirit.

अर्थिन्, a beggar.

115 शोभते, is the more palatable or charming.

सुखात्,–सुखं अनुभूय *cf.* प्रासादात् पश्यति नृपः

धृत, held up, prevented from falling.

कोटि *f.*, the end or a crore.

लक्षम्, the mark, target, or a lac (number).

मूलम्, the principal.

संहति *f.*, a series, number.
घनवर्त्मन् *n.*, the heaven.
शिरस् *n*, a summit, peak.
वात्,—वाति स वान्, *pres. part.*
वनान्तः, a woody tract of land.
मधुपटलम्, a honey-comb.
आप्यान, (from प्यै, to grow) increased.
संवर्तकः, a submarine fire.
वितत, ऊर्जित, and भरसह, accounted for by the preceding three lines in order.
चिह्नम्, the stamp of the royal seal.
शासनम्, a grant of land.
पाकशासनः, पाकानां (दितिगर्भाणां) शासनः, who destroyed the unborn sons of दिति.
शासनम्, rule, government.
Stanza 42*nd* describes युधिष्ठिर's liberal grants to ब्राह्मणs, made with the fond hope that they should never be deprived of those lands.
समासेन, in short.

116 कष्ट, miserable, painful, difficult.
कष्टं यौवनम्, it is very difficult to pass, with credit, the days of youth.

अर्थवज्जन्मन्, one whose birth has not been useless, one who has fulfilled the mission of his life, blessed.
उद्यतांगुलि, one who is prepared to count with his fingers. (उद्यत, raised up, prepared). येन जातेन, a sort of instrumental absolute. *cf.* न भेतव्यमस्माद्विधैर्मित्रैर्विद्यमानैः—'पंचतन्त्र. II.'
उद्–हृ, to rescue from the hands of the enemy.
निर्वाणम् (*past part.* of निर्वा) final beatitude.
Stanza 47,—अर्जुन's reply to इन्द्र's intentional advice that—he should practise penance for मोक्ष and not for any mean end, (when अर्जुन, with a sword by his side, was performing austerities with the object of acquiring divine missiles to serve him in the intended struggle with कौरवs).
अन्तरायः, an obstacle, impediment.
अहीयमानम्, not without, (हीयमानम्, *pres part. pass.* of हा, 'to abandon)'.

नाम, surely, truly.
तज्ज्ञ, learned, able to appreciate.
इनकान्त, favourite of the sun, *i. e.* the sun-stone.
निकृति *f.*, insult, affront.
प्रार्थ्, to attack, to march against.
अगुणिन्=न गुणिन्, possessing no merit or skill.
गुणरागिन्, loving merits in others.
सरल, frank—minded, generous.
शमः, peace of mind.

117 भवेत्, will pass for.
लघुता, meanness, disrespect.
व्यसनम्, a devilish or too strong an attachment.
वर्जयेत्तादृशं मित्रं विषकुम्भं पयोमुखम्, one should avoid such a friend as being similar to a jar of poison with milk on the top.
विशङ्कित, apprehensive of danger, afraid.
आकुल, afraid, frightened.
दंपति *m.*, (always in the dual), the husband and the wife.
प्रक्र 8 *A.*, to begin.
सद् 1 *P.*, to be miserable.
विलस् 1 *P.*, to enjoy pleasures.
कौतुकम्, a wonder.
वज्रः, a substance called adamant, the hardest possible on the earth.

118. प्रायशः, as a rule, generally.
स्थायिन्, permanent, lasting.
मानो हि महतां धनम्, *cf.* मानधनाः महान्तः.
छंदम्, the whim, pleasure.
विशिखः, an arrow.
लोभपाशः, a rope in the form of greed, influence of avarice.
उदयति etc., note the use of the present to record an impossibility, which is usually expressed by the 'conditional'
नीतिनिपुण, worldly wise, caring more for worldly prosperity than for eternal good, political.
पदम् (acc. of measure), even a single step.
अभिचर्, to be faithless to.
मनोवाग्देहसंयतता, being self-controlled in point of the mind, tongue and body, or thought, speech and action.

119 उपस्करः, furniture, accessory things.
मुक्त, liberal, free.

तुलित, similar, like.

मृगदृश्, having eyes like those of a deer.

पुमानन्यः etc., the popular belief-that the sight of the moon should be avoided on the गणेशचतुर्थी is here alluded to.

वैवस्वत, sprung from the sun or विवस्वत् (*cf.* the popular title यमाजी भास्कर); here यम may be taken to mean conscience.

विवादः, controversy, variance.

गुणलुब्ध, being charming by merits.

120 द्वादशीसमा, as it follows एकादशी, which, one who strictly observes a fast finds it very difficult to pass.

पर, higher than, superior to.

चतुर्भद्रम्, four blessings.

दृष्टिपूतं न्यसेत्पादम्, One should put forward his step (in walking) after making sure that the ground in front is free from any harm; दृष्टिपूतं, sanctioned by the sight.

मनस् *n.*, conscience, discretion. *Obs.*– how the meaning of this maxim is perverted in its popular acceptance.

क्रोधमुखी, *cf.* stanza 70.

इष्टं धर्मेण योजयेत्, what is desired should be prescribed as an act of religion.

धरामुत्सृज्, to put an end to one's life.

चल, not permanent, as they depend upon the whim of the master or king.

सहायं, help. Note—this word is *m.* when meaning 'a helper' as it usually does.

पंचोत्तरम्, पंच उत्तरं (addition,) उत्तरे (additional) वा यस्य तत्.

This stanza embodies the sound view of king युधिष्ठिर, who was ever ready to sink all private differences when either पाण्डवs or कौरवs were to be opposed by any foreign enemy.

गुणः, a rope.

121 स हेतुः, सः (क्रमपूरणम्) *m*, being required to agree with हेतुः, the predicate.

अनागत-विधातृ *m*, one who provides for the future,

prudent, taking precautions before-hand.

अनागतम्, not arrived, *i. e.* future.

अप्रमत्त, watchful, wary.

स्थिरारंभ, sticking to one's purpose, persevering.

दीन, mean, miserable, wretched.

अत्यन्तम् (*adv.*), too much.

तिष्ठन्ति, remain safe, survive, continue unharmed.

दुधुक्ष् 1 *P*, to wish to profit one's-self from.

अनिशम्, incessantly, always.

नानाफलैः फलति, yields numerous friuts.

कल्पलता, कल्पा (=मनोरथं कल्पयति सा) लता.

जनिता, जायते(=जनयति) सः, observe the use of the *primitive* जन्, in the sense of the *causal*.

उपनेतृ, one who admits a boy into the sacred lore or qualifies him for studying that lore.

स्थानम्, an occasion, or cause.

आविश् 6 *P*, to enter, to affect, to overcome.

अनुव्रज् 1 *P*, to do. संगम्

अनुव्रज्, to keep company with.

समानशीलव्यसन, of a similar nature and habits.

कुबुद्धि *f*, false notion.

स्वकर्मसूत्रग्रथित, held fast by the rope in the form of his own deeds, unable to counteract the effects of his own deeds.

122 हितैषिन्, benevolent, हितमिच्छन्ति ते हितैषिणः.

हित, friendly. benificent.

धर्मिष्ठ, *superlative* of धर्मवत् or धर्मिन्.

सम, middling, of equal merit and sin.

गायनम्, requires three persons गायक, तानप्रदायिन् and वादक.

क्षेत्रम्, the field, *i. e.* agriculture.

निर्वृति *f.*, happiness, gratification.

प्रीति *f.*, friendship, affection.

गदार्त (=गद+ऋत or आर्त), affected or overcome with a disease.

किम् (first line) useless, productive of no effect. (2nd line), not needed, redundant.

द्रुमायते, passes for a tree.

123 अनन्तपार, whose other side cannot be determined or found.

सारभूत, what forms the essence.

उपास् 2 A, to accept or choose.

जीर्णतां यातु, let it end in me, let it not require me to help you in return.

हरिः, a monkey, here मारुति to whom this stanza is addressed by राम.

ऋणीकृतः (अनृणी ऋणी संपद्यमानः कृतः) made the debtor or obliged.

मा 3*A*, to measure.

हु 3*P*, to sacrifice, to throw, to quaff.

वशः, control, subjugation.

लङ्घ् 1*u*., to leap over.

शाखामृगः, a monkey (शाखायां मृगः इव).

कम्, water, a head.

कः, the creator.

कुः *f*., the earth.

अधिष्ठितकालिदासा =(अधिष्ठितः कालिदासः याम् or कालिदासेन अधिष्ठिता).

सार्थवती = सा + अर्थवती.

उशन्ति, from वश् 2 *P*, to desire.

भागीरथीतीरसमाश्रितानाम् (= भा, गीः, रथी, ईतिः, रसम्, आश्रितानाम्) gives the answers to the preceding seven questions in order.

बहुव्रीहिरहं, I am लोकनाथ, when solved as a बहुव्रीहि

पलित, turned grey or white.

दशनः, a tooth.

पिण्डः, the body. *cf*. पिण्डेष्वनास्था खलु भौतिकेषु. (र॰II)

चन्द्रः, derived as चंदयति-आह्लादयति सः

राजन्, derived by कालिदास as राजते (= रञ्जयति) सः (र॰ IV. 12).

अपश्रि, अपगता श्रीर्यस्य तत्, no longer beautiful.

खण्डम्, an assemblage or collection.

124. अहिम, not cool, hot.

हतविधिलसितम्, a caprice of the accursed fate.

Stanza 121 – describes the time of sun-rise and bears testimony to the author's (माघ's) mind being painfully affected by the thought of his unrelenting fate.

परिरम्भः, the touch, union or contact.

आत्तनिष्यन्द, having exhibited the dripping of water.

उपक्लृप्त, formed or constructed.

विफलितजलसेकप्रक्रियागौरव, where the toil involved in the process of pouring water was rendered unnecessary.

व्यरचि, (*pass. Aorist*)= व्यरच्यत, was made.

हृतचित्त, amused at heart.

स: refers to the swan sent by नल with a love-message to दमयन्ती.

कोश:, the sheath or treasure.

प्रकंप:, the flourishing, or trembling.

क्षमा, forbearance, mildness or the earth.

हम्मीर, the proper name of a Rajput prince.

मुष्णाति etc.—both the third person singular, present and the locative singular of present participle.

अङ्गेषु, (1) in the province called अंग or (2) with reference to the limbs of the body.

मुख्य, chief or located in the mouth.

द्विज:, a ब्राह्मण or tooth.

बाण: or वाण: (by 'बवयोरभेद:), an arrow or word.

अनुसंधानम्, aiming or uttering in succession.

अन्धास्थिर, = अन्ध or अन्धस् + स्थिर, where अन्ध refers to the blind धृतराष्ट्र, and अन्धस् *n.* means food.

स्थिरप्रेमरस, cherishing a steady, ardent, liking for food or King धृतराष्ट्र.

प्रेमरस, (प्रेम्णो रस:) the feeling of affection.

रसज्ञा, the tongue.

नर:, a man or अर्जुन.

This stanza contains a sound piece of advice to the tongue, exhorting it to copy the conduct of कर्ण in the matter of नरस्तव, as it has been fancifully proved to do in other matters.

उरुशैलशृङ्गवर्ष्मन्, having the body as lofty as a big mountain-peak.

गुरु, heavy, big.

पङ्क:, mud.

दारु, wood, a piece of wood.

cf. ' जया अंगीं मोठेपण। तया यातना कठिण.'

अन्य, of a different or extraordinary nature.

षडङ्घ्रि:, with six legs, a bee.

निष्क्रियः भवाति, ceases from an attempt at breaking, or dividing.

अधिज्यम् (= अधिरोपिता ज्या यस्य तत्), with the string fastened on the other end, got ready for fighting.

This stanza is addressed by सीता to her father जनक, when she thought that राम would not be able to bend the bow and thus allowed to wed her.

वार्तिकः, a spy, a scout.

चकितम्, fear, being struck with panic.

सम्भ्रमः, agitation.

The last two lines of the stanza contain as many words for water and consequently for the ocean as were the impatient mouths of रावण, inquiring about राम's advance.

शूलः, the trident of शिव or active pain.

पशुपातेः, शिव or the leader of cattle *i. e.* a strong bull, पशु meaning beings or cattle in order.

125 स्थाणुः, शिव or the branchless trunk of a tree.

शिवा, पार्वती or a she-jackal.

हतवचस्, being baffled in speech, having no answer to make.

This stanza contains a fanciful exchange of questions and answers between पार्वती and शिव, (when the latter sought admission into his own house, after he had been abroad for begging).

अत्रभवत्, Your honour.

उदित, indicated, proclaimed.

सत्यवाक्, refers to the words of परशुराम–'राजन्यकुलाधम' addressed to राम.

This stanza contains a series of lively retorts made by राम to the offending words of परशुराम.

परायणं—परम् अयनम्—an ultimate refuge.

लयः, absorption.

उद्-हृ, to save (from a fall into to the hell).

This stanza, the last but one of the रामरक्षास्तोत्र, contains singulars of all the cases in order, of the word राम.

कल्याण, auspicious, holy.
महस् *n.*, light.
विश्वमूर्ति, (विश्वदृश्या मूर्तिर्यस्य सः) all-pervading, seen everywhere as the sun.
धुर्य, excellent.
भद्रं, a blessing.
मङ्गलम्, good.
This stanza contains a prayer to the sun.

By the Same Author.

(1) 'Perfect Simplified' price 2 annas.

"......It gives full information on the subject and the index will prove very useful to students."

Prof. GHATE,
Deccan College, Poona.

"......An admirable pamphlet"

Prof. Sovani, Meerut College, Meerut.

"Mr. Modak has really simplified the 'Perfect,' which is proverbially a stumbling block to many students. I admire the method, and the care which he has bestowed on the subject."

Prof. Joshi, Bahuddin College, Junagad.

(2) 'Samâsa-Mayûkha, Part I.'—price 8 annas.

"......I am very pleased to say that the work has been admirably done. The treatise gives us an exhaustive information concerning Sanskrit compounds in an intelligent form".

Prof. Ghate, Deccan College.

"Samasamayukha, Part I. comes in very handy to students of higher school standards, and even to students of the P. E., and I. E., classes. It treats of all classes of Sanskrit compounds scientifically and at full length...He has divided the work into twenty-chapters, with subdivisions. Nothing is added that is not necessary, while every important detail receives attention."

"Fergusson College Magazine," June 1914.

(3) 'रामरक्षाप्रभाव—प्रसिद्ध रामरक्षास्तोत्र, त्याचें छंद मराठी भाषांतर, अर्थनिर्णायक व व्याकरणविषयक टीपा, व समासांचे विग्रह, —यांसह किंमत दीड आणा.

For copies apply to the Author, or

(1) The Manager, New Kitabkhana, Poona-City.

(2) Messrs. Parchure, Puranik & Co., Booksellers, Madhavbag, Bombay.

(3) Messrs. Gopal Narayen & Co., Booksellers & Publishers, Kalbadevi Road, Bombay.